

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Matej Tonin

**PRVA VLADA REPUBLIKE SLOVENIJE:
USPEHI IN NEUSPEHI**

MAGISTRSKO DELO

Ljubljana 2010

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Matej Tonin

Mentor: red. prof. dr. Bogomil Ferfila

**PRVA VLADA REPUBLIKE SLOVENIJE:
USPEHI IN NEUSPEHI**

MAGISTRSKO DELO

Ljubljana 2010

ZAHVALA

Dragi starši! Težko se zahvalim samo z besedami za vse tisto, kar sta v življenju storila zame. Beseda hvala ne more odtehtati vseh vajinih odgovedi, vzpodbud in vseh vajinih toplih besed. HVALA, da sta to, kar sta; ponosen sem na vaju!

Iskreno se zahvaljujem tudi mentorju dr. Bogomilu Ferfili za vse njegove jasne in hitro odzivne komentarje ter pripombe, ki so mi pomagali izboljšati magistrsko delo.

IZJAVA O AVTORSTVU magistrskega dela

Podpisani/-a **MATEJ TONIN**, z vpisno številko **21070764**, sem avtor/-ica magistrskega dela z naslovom: **PRVA VLADA REPUBLIKE SLOVENIJE: uspehi in neuspehi**.

S svojim podpisom zagotavljam, da:

- je predloženo magistrsko delo izključno rezultat mojega lastnega raziskovalnega dela;
- sem poskrbel/-a, da so dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric, ki jih uporabljam v predloženem delu, navedena oz. citirana v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem poskrbel/-a, da so vsa dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric navedena v seznamu virov, ki je sestavni element predloženega dela in je zapisan v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem pridobil/-a vsa dovoljenja za uporabo avtorskih del, ki so v celoti prenesena v predloženo delo in sem to tudi jasno zapisal/-a v predloženem delu;
- se zavedam, da je plagiatorstvo – predstavljanje tujih del, bodisi v obliki citata bodisi v obliki skoraj dobesečnega parafraziranja bodisi v grafični obliki, s katerim so tuje misli oz. ideje predstavljene kot moje lastne – kaznivo po zakonu (Zakon o avtorstvu in sorodnih pravicah, Uradni list RS št. 21/95), prekršek pa podleže tudi ukrepom Fakultete za družbene vede v skladu z njenimi pravili;
- se zavedam posledic, ki jih dokazano plagiatorstvo lahko predstavlja za predloženo delo in za moj status na Fakulteti za družbene vede;
- je elektronska oblika identična s tiskano obliko magistrskega dela ter soglašam z objavo magistrskega dela v zbirki »Dela FDV«.

V Ljubljani, dne **14. 4. 2010**

Podpis avtorja/-ice: _____

PRVA VLADA REPUBLIKE SLOVENIJE: uspehi in neuspehi

Slovenija je v 20. stoletju prehodila neverjetno pot: od avstroogrske province, jugoslovanske banovine in socialistične republike, vse do mednarodno priznane, samostojne in neodvisne države. Demosova vlada je uresničila naše tisočletne sanje, saj je naš narod postal nacija.

Socialistična federativna republika Jugoslavija, katere del je bila tudi Slovenija, se je v osemdesetih letih znašla v gospodarski in politični krizi. Uradna politika ni našla pravih odgovorov na izzive takratnega časa. Civilna družba je vse glasneje opozarjala na slabe gospodarske razmere, na kršenje človekovih pravic in zahtevala politične pravice. Prizadevanja četverice posameznikov (Janša, Borštner, Tasič in Zavrl), ki so ji leta 1988 sodili na vojaškem sodišču, so na simbolni ravni poosebljala prizadevanja slovenskega naroda v Jugoslaviji. S procesom proti četverici se je začela slovenska politična pomlad, ki je spodbudila narodno zavest in slovenski družbi pomagala, da je hitreje in z večjo samozavestjo formulirala zahteve po osamosvojitvi Slovenije. Pritiski civilnodružbenih gibanj, ki so počasi preraščala v politične stranke, so slovensko komunistično oblast pripravili do tega, da se je odpovedala političnemu monopolu, s čimer je bila ustvarjena podlaga za prve povojne demokratične in svobodne volitve, ki so se zgodile aprila 1990. Zmago je slavila opozicija, povezana v koalicijo Demos.

Demosovo vlado oziroma prvo vlado Republike Slovenije, ki jo je vodil Lojze Peterle, je sestavljala koalicija šestih strank. Nova vlada je odgovornosti brez predhodnih političnih izkušenj prevzela maja 1990, v težkih gospodarskih razmerah in napeti politični situaciji v Jugoslaviji. Zastavila si je visoke cilje: 1. politična in ekonomska osamosvojitve ter 2. gospodarsko okrevanje nove države. Demosova vlada je imela za uresničitev svojih ciljev na voljo socialistično indoktrinirano javno upravo in mednarodno skupnost, ki ni bila naklonjena prizadevanjem nove vlade. Dve leti po prevzemu odgovornosti so bili dosežki Demosove vlade naslednji: osamosvojitve, mednarodno priznanje in stabilizacija gospodarskih razmer. Kljub vsemu pa je morala vlada, ki je v zgodovinskem smislu ne bo mogla preseči nobena druga, predčasno zaključiti svoj mandat.

Neugodna gospodarska situacija v Sloveniji je bila najpogosteje očitana in največkrat navedena med razlogi za padec Demosove vlade. Objektivne gospodarske okoliščine med leti 1990 in 1992 so bile takšne, da bi kratkoročno težko pričakovali opaznejše izboljšanje gospodarskih razmer. Ne glede na to, da je bil gospodarski sistem na normativni ravni transformiran iz socialističnega v tržnega, se slovenska podjetja niso mogla čez noč preoblikovati iz neučinkovitih socialističnih podjetij v visokotehnološka in konkurenčna podjetja, ki bi lahko 40 % izgubljenega jugoslovanskega trga nemudoma nadomestila z zahodnimi trgi. Najbrž tudi druge vlade, ki bi želele zagotoviti vzdržnost javnih financ, ne bi mogle na gospodarskem področju doseči več kot je Demosova vlada.

Sloveniji ni bilo nič podarjeno, osamosvojitveno vojno smo morali izbojevati sami, pri mednarodnem priznanju smo se spopadali z nenaklonjenostjo svetovnih velesil. Naša edina sreča je bila ta, da smo v ključnih trenutkih kot narod ostali enotni in da smo imeli na vodilnih položajih ljudi, ki so politiki šele postajali in so si upali več kot prekaljeni politični mački.

Ključne besede: osamosvojitve, vlada, Demos

THE FIRST GOVERNMENT OF THE REPUBLIC OF SLOVENIA: success and failure

In the 20th Century, Slovenia pursued an incredible path from an Austrian-Hungarian province, to a Yugoslav 'banovina' (province) and socialist republic and, finally, to an internationally recognised, independent and sovereign state. The coalition government of the opposition parties - DEMOS (Democratic Opposition Slovenia) had fulfilled a millennium dream of the Slovenian people, which was transforming Slovenia from a nation to a nation-state.

The Socialist Federal Republic of Yugoslavia, including the Republic of Slovenia, faced a severe economic and political crisis in the 1980s. Yet, official politics were not able to appropriately respond to the challenges of that time. The civil society increasingly pointed to the economic situation and the violation of human rights as well as demanded political rights. The endeavours of Janša, Borštner, Tasič and Zavrl, who were court-martialed in 1988, personified the efforts of the entire Slovenian nation in Yugoslavia. The trial against these four individuals initiated the Slovenian Political Spring, which strengthened the Slovenian national consciousness and allowed the Slovenian society to formulate the requirements for an independent Slovenia in a faster and more confident manner. The pressure of the civil social movement, having gradually developed into political parties, prepared the Slovenian Communist authority to abandon its political monopoly. This created the basis for the first post-war democratic and free elections, which were held in April 1990. These elections were won by the opposition, which had joined in DEMOS.

The first government of the Republic of Slovenia respectively the DEMOS government, headed by Lojze Peterle, was composed of the coalition of six political parties. The new government took over its responsibilities in May 1990 without prior political experience as well as in a difficult economic situation and a tense political situation in Yugoslavia. It aimed at high goals: (1) political and economic independence as well as (2) economic recovery of the newly established country. While implementing its goals, the government was faced with a socialist indoctrinated public administration and the international community, which was not inclined towards the endeavours of the newly-established government. The achievements of the DEMOS government two years after taking over the responsibilities were: Slovenia's independence, the international recognition of the newly-established state and the stabilization of the economic situation. However, the government, which could not be exceeded by any other governments in historic terms, had to abandon its mandate before its time.

The unfavourable economic situation in Slovenia was mostly considered as the main reason for the fall of the DEMOS government. Objectively, the economic situation in Slovenia between 1990 and 1992 was such that a visible improvement of the situation could hardly be expected. At the normative level, the economic system was transformed from a socialist into a market system. Hence, Slovenian companies could not be transformed from inefficient socialist companies into competitive high-tech companies that were capable of compensating 40 percent of the lost Yugoslav market with western markets. Any government which would want to ensure fiscal sustainability would hardly achieve more than was achieved by the DEMOS government.

Nothing was bestowed on the Slovenian nation, as it had to fight its independence war by itself. Even during the process of seeking international recognition, Slovenia had to deal with the disinclination of the world powers. Yet, it was fortunate that, in these key moments, its nation remained unified and its political leaders were in the process of becoming politicians, hence, daring more than battle-hardened politicians.

Key words: independence process, government, DEMOS

KAZALO

1 UVOD	9
1.1 Opredelitev teme raziskovanja	10
1.2 Namen in cilj raziskovanja	14
1.3 Hipoteza	15
2 METODOLOGIJA	17
2.1 Metode preučevanja	17
2.2 Struktura naloge	19
3 ZGODOVINSKI KONTEKST OSAMOSVAJANJA	20
3.1 Jugoslovansko vrenje	20
3.2 Zlom vzhodnoevropskega komunizma	24
3.3 Narodno in politično prebujanje v osemdesetih	31
3.3.1 Prvi znaki družbenih sprememb	31
3.3.2 57. številka <i>Nove revije</i>	34
3.3.3 Afera JBTZ in Odbor za varstvo človekovih pravic	37
3.3.4 Majniška deklaracija 1989	44
3.3.5 Spremembe jugoslovanske zvezne in slovenske republiške ustave	46
3.3.6 Ustanavljanje političnih zvez/strank	49
3.3.7 Demos	54
3.4 Svobodne in demokratične volitve	56
4 DELOVANJE PRVE VLADE REPUBLIKE SLOVENIJE	64
4.1 Oblikovanje izvršnega sveta (vlade)	64
4.1.1 Mandatarstvo	64
4.1.2 Oblikovanje Demosove vlade	67
4.1.3 Program in cilji Demosove vlade	73
4.1.4 Odziv javne uprave na Demosovo vlado	74
4.2 Osamosvajanje Slovenije	77
4.2.1 Razorožitve Slovenije	77
4.2.2 Oblikovanje Manevrske strukture narodne zaščite	79
4.2.3 Začetek hladne vojne med Slovenijo in JLA	83
4.2.4 Zametki Slovenske vojske	86
4.2.5 Odklapanje od Jugoslavije	89

4.2.6 Plebiscit	91
4.2.7 Pot k samostojnosti.....	93
4.2.8 Osamosvojitvena vojna	98
4.2.9 Brionska deklaracija	105
4.2.10 Moratorij in odhod JLA iz Slovenije.....	108
4.2.11 Mednarodno priznanje Slovenije	111
4.3 Gospodarska prenova Slovenije	115
4.3.1 Razpad jugoslovanskega gospodarskega sistema	115
4.3.2 Gospodarsko osamosvajanje Slovenije	118
4.3.3 Gospodarski dosežki vlade.....	120
5 VPLIVI NA DELOVANJE PRVE VLADE REPUBLIKE SLOVENIJE.....	127
5.1 Posledice rezultatov volitev	127
5.2 Konflikti v vladi	130
5.3 Pritiski na vlado (koalicija, opozicija, predsedstvo, javnost).....	135
5.4 Profesionalizem oziroma amaterizem članov vlade.....	138
6 RAZLOGI ZA PADEC PRVE VLADE REPUBLIKE SLOVENIJE	142
6.1 Razhajanja pri privatizaciji.....	142
6.2 Razpust Demosa	146
6.3 Konstruktivna nezaupnica	149
7 SKLEP	152
8 LITERATURA.....	160
9 PRILOGE	164
PRILOGA A: Intervju z Lojzetom Peterletom	164
PRILOGA B: Intervju z dr. Francetom Bučarjem	169

SEZNAM KRATIC

ALKO	Alternativna koordinacija
CK ZKJ	Centralni komite Zveze komunistov Jugoslavije
DEMOS	Demokratska opozicija Slovenije
DPZ	Družbenopolitični zbor
DSP	Društvo slovenskih pisateljev
DZK	Demokratska zveza Kosovo
DZL	Državlanska zelena lista
JBTZ	Janša, Borštner, Tasič, Zavrl
JLA	Jugoslovanska ljudska armada
LPK	Lista posamičnih kandidatov
LN	Lista neodvisnih
MSNZ	Manevrska struktura narodne zaščite
NDG	Nova družbena gibanja
PID	Pooblaščenca investicijska družba
PRS	Predsedstvo Republike Slovenije
SDP	Stranka demokratske prenove
SDV	Služba državne varnosti
SDZS	Social-demokratska zveza Slovenije
SDZ	Slovenska demokratska zveza
SFRJ	Socialistična federativna Republika Jugoslavija
SKD	Slovenski krščanski demokrati
SKSG	Slovensko krščansko socialno gibanje
SKZ	Slovenska kmečka zveza
SOPS	Slovenska obrtniško-podjetniška stranka
SOS	Slovenska obrtniška stranka
SRS	Socialistična Republika Slovenija
SSS	Socialistična stranka Slovenije
SZDL	Socialistična zveza delovnega ljudstva
SZS	Socialistična zveza Slovenije
TO	Teritorialna obramba
ZDUM	Zveza društev upokojencev Maribor
ZKJ	Zveza komunistov Jugoslavije
ZKS	Zveza komunistov Slovenije
ZO	Zbor občin
ZOEO	Zveza za ohranitev enakopravnosti občanov
ZS	Zeleni Slovenije
ZSMS	Zveza socialistične mladine Slovenije
ZZD	Zbor združenega dela

1 UVOD

Sem del tiste generacije, ki je začela obiskovati prvi razred osnovne šole v Jugoslaviji, a ga zaključila v samostojni in neodvisni Sloveniji. Ta privilegij, predvsem pa dogodki iz desetdnevne osamosvojitvene vojne, so v meni pustili globok pečat, ki me spremlja celo življenje. Še vedno se živo spominjam zastrašujočih trenutkov, ki so jih v naš dom vnašala televizijska poročila s slovenskih bojišč. Čeprav kot otrok nisem povsem razumel same vsebine poročil, sem zelo dobro doumel resnost takratnega trenutka, ki se je s staršev prenašala na nas otroke. Nikoli ne bom pozabil, kako smo v času zračnih napadov več ur v strahu preživeli v zaklonu, zato me kar zmrazi ob razpravah tistih, ki brez trohice dostojanstva hitijo razlagati, kako nepomembna je bila vojna za Slovenijo in s kako malo žrtvami se je končala. Ob takih trenutkih se mi v spominu vedno izriše televizijska podoba jokajoče matere, z dvema majhnima otrokoma in vrečko najnujnejšega, ki se skrušeno sesede v uničeni Gornji Radgoni in reče: *»Vse so nam uničili!«*.

Navdahnjen z osebno izkušnjo in televizijskimi dokumentarci, ki so razčlenjevali začetek devetdesetih let prejšnjega stoletja, sem pričakoval in se tudi veselil, da bom več o teh dogodkih izvedel tekom mojega izobraževalnega procesa. Na žalost mi uradni izobraževalni proces, zlasti osnovnošolski in srednješolski, ni ponudil veliko informacij o ključnih procesih ustvarjanja naše lastne države. Žalostno. Težko najdemo državo, ki daje tako skromen poudarek zgodovinskim dogodkom nastajanja države kot Slovenija in njen šolski sistem. Strahovi pred indoktrinacijo in nacionalizmom imajo v Sloveniji prevelike oči, posledica tega so generacije brez vsakršne domovinske zavesti. Ne glede na to, da slovenski šolski sistem posveča relativno malo pozornosti obdobju družbenih in političnih sprememb iz konca osemdesetih¹ in začetka devetdesetih let prejšnjega stoletja, se s tem obdobjem na srečo ukvarja precej zgodovinarjev, politologov in sociologov. Ob najrazličnejših obletnicah osamosvojitve Slovenije so nastale številne publikacije, monografije in tudi televizijski dokumentarci. Nekateri akterji osamosvajanja so spisali knjige, v katerih so predstavili svoje poglede na takratno dogajanje. Družbene spremembe v osemdesetih letih in vloga združene demokratične opozicije Demos v procesu demokratizacije Slovenije so po strokovni plati dobro obdelani. Veliko pozornosti v procesu osamosvajanja Slovenije je bila deležna tudi

¹ V nadaljevanju za navajanje desetletij v 20. stoletju uporabljam izraze sedemdeseta, osemdeseta, devetdeseta itd. V vseh primerih se nanašajo na desetletja v 20. stoletju.

takratna Skupščina Republike Slovenije², saj so se pod njenim okriljem sprejemale in potrjevale vse ključne politične odločitve v obdobju osamosvajanja. Precej manj pozornosti pa je posvečene prvemu demokratično izvoljenemu Izvršnemu svetu Skupščine Republike Slovenije³ ali prvi demokratično izvoljeni vladi samostojne Slovenije.

Izvršni svet Skupščine Republike Slovenije ali prva vlada Republike Slovenije je bila ključna institucija slovenskega osamosvajanja, ki je vodila pripravo zakonske in tudi druge operativno-tehnične podlage za osamosvojitev Slovenije. S poznavanjem njenega delovanja bolje razumemo pretekle dogodke, predvsem pa njihove posledice, ki so zaznamovale sedanost. Boljše razumevanje delovanja prve vlade nam hkrati razkriva krhkost številnih samoumevnih stvari, ki bi bile lahko ob nekoliko drugačnem razpletu dogodkov zgolj naše hrepenenje in hotenje. Črta med uspehom in neuspehom je zelo tanka. Na številnih področjih je bila *črta uspeha* v začetku devetdesetih letih dosežena in tudi presežena, a ob enem so ostala tudi področja, kjer je ta črta ostala nedosegljiva, zato sem se v svojem raziskovalnem delu posvetil iskanju odgovora na vprašanje: *Ali bi lahko prva vlada Republike Slovenije svojo zgodovinsko poslanstvo opravila bolje?*

1.1 Opredelitev teme raziskovanja

V Sloveniji je bil 8. april 1990 praznični dan, dočakali smo prve svobodne in demokratične volitve po drugi svetovni vojni. Večino sedežev v Skupščini Republike Slovenije je zasedla združena demokratična opozicija Demos⁴. Mesec dni kasneje, natančneje 16. maja 1990, pa je bil na podlagi dogovora znotraj koalicije Demos za predsednika Izvršnega sveta Skupščine Republike Slovenije izvoljen Lojze Peterle. Oblikovana in demokratično izvoljena je bila prva slovenska vlada po drugi svetovni vojni, večinoma so jo sestavljali politični amaterji, ki pred tem niso sedeli niti v parlamentu. Ta vlada je začela mandat v izredno turbulentnem

² S sprejemom nove Ustave Republike Slovenije, 23. 12. 1991, je bil slovenski trodomni parlament, ki se je do takrat imenoval Skupščina Republike Slovenije, preoblikovan v dvodomni parlament: Državni zbor Republike Slovenije in Državni svet Republike Slovenije.

³ S sprejemom nove Ustave Republike Slovenije, 23. 12. 1991, je bila slovenska vlada, ki se je do takrat imenovala Izvršni svet Skupščine Republike Slovenije, preimenovana v Vlado Republike Slovenije.

⁴ Demos, ki je nastal 27. novembra 1989, javnosti pa je bil predstavljen 4. decembra 1989, je bila koalicija opozicijskih in takrat še neparlamentarnih političnih strank in zvez. Demos so sestavljale SDZS (Socialdemokratska zveza Slovenije), SDZ (Slovenska demokratična zveza), SKD (Slovenski krščanski demokrati), SKZ (Slovenska kmečka zveza), SOS (Slovenska obrtniška stranka), ZS (Zeleni Slovenije) in Sivi panterji. Predsednik in s tem tudi koordinator koalicije strank Demos je bil dr. Jože Pučnik.

političnem obdobju, ki sta ga zaznamovala propad vzhodnoevropskega komunizma in *razkrajanje* Jugoslavije.

Konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let so enostrankarski komunistični režimi v vzhodni Evropi začeli izgubljati tla pod nogami. V nekdanjih komunističnih državah so stekli procesi demokratizacije. Tudi Jugoslavija, katere del je bila Slovenija, ni bila imuna na te procese, še več, v Jugoslaviji razkroj komunizma ni pospeševal samo zlom komunističnega gospodarskega sistema, ampak tudi vse nasilnejši mednacionalni konflikti.

Druga polovica osemdesetih let je jasno pokazala, da si slovenska družba želi demokracije in samostojnosti. Ta hotenja in želje so se kasneje odrazile v množičnem ustanavljanju političnih strank (zvez) konec osemdesetih let in v rezultatu plebiscita decembra 1990⁵. Čedalje agresivnejše nacionalno vrenje in slabe gospodarske razmere so slovensko družbo zgolj spodbujale k čimprejšnjemu odhodu iz Jugoslavije. Prvi pozivi po osamosvojitvi Slovenije so se pojavili takoj po demokratičnih volitvah spomladi leta 1990. Prvi osnutek deklaracije o samostojnosti države Slovenije je že aprila pripravila SOS⁶, vendar zanjo Demos takrat ni pokazal posluha (Pesek 2007, 186). Zdelo se je, da niti zmagovalci volitev, ki so osamosvojitve Slovenije postavljali v osrčje svojega predvolilnega programa, niso bili pripravljeni na tako nagel proces osamosvajanja.

Demosova vlada se je že na začetku mandata soočila s slabimi gospodarskimi razmerami, te so bile posledica propadajočega jugoslovanskega socialističnega gospodarstva, temelječega na zadolževanju. Gospodarske razmere v Sloveniji so dodatno zaostrovale tudi srbske blokade, ki so imele svoj izvor v slovensko-srbskih političnih konfliktih. Vladna koalicija se je doma soočala s številnimi stečaji podjetij in posledično z vse slabšimi gospodarskimi razmerami, kar je stopnjevalo pritisk na Peterletov izvršni svet (Pesek 2007, 543). Poleg vsega so novembra 1990 Slovenijo prizadele še hude poplave, ki so povzročile ogromno gospodarsko škodo. V vrtincu vseh gospodarskih težav sta Demosovo vlado v prvi polovici leta 1991 predčasno zapustila še podpredsednik izvršnega sveta dr. Jože Mencinger in republiški sekretar za finance dr. Marko Kranjec, ki sta bila v vladi zadolžena za gospodarske zadeve, ter s tem še dodatno zaostрила že tako napeto gospodarsko situacijo.

⁵ Na plebiscitu 23. decembra 1990 se je 88,5 % vseh volilnih upravičencev v Republiki Sloveniji opredelilo »ZA samostojno in neodvisno državo«.

⁶ SOS – Slovenska obrtniška stranka

Slabe gospodarske razmere v začetku devetdesetih let niso bile edina skrb vlade, po demokratičnih volitvah je bil stalno prisoten tihi strah pred posredovanjem JLA⁷, da bi s silo uničila vse sadove slovenske demokratizacije in restavrirala stari red. Še preden je nova vlada sploh uspela predstaviti programske cilje, ki so temeljili na osamosvojitvi Sloveniji in večji gospodarski učinkovitosti, je JLA že začela z razoroževanjem Slovenije. Brez lastnih obrambnih zmožnosti bi bil osnovni cilj vlade, to je osamosvojitev Slovenije, zgolj mrtva črka na papirju. Ukrepati je bilo treba takoj, nastala je Manevrska struktura narodne zaščite, ki je postavila ogrodje za oblikovanje slovenskih oboroženih sil.

Izvršni svet Skupščine Republike Slovenije je deloval v konglomeratu najrazličnejših političnih in gospodarskih pretresov. Sestavljala ga je raznolika Demosova koalicija – v njej so delovali ministri iz šestih strank ter ministrica in ministri, ki so bili člani opozicijskih strank ali brez strankarskega porekla (Peterle 2005, 8). Obdobje, v katerem je nova vladna ekipa delovala, ni dopuščalo veliko prostora za privajanje ali učenje. Politični amaterji so bili vrženi v vodo in morali so splavati.

23. decembra leta 1990 izveden plebiscit je potrdil tisto, kar je bilo že dolgo slutiti in kar si je kot eno izmed osrednjih programskih izhodišč postavila tudi nova vlada; osamosvojitev Slovenije. Vlada in s tem tudi celotna slovenska politika je s plebiscitom dobila legitimiteto za dejanja, ki so sledila čez pol leta. Slovenija je svojo samostojnost in neodvisnost razglasila 25. junija 1991.

Jugoslovanska zvezna vlada in JLA sta na slovensko osamosvojitev odgovorili z vojno. Generali ene največjih evropskih armad so pričakovali lahko in hitro zmago, vendar doživeli grenak poraz. Slovenske obrambne sile, Teritorialna obramba in policija, so ustavile in nevtralizirale tehnično močnejšega nasprotnika. Odziv slovenske vlade v vojni je dajal vtis, kot da se je na vse možne okoliščine dobro pripravila. Izkazali so se zlasti republiški sekretarji za obrambo (Janša), notranje zadeve (Bavčar) in informiranje (Kacin). Zmaga v desetdnevni osamosvojitveni vojni je pomenila, da je mlada država tudi s silo zavarovala politično odločitev za samostojnost in neodvisnost.

⁷ Jugoslovanska ljudska armada.

Potem, ko je bila v vojni jugoslovanska armada stisnjena v kot, se je pritisk predstavnikov Evropske skupnosti na Slovenijo, da podpiše Brionsko deklaracijo, ki je uveljavila premirje in zahtevala trimesečni moratorij osamosvojitvenih aktivnosti, za številne v Sloveniji zdel kapitulacija slovenskega političnega vodstva. Kljub slabim občutkom je bila Brionska deklaracija sprejeta tudi v Skupščini Republike Slovenije, vendar je slovenska politika trimesečni moratorij izkoristila za nadaljnje operativne priprave na efektivno osamosvojitvev.

V množici zgodovinsko usodnih dogodkov so se prvi pozivi po zamenjavi posameznih članov vlade kot tudi pozivi po odstopu predsednika vlade⁸, pojavili še preden je vlada realizirala ključni cilj – osamosvojitvev Slovenije. Nezadovoljstvo opozicije in tudi nervoza koalicije Demos sta bila v največji meri posledica slabih gospodarskih razmer. Nezadovoljstvo z delom vlade je aprila 1991 na seji Skupščine Republike Slovenije javno izrazil tudi predsednik predsedstva Republike Slovenije Milan Kučan.

Znano je, da so znotraj vlade med nekaterimi posamezniki vladali precej napeti odnosi, zlasti med Lojzetom Peterletom in dr. Dimitrijem Ruplom, zato je Peterle že januarja 1991 na Svetu Demosa predlagal Ruplovo zamenjavo, katera pa ni bila realizirana. Mesec dni po osamosvojitveni vojni, natančneje 29. julija 1991, pa so prišli v javnost prvi zelo konkretni predlogi za zamenjavo predsednika vlade, Janez Janša je namreč predlagal zamenjavo Lojzeta Peterleta z Igorjem Bavčarjem, a tudi do tega ni prišlo.

V nemirnem političnem in gospodarskem ozračju je Demosova vlada izpeljala osamosvojitvev Slovenije, 26. oktobra 1991 je dosegla odhod zadnjega vojaka okupatorske JLA in doživela v začetku naslednjega leta mednarodno priznanje Slovenije. Slovencem so se dokončno uresničile tisočletne sanje, saj so zaživel v samostojni in neodvisni državi. Vlada, ki je vse to izpeljala, pa je zaradi notranjepolitičnih navzkrižij 22. aprila 1992 padla, kar je bilo mesec dni pred sprejemom Slovenije med polnopravne članice OZN (22. maja 1992).

Ko se danes oziramo nazaj in ocenjujemo delo prve vlade Republike Slovenije, se zdi, da so realizirana skoraj vsa programska izhodišča⁹ zastavljena junija 1990. Slovenija se je

⁸ France Bučar naj bi že 28. aprila 1991 na znamenitem sestanku na Brdu, kjer so se sestali vodilni Demosovi predstavniki, da bi pregledali operativne priprave na osamosvojitvev, zabrusil Peterletu, ali naj začne delati ali pa naj odstopi.

⁹ 1. samostojni in neodvisni pravni sistem, 2. primarnost pravnih aktov Slovenije pred akti drugih držav, 3. lastna državna uprava, 4. učinkovit gospodarski sistem, 5. lastni sistem javnih financ, 6. popolna samostojnost pri

osamosvojila in bila mednarodno priznana. Edina programska točka, kjer vlada ni bila najbolj uspešna, je bilo zagotavljanje učinkovitega gospodarskega sistema. Ključno vprašanje, ki se ob tem postavlja je, ali je manjša uspešnost vlade na področju gospodarstva zgolj objektivna posledica takratnih razmer, na katere vlada ni mogla vplivati, ali gre za subjektivne posledice neučinkovitega vodenja in politikantskega delovanja članov vlade.

1.2 Namen in cilj raziskovanja

Z današnjega gledišča se zdi precej nenavadno, da je vlada, ki je izpeljala dva ključna procesa na poti ustvarjanja naše lastne države; osamosvojitve in mednarodno priznanje, predčasno končala svoj mandat. Dogodek se zdi še toliko bolj nenavaden, ker se je to zgodilo v ključnih trenutkih obstoja nove države. Za padec vlade obstajajo vzroki, njihovo razkritje pa bi ponudilo odgovore na številna vprašanja, ki so aktualna še danes.

Podrobnejša analiza delovanja Izvršnega sveta Skupščine Republike Slovenije oziroma prve vlade Republike Slovenije, zlasti analiza notranjih odnosov in relacij, lahko podrobneje pojasni vladne odločitve, ki so pomembno zaznamovale razvoj države. Hkrati nam današnja časovna distanca omogoča, da lahko ocenimo posledice takratnih odločitev, med katerimi so bile nekatere pozitivne za nadaljnji razvoj mlade države, obstajajo pa tudi odločitve z negativnimi posledicami. Zaradi časovnega presledka je danes relativno enostavno potegniti ločnico med pozitivnimi in negativnimi posledicami takratnih vladnih odločitev ali med uspehi in neuspehi prve vlade Republike Slovenije, precej večji izziv pri raziskovalnem delu pa predstavlja identifikacija ključnih odločevalcev in dejavnikov, ki so vlado pripeljali do sprejema konkretne odločitve.

Cilj mojega raziskovanja je ugotoviti, v kakšni meri je prva vlada Republike Slovenije uresničila v začetku mandata zastavljena programska izhodišča in kakšen vpliv so imeli odnosi znotraj vlade na realizacijo le teh. Zanimalo me je, ali so imeli pri vladnih odločitvah, ki so se kasneje v razvoju države izkazale kot slabe, večjo težo zunanji (objektivni) ali notranji (subjektivni) dejavniki. Razmišljal pa sem tudi o hipotetični možnosti, da bi lahko slabe odločitve vlade ob morebitnih spremenjenih notranjih dejavnikih preprečili.

obrambi države, lastne oborožene sile, 7. neodvisna zunanja politika, 8. skrb za pripadnike avtohtonih narodov in Slovence po svetu, 9. lastni sistem javnega obveščanja.

1.3 Hipoteza

V iskanju uspehov in neuspehov prve vlade Republike Slovenije moram najprej identificirati programske cilje, ki so bili zastavljeni v začetku mandata, in jih primerjati s stanjem v realnosti. Po analizi realizacije programskih ciljev se bom osredotočil na identifikacijo notranjih in zunanjih dejavnikov, ki so vplivali na učinkovitost delovanja vlade. Izhajam iz predpostavke, da je nezadostna realizacija zastavljenih programskih ciljev upravičen razlog za padec vlade in iz tega izpeljujem hipotezo:

Prva vlada Republike Slovenije je predčasno zaključila svoj mandat, ker ni v celoti uresničila programskih ciljev, zastavljenih v začetku mandata.

Pri proučevanju delovanja vlade bom najprej identificiral notranje (subjektivne) dejavnike, ki so vplivali na učinkovitost delovanja vlade. Kot potencialna notranja dejavnika bom izpostavil: slabo vodenje in prevlado osebnih interesov nad javnimi. Oblikoval sem nekaj delovnih hipotez, s katerimi bom lažje identificiral notranje (subjektivne) dejavnike, ki naj bi zmanjševali učinkovitost delovanja vlade:

- *Vodenje vlade je bilo slabo, ker njen predsednik Lojze Peterle ni imel izkušenj z vodenjem političnih organov na najvišji ravni. – DH 1-1*
- *Člani vlade so bili imenovani na podlagi političnih kriterijev, zato je bila oblikovana nekompetentna vlada, ki ni bila sposobna voditi ministrstev in realizirati zastavljenih ciljev. – DH 1-2*
- *Politične stranke in politični vodje so osebne in strankarske interese postavljali pred državne cilje, torej pred osamosvojitve, mednarodno priznanje in gospodarsko krepitve Slovenije. – DH 1-3*
- *Nezadovoljstvo članov Slovenske demokratične zveze zaradi slabega volilnega rezultata se je odražalo v osebnih konfliktih z ostalimi člani vlade. – DH 1-4*
- *Člani vlade, ki so se pred tem izkazali z delovanjem v civilni družbi, so bili glavni odločevalci v vladi. – DH 1-5*

Notranji (subjektivni) dejavniki, ki so zmanjševali učinkovitost delovanja vlade, predstavljajo enega izmed temeljnih vzrokov za morebitno pomanjkljivo realizacijo programskih ciljev, obstajajo pa tudi zunanji (objektivni) dejavniki, na katere vlada ni imela vpliva, pa vendar so ti dejavniki zmanjševali njeno učinkovitost in s tem tudi realizacijo posameznih programskih

ciljev. Oblikoval sem delovni hipotezi, s katerima bom lažje identificiral zunanje (objektivne) dejavnike, ki naj bi zmanjševali učinkovitost delovanja vlade:

- *Javna uprava v Sloveniji je bila zaradi večletne socialistične indoktrinacije močno spolitizirana in zato nesposobna profesionalno opraviti s strani nove vlade dane naloge.* – DH 2-1
- *Nestabilne ekonomsko-politične razmere v vzhodni Evropi in v Jugoslaviji so pomenile izgubo ključnih zunanjih trgov Slovenije, zato so bili ukrepi vlade Republike Slovenije na področju gospodarstva neuspešni.* – DH 2-2

Zunanji (objektivni) in notranji (subjektivni) dejavniki, ki so zmanjševali učinkovitost prve vlade Republike Slovenije, predstavljajo vzroke za pomanjkljivo realizacijo zastavljenih ciljev vlade. Zunanje (objektivne) dejavnike, ki so zmanjševali učinkovitost vlade, bom označil kot opravičljive vzroke za pomanjkljivo realizacijo zastavljenih ciljev vlade, medtem ko bom notranje (subjektivne) dejavnike označil kot neopravičljive vzroke. V primeru prevlade notranjih (subjektivnih) dejavnikov, ki so zmanjševali učinkovitost vlade, bom zastavljeno hipotezo potrdil. Če bom z raziskovalnim delom ugotovil, da notranji (subjektivni) dejavniki sploh ne obstajajo in da zastavljeni cilji vlade niso bili realizirani samo zaradi zunanjih (objektivnih) dejavnikov, potem bom hipotezo zavrnil in ugotovil, da si je vlada v začetku mandata postavila nerealne cilje, ki jih v danih okoliščinah ni bilo mogoče realizirati.

2 METODOLOGIJA

Rdeča nit celotnega raziskovanja je proučevanje delovanja prve vlade Republike Slovenije v letih 1990, 1991 in 1992 ter analiza njene učinkovitosti. Identificiral sem dogodke, ki so odločilno vplivali na delovanje vlade, in se osredotočil na vladne odzive in ukrepe. Pri raziskovalnem delu sem se oprl na analizo vsebin primarnih in sekundarnih virov, posebno pozornost pa sem posvetil globinskim intervjujem.

2.1 Metode preučevanja

Za širši uvid v zgodovinski kontekst osamosvajanja Slovenije sem si pomagal z analizo sekundarnih virov, ki opisujejo takratne dogodke. Nato sem se lotil še analize primarnih virov; obdelal sem zakone, deklaracije in druge listine, ki so pomembno zaznamovale obdobje osamosvajanja. Z deskriptivno metodo sem podrobneje opredelil ključne pojme in dogodke. Temelj moje analize in s tem tudi magistrskega dela pa sta globinska intervjuja z Lojzetom Peterletom, predsednikom takratne vlade, in dr. Francetom Bučarjem, predsednikom takratnega parlamenta.

Z analizo primarnih in sekundarnih virov ter z deskriptivno metodo sem napravil okvir raziskovanja. Slovensko osamosvajanje sem postavil v širši svetovni zgodovinski kontekst. Podrobneje sem opredelil dogodke, ki so v drugi polovici osemdesetih let predstavljali pomemben preboj v procesu osamosvajanja Slovenije. Napravljeni zgodovinski okvir sem zapolnil z vsebino, ki sem jo pridobil z globinskima intervjujema, z obstoječimi pisnimi spomini takratnih ministrov, z javnimi govori in krajšimi razgovori s takratnimi akterji. Globinski intervju sem opravil s predsednikom prve vlade Republike Slovenije Lojzetom Peterletom, ki mi je podrobneje predstavil način delovanje vlade, odnose znotraj nje in razmerja v Demosovi koaliciji. S pomočjo globinskega intervjuja s takratnim predsednikom parlamenta dr. Francetom Bučarjem sem dobil boljši vpogled v delo vlade pri sodelovanju z drugimi institucij ter podrobnejši pregled dogajanja v Slovenski demokratični zvezi (SDZ). Krajše razgovore, ki so mi pomagali razjasniti ozadja povezav med posameznimi dogodki, sem opravil še z Danijelom Starmanom (takrat neodvisni delegat), Antonom Tomažičem (takrat delegat SDZ) in Izidorjem Rejcem (takrat minister za industrijo in gradbeništvo).

Dosežke vlade na gospodarskem področju sem ovrednotil z merljivimi ekonomskimi kazalci (BDP, gospodarska rast, število brezposelnih).

Glede na postavljeno hipotezo sem moral najprej opredeliti programske cilje, ki si jih je vlada zastavila. To sem storil v poglavju *4.1.3 Program in cilji Demosove vlade*. Za potrditev oziroma zavrnitev hipoteze pa je bilo ključno ugotavljanje stopnje realizacije zastavljenih ciljev, proučeval sem jo v poglavju *4 Delovanje prve vlade Republike Slovenije*, pri tem sem si pomagal z delovnimi hipotezami, s katerimi sem poskušal podrobneje opredeliti dejavnike, ki so vladi preprečevali, da bi realizirala zastavljene cilje. Delovne hipoteze, s tem pa tudi vzroke za oviranje realizacije zastavljenih ciljev, sem razdelil v dve skupini. Prva skupina delovnih hipotez se je nanašala na subjektivne (notranje) dejavnike, ki so zmanjševali učinkovitost delovanja vlade, s tem pa ovirali vlado pri realizaciji zastavljenih ciljev. Kot morebitne subjektivne (notranje) dejavnike sem opredelil:

- pomanjkanje političnih izkušenj (DH 1-1),
- pomanjkanje strokovnih kompetenc (DH 1-2),
- politikantstvo (DH 1-3),
- osebno nekompatibilnost (DH 1-4),
- koncentracijo politične moči (DH 1-5).

Druga skupina delovnih hipotez pa se je nanašala na objektivne (zunanje) dejavnike, ki so ne glede na prizadevanja vlade zmanjševali njeno učinkovitost in onemogočali realizacijo zastavljenih ciljev. Kot morebitne objektivne (zunanje) dejavnike sem opredelil:

- neučinkovitost javne uprave (DH 2-1),
- izgubo trgov in neučinkovit gospodarski sistem (DH 2-2).

Subjektivne (notranje) dejavnike, ki so zmanjševali učinkovitost in na katere se nanaša prva skupina delovnih hipotez, sem proučeval v poglavju *5 Vplivi na delovanje prve vlade Republike Slovenije* in v poglavju *6 Razlogi za padec prve vlade Republike Slovenije*. Objektivne (zunanje) dejavnike, ki so zmanjševali učinkovitost vlade in s tem povezano realizacijo ciljev pa sem preučeval v poglavju *4.1.4 Odziv javne uprave na novo vlado* in v poglavju *4.3 Gospodarska prenova Slovenije*.

V sklepu sem predstavil vse ugotovitve v zvezi s postavljeno hipotezo, vključno z delovnimi. V luči teh ugotovitev sem s časovno distanco ovrednotil delo prve vlade Republike Slovenije in napravil grobo primerjavo s kasnejšimi vladami. Magistrsko delo predstavlja celoten

pregled dela prve vlade Republike Slovenije, z dodanim zgodovinskim kontekstom pred njenim nastopom.

2.2 Struktura naloge

V prvem delu magistrskega dela sem predstavil namen in cilje raziskovanja, opredelil hipotezo in metodološki okvir raziskovanja. V nadaljevanju sem se posvetil zgodovinskemu kontekstu osamosvajanja, s katerim lažje razumemo vzročno povezanost med posameznimi dogodki pred in po osamosvojitvi Slovenije. V orisu zgodovinskega konteksta sem podrobneje opredelil vse tiste dogodke, ki so pomembno prispevali k narodnemu prebujanju Slovencev in k vzdušju, ki se je nekaj let kasneje kristaliziralo v rezultatu plebiscita.

Osrednji del magistrskega dela je posvečen dogodkom in dejanjem, ki so povezani s prvo vlado Republike Slovenije. Opisal sem postopek oblikovanja vlade, osredotočil sem se na način izbire mandatarja. Na podlagi globinskih intervjujev sem orisal prve odzive javne uprave na prihod nove in demokratično izvoljene vladne ekipe. Podrobneje sem obdelal delo vlade v letih 1990, 1991 in 1992 na področjih, ki so najbolj zaznamovala sam proces političnega in tudi gospodarskega osamosvajanja Slovenije. Na podlagi globinskih intervjujev in pisnih spominov ministrov sem identificiral odnose znotraj izvršnega sveta, ključne odločevalce v izvršnem svetu in nenazadnje tudi posledice pritiskov s strani opozicije, s strani posameznikov iz vrst koalicije Demos, predsedstva in tudi s strani javnosti.

Magistrsko delo sem zaključil z oceno učinkovitosti prve vlade Republike Slovenije in analizo vzrokov za predčasen zaključek mandata. Preveril sem hipotezo in poskušal odgovoriti na vprašanje, ki sem si ga zastavil na začetku magistrskega dela, to je: ali bi lahko prva vlada Republike Slovenije svojo zgodovinsko poslanstvo opravila bolje?

3 ZGODOVINSKI KONTEKST OSAMOSVAJANJA

3.1 Jugoslovansko vrenje

Jugoslavijo po drugi svetovni vojni najboljšje opiše vsem znana Titova krilatica: *šest republik, pet narodov, štirje jeziki, tri vere, dve pisavi in ena volja*. Povojna ali bolje rečeno Titova Jugoslavija je združevala neverjeten konglomerat narodov, za njegovo ohranjanje znotraj okvirov ene države je bilo potrebno močno vezivo, ki se je skrivalo za parolo *bratstva in enotnosti*. To povezanost heterogene Jugoslavije so s trdo roko zagotavljali Zveza komunistov, Jugoslovanska ljudska armada in Josip Broz Tito. Z odmiranjem teh vezi se je začel razpad Jugoslavije. Osemdeseta leta so se začela s smrtjo dosmrtnega predsednika Jugoslavije Josipa Broza Tita, na pokrovu jugoslovanskega kotla je tako popustila prva izmed treh sponk. Ostali sta še dve. Druga sponka je popustila v začetku devetdesetih let s procesi demokratizacije in z vzponom demokratičnih sil po jugoslovanskih republikah. Razpadel je še drugi temelj Jugoslavije, to je Zveza komunistov Jugoslavije. Ko je na pokrovu jugoslovanskega kotla ostala le še ena sponka, to je Jugoslovanska ljudska armada, eksplozije ni bilo več mogoče zadržati. Na Balkanu se je začela vojna.

Ureditev Jugoslavije po drugi svetovni vojni je načrtala medvojna komunistična revolucija, ki je uvedla enopartijski politični sistem, z osrednjo vlogo Komunistične partije Jugoslavije, kasneje Zveza komunistov Jugoslavije. Oblast partije in njenih voditeljev, ki so imeli vse vzvode oblasti v svojih rokah, je slonela na represivnih organih države in tajni policiji. Jugoslovanski politični sistem je bil uradno formuliran v treh različnih ustavah; prva je bila razglašena leta 1946, druga leta 1963 in zadnja leta 1974. Jugoslovanska ustava, ki so jo sprejeli leta 1974, je na vsako od šestih republik prenesla precejšnja pooblastila, tako da je imela vsaka svojo banko, policijo ter svoj izobraževalni in pravni sistem (Silber in Little 1996, 32). Uveljavljala je samoupravni socializem, vendar je bilo samoupravljanje mogoče uveljavljati samo v okvirih volje Zveze komunistov. Tudi konfederalno načelo, ki ga je uvajala omenjena ustava, je omogočalo republikam zgolj toliko avtonomnosti, da je ostala skladna s politiko glavnih komunističnih odločevalcev.

Josip Broz Tito je s pomočjo gibanja neuvrščenih Jugoslaviji v mednarodni politiki zagotovil prepoznavnost, ta mu je olajšala dostop do tujih finančnih virov, s katerimi je lahko vsaj začasno ohranjal pri življenju neučinkovito gospodarstvo. S Titovo smrtjo se je zmanjšal

priliv iz tujih finančnih virov, kar je za Jugoslavijo pomenilo globoko gospodarsko krizo. V prvi polovici osemdesetih let je devizni dolg naraščal, pomanjkanje dobrin na domačem trgu je bilo vse večje, realne plače so se znižale, poraba je začela prehitevati rast prihodkov, obremenitve gospodarstva so se povečale, gospodarska rast je začela upadati in se približevati ničelni točki (Prinčič 2008, 77). Zaradi kaotičnega stanja v gospodarstvu je inflacija zelo hitro prešla v hiperinflacijo, vse to je pomenilo zgolj dodaten pritisk na Slovenijo, saj so se zaradi makedonskega, črnogorskega in kosovskega bankrota povečale zahteve po solidarnostnem prelivanju sredstev.

Jugoslovanske in tudi posamezne republiške oblasti so zaradi slabih politično-ekonomskih razmer v državi vse težje krotile nezadovoljstvo jugoslovanskih narodov. Albanci so zahtevali izboljšanje svojega statusa na Kosovu, Srbi niso bili zadovoljni z ustavnim ustrojem Jugoslavije, saj so v njenih konfederalnih elementih videli izvor takratne politične in tudi gospodarske krize, s stanjem v Jugoslaviji nismo bili zadovoljni niti Slovenci, imeli smo občutek, da nam hitrejši razvoj preprečujejo preostali nerazviti deli Jugoslavije. Rast inflacije, višanje števila nezaposlenih, motena preskrba so dali ljudem vedeti, da je v državi vse prej kot idealno (Gabrič 2008, 18). Začelo se je na Kosovu, kjer so v začetku osemdesetih let večinsko živeči Albanci terjali več političnih pravic. Srbi, ki jim je Kosovo predstavljalo zibelko njihove civilizacije, povečanje političnih pravic Albancem niso bili pripravljeni priznati. Konflikt med Albanci in Srbi je bil neizbežen. Sledila je razglasitev nekakšnega *izrednega stanja* in začetek obsežnih ustavnih razprav o vlogi in statusu obeh avtonomnih pokrajin v Srbiji (Pesek 2007, 21). Nenavadno, vendar pričakovano za takratno kaotično Jugoslavijo, je bilo to, da se je razprava o statusu avtonomnih pokrajin namesto v smeri povečanja njihovih pristojnosti razvila v smeri zmanjšanja pristojnosti.

Čeprav se je Kosovo ukvarjalo s številnimi težavami na gospodarskem, socialnem in političnem področju, so bila v ospredju narodna vprašanja, kar je tudi pri pripadnikih drugih narodov v Jugoslaviji spodbudilo razmišljanja o vnovični opredelitvi lastnih nacionalnih potreb in zahtev (Gabrič 2008, 19). V Srbiji je leta 1986 v javnosti odmeval Memorandum Srbske akademije znanosti in umetnosti, ki je ugotavljal, da naj bi bili Srbi žrtve politične in gospodarske diskriminacije Slovencev in Hrvatov. Memorandum je bil osnutek srbskega nacionalnega programa in je izhajal iz prepričanja, da so Srbi in Srbija v Jugoslaviji zapostavljeni, saj naj bi imeli premoč v Jugoslaviji razviti republiki Slovenija in Hrvaška, ti naj bi zaradi tega tudi najbolj nasprotovali spreminjanju ustavnega sistema (Gabrič 2008, 47).

Memorandum je opisoval še ogroženost Srbov na Kosovu in na Hrvaškem ter poudarjal, da kar štirideset odstotkov Srbov živi onkraj meja matične države, za kar naj bi bil odgovoren Tito in njegov koncept Jugoslavije. Srbsko nacionalistično prepričanje, da jim je bilo od nekdaj usojeno, da »v vojni zmagujejo in v miru izgubljajo«, je postalo vse bolj priljubljeno (Silber in Little 1996, 29). Odziv uradnih srbskih oblasti in predstavnikov drugih jugoslovanskih republik je bil odklonilen do Memoranduma, vsi so mu očitali pretiran srbski nacionalizem, ki lahko škoduje celovitosti Jugoslavije ter ogrozi mir v državi. Edini, ki je v razpravi o Memorandumu ostal tiho, je bil Slobodan Milošević, takratni vodja srbskih komunistov. Glede na položaj, ki ga je Milošević zasedal v srbski komunistični hierarhiji, bi moral prvi opozoriti, da lahko nevarnost srbskega nacionalizma omaja stabilnost Jugoslavije. Njegova neodzivnost se je zdela nenavadna, vendar se je že čez eno leto izkazalo, da je bila zgolj del strategije, kako si zagotoviti osrednje mesto v srbski politiki.

Jeseni leta 1981, leto po Titovi smrti, so Albanci odšli na ulice in zahtevali od Srbije neodvisnost, Kosovo naj bi postalo sedma republika (Silber in Little 1996, 33). Zaradi velikega zgodovinskega pomena, ki ga je za Srbe predstavljalo Kosovo, je bilo jasno, da na zahteve kosovskih Albancev Srbi ne bodo nikoli pristali. Nad albanske protestnike je državno vodstvo poslalo vojsko in zvezno policijo, podatki o žrtvah so se (kot vselej na Kosovu) zelo razhajali, od nekaj deset do nekaj sto ali celo več kot tisoč (Gabrič 2008, 19). S pomočjo priznanega srbskega pisatelja Dobrice Ćosića in tihe podpore srbske vlade je bil kmalu po protestih kosovskih Albancev dosežen pomemben taktični preobrat. Protiutež zahtevam kosovskih Albancev je predstavljala peticija lokalnih srbskih aktivistov iz Kosova, ki je govorila o tem, da Srbi v primeru izgube Kosova ostanejo brez lastne dežele. Delo srbskih aktivistov na Kosovu je v prihodnjih letih mobiliziral velik del srbske javnosti. Olje na ogenj razgretih kosovskih razmer pa je aprila leta 1987 s svojim obiskom na Kosovem polju prilil še Slobodan Milošević, ki je na insceniranem shodu kosovskih Srbov izustil znan stavek; »*Nihče vas nima pravice tepsti!*«¹⁰ Po Miloševićem obisku Kosova je položaj Srbov na Kosovu prišel v središče srbske pozornosti, hkrati pa so dogodki na Kosovu Miloševiću služili kot sredstvo za njegov politični vzpon.

Ko je Slobodan Milošević v kosovskih konfliktih prepoznal materijo za njegov nadaljnji politični vzpon, je naredil vse, da je položaj Srbov na Kosovu prišel v središče širše javnosti.

¹⁰ V originalu: »*Ne sme niko da vas bije!*«

Izkoristil je srbske medije, da so postali njegovo propagandno trobilo, sklical je sejo Zveze komunistov Jugoslavije, ki je obravnavala položaj Srbov na Kosovem, in spodbudil je srbsko mitingaštvo. Milošević je svoj končni osvajalni pohod, katerega cilj je bil postati nesporni voditelj Srbov, začel septembra 1987, ko je albanski vojak ustrelil štiri svoje tovariše, med njimi tudi Srba. Pod vtisom kratenja pravic kosovskim Srbom, ki ga je na vse mogoče načine podpihoval tudi Milošević, je bila ob smrti srbskega vojaka na nogah vsa Srbija. Milošević je razgreta in napeta nacionalna čustva s pomočjo »svojih« medijev uporabil za dokončen obračun s političnimi tekmeci. Tem, ki so srbsko javnost opozarjali na nevarnost srbskega nacionalizma, je očital neodločen pristop in neučinkovitost pri zagotavljanju pravic kosovskih Srbov. Z natančno preiščanim scenarijem, ki je vključeval ponarejene dokumentov in lažne izjave, je brezkompromisno obračunal s svojim dotedanjim prijateljem Ivanom Stambolićem, ki je bil predsednik predsedstva Srbije. Milošević, ki je lebdel na krilih srbskega nacionalizma je imel tako prosto pot. Naslednji cilj je bil *prevzem* Jugoslavije, ko naj bi končno popravil krivice, ki naj bi jih Srbom povzročila ustava iz leta 1974 in o katerih je govoril memorandum Srbske akademije znanosti in umetnosti iz leta 1986.

Z vzponom Slobodana Miloševića v Srbiji se je jugoslovanska politična tehcnica začela nagibati na stran centralistov in srbskih nacionalistov. Če je bila Jugoslavija od svojega nastanka po prvi svetovni vojni le maska srbskega hegemonizma in če je bil komunizem le zelo korenito sredstvo za osredotočenje denarja in oblasti v Beogradu, so bili velikosrbski cilji povsem združljivi, celo pogojeni z ohranitvijo komunistične Jugoslavije (Jambrek 1992, 133). Poletje leta 1988 je bilo v znamenju mitingov, na katerih so *mitingaši* zahtevali enotno Srbijo in izražali podporo Miloševiću. Z velikimi srbskimi nacionalističnimi mitingi, na katerih so ustvarjali sovražno razpoloženje do drugih v Jugoslaviji, so zrušili avtonomne oblasti na Kosovu, v Vojvodini in Črni Gori ter na vodilna mesta postavili svoje somišljenike (Gabrič 2008, 48). Po zrušenju vodilnih kosovskih politikov (Vllasija, Jasharijeva) je pokrajino zajela generalna stavka, v rudniške jame v Starem trgu pri Mitrovici pa se je zaprlo okoli 1000 rudarjev, ki so gladovno stavkali in celih 183 ur niso prišli na površje (Pesek 2007, 25). V Sloveniji so uradne oblasti in novo nastajajoča opozicija februarja 1989 v Cankarjevem domu organizirale javni shod v podporo starotrškim rudarjem in proti kršenju človekovih pravic na Kosovu. Odziv na ljubljansko zborovanje je bil shod pred beograjsko skupščino in v Novem Sadu, kjer so *mitingaši* že govorili o slovenski veleizdaji Jugoslavije. Že naslednji mesec, marca 1989, je srbska skupščina sprejela dopolnila k republiški ustavi ter odpravila avtonomijo Kosova in Vojvodine, prav tako je bil aretiran nekdanji vodja kosovskih

komunistov Azem Vllasi. Leto 1989 pa se je zaključilo s poskusom organizacije mitinga v Ljubljani, ki pa ga slovenske oblasti srbskim *mitingašem* niso dovolile¹¹. Srbski odzivi na prepoved ljubljanskega mitinga so bili burni, Srbi so zahtevali odstop takratnega predsednika predsedstva SFRJ dr. Janeza Drnovška in slovensko politično vodstvo označili za fašistično. Na poziv srbske SZDL se je začel bojkot slovenskega blaga. Politični spopad med Slovenijo in Srbijo, ki bi ga lahko označili kot spopad *konfederalistov* in *unitaristov* v Jugoslaviji, je v začetku devetdesetih let prerasel v gospodarskega, junija leta 1991 pa še v vojaškega.

Razpad Jugoslavije je bil zaradi diametralno nasprotnih političnih in gospodarskih konceptov neizbežen, nemogoče je bilo združiti tako različne koncepte pod streho ene države. Slovenski in tudi hrvaški koncept političnega razvoja Jugoslavije je jasno predvideval demokratizacijo, katere sestavni del je bila ukinitve privilegiranega položaja Zveze komunistov. Uradna srbska politika je vsaj deklarativno podpirala proces demokratizacije, vendar se privilegiranemu položaju komunistov ni bila pripravljena tako zlahka odpovedati. Vse o pristnosti demokratičnih procesov v Srbiji pove Miloševićeva zmaga s 104 odstotno podporo na volitvah decembra 1990. Še večji prepad med Slovenijo in Srbijo se je kazal pri konceptu prihodnjega gospodarskega razvoja Jugoslavije. Slovenija je stavila na tržno gospodarstvo, Srbija in predstavniki zveznih organov pa so se še vedno opirali na elemente dogovornega socialističnega gospodarstva, čeprav se je že vsa osemdeseta leta kazalo, da tovrstni prijemi niti s tujo finančno pomočjo jugoslovanskega gospodarskega sistem ne morejo stabilizirati, kaj šele razviti. Z gospodarskega stališča je Jugoslavija leta 1991 prenehala obstajati, saj ni zmogla zagotavljati izterjave davkov, preprečiti postavljanja carinskih mitnic, samovoljnega tiskanja denarja, vzpostaviti različnih gospodarskih sistemov v državi in obnoviti skupnega trga (Prinčič 2008, 78). Z mednarodnim priznanjem Slovenije in Hrvaške v začetku leta 1992 je bila nekdanja Titova Jugoslavija tudi politično dokončno pokopana.

3.2 Zlom vzhodnoevropskega komunizma

Mednarodno priznanje mlade države Slovenije je bilo ključno za uresničitev tisočletnih sanj Slovenk in Slovencev. Brez mednarodnega priznanja ne bi nikoli zaživel kot samostojna in

¹¹ *Akcija Sever* je bila serija ukrepov in dogodkov, s katerimi je slovenska policija preprečila organizacijo srbskega *mitinga resnice* v Ljubljani. Cilj *mitingašev* je bil podoben kot v drugih jugoslovanskih republikah – zrušitev slovenskega političnega vodstva.

neodvisna država. Zlom Jugoslavije in razglasitev neodvisnosti Sloveniji samo po sebi še ni zagotavljalo mednarodnega priznanja, pomembne so bile mednarodne okoliščine. Svetovni politični zemljevid se je z zlomom vzhodnoevropskega komunizma začel zarisovati na novo.

Konec druge svetovne vojne je pomenil začetek hlade vojne in delitev sveta na dva bloka. Celotna vzhoda Evropa, vključno z Jugoslavijo, se je priključila komunističnemu bloku, katerega vodilna sila je bila Sovjetska zveza. Oblast v državah vzhodne Evrope so prevzeli komunisti, ki so bolj kot interesom svojega naroda sledili interesom Stalina. Vse do Stalinove smrti leta 1953 je bilo za vzhodno Evropo značilno naraščajoče širjenje sovjetskega vpliva, z izjemo Jugoslavije, ki se je leta 1948 Stalinovemu konceptu komunizma uprla. Trd sovjetski prijem je v vzhodnoevropskih državah sredi petdesetih let obrodil močno protisovjetsko razpoloženje. Na ulicah Madžarske so leta 1956 izbruhnili prvi nemiri, leta 1968 so izbruhnili še na Češkoslovaškem, v začetku osemdesetih let pa na Poljskem.

Gospodarska neučinkovitost komunizma je bila v začetku osemdesetih let vse bolj očitna. Jasno je bilo, da komunistično plansko gospodarstvo ne more slediti, kaj šele prehiteti, tržnega gospodarstva, kot so obljubljali nekateri komunistični voditelji. Obljube komunistov o enakosti ljudi so, v luči vse slabših gospodarskih razmer in nenehnega kršenja osnovnih človekovih pravic, postale navadne laži, ki so v ljudeh vzbujale gnev do komunizma in komunističnih voditeljev.

Septembra 1980 so se uprli poljski delavci iz ladjedelnice v Gdansku in se povezali v neodvisni sindikat Solidarnost, ki ga je vodil Lech Walesa. Solidarnost je zahtevala boljše gospodarske razmere in tudi politične pravice. Kljub temu da se je komunistična oblast trudila utišati Solidarnost in sindikat leta 1982 celo prepovedala, se je na koncu vendarle morala pogajati z njim o sestopu z oblasti. V začetku leta 1989 so se namreč začeli pogovori med uradno poljsko komunistično oblastjo in Solidarnostjo, ki so se zaključili z dogovorom, da si bodo komunisti in opozicija v poljskem Sejmu sedeže razdelili po principu 65 % komunistom in 35 % opoziciji. Dogovorili pa so se tudi, da bodo v Senatu, drugem domu poljskega parlamenta, potekale popolnoma svobodne volitve. Na teh volitvah je junija 1989 Solidarnost zmagala z 99 %, v prvem domu pa je zasedla 35 % sedežev. Ker komunisti niso mogli sestaviti vlade, je 24. avgusta 1989 kot novi predsednik poljske vlade prisegel Tadeusz

Mazowiecki, član Solidarnosti in prvi nekomunistični predsednik vlade v vzhodnoevropskih državah¹².

Dva meseca po preobratu na Poljskem je tudi na Madžarskem z ustavnimi spremembami 23. oktobra 1989 padla komunistična oblast. Svobodne in demokratične volitve so bile razpisane za maj 1990. Na volitvah so slavile desno-sredinske in liberalne stranke z Madžarskim demokratičnim forumom na čelu.

Leta 1989 je češkoslovaška opozicija združena v Državlanski forum prisilila komuniste k sestopu z oblasti. Novembra so se kot odziv na agresijo češkoslovaških represivnih organov začeli množični mirni protesti, znani pod imenom *Žametna revolucija*. Protesti so 10. decembra 1989 z oblasti odnesli komuniste. Predsednik vlade je postal reformni komunist Marian Čalfa, še en reformni komunist Alexander Dubček je postal predsednik parlamenta, disident in pesnik Vaclav Havel pa je 29. decembra 1989 prisegel kot predsednik Češkoslovaške.

Bolgari so novembra 1989 protestirali zaradi prekomerno onesnaženega okolja, vendar se je zborovanje kmalu preoblikovalo v proteste s političnimi zahtevami. Protesti so komuniste prisili, da so se odpovedali političnemu monopolu. Za junij 1990 so bile razpisane svobodne in demokratične volitve, na katerih pa so ponovno zmagali komunisti, vendar tokrat preoblikovani v Bolgarsko socialistično stranko.

Najbolj krvav sestop komunistične elite z oblasti pa je potekal v Romuniji, ki je v drugi polovici osemdesetih let pod vodstvom komunističnega samodržca Nicolae Ceausescu popolnoma obubožala. Ko so v večini vzhodno evropskih držav leta 1989 komunisti že sestopali z oblasti, se je Nicolae Ceausescu, po štiriindvajsetih letih na čelu države, na kongresu Romunske komunistične partije ponovno dal izvoliti za nadaljnjih pet let. Kljub trdi roki romunske tajne policije so se decembra 1989 v Temišvarju začeli protesti zaradi kršenja verskih in manjšinskih pravic, ki so kmalu prerasli v vsesplošne delavske proteste, z zahtevami po sestopu Ceausescuja z oblasti. Tajna policija in vojska sta poskušali nasilno zatreti proteste, ubitih je bilo več tisoč ljudi. Kot protiutež protestom so komunistične oblasti 21. decembra zbrale množico, ki naj bi izkazala podporo Ceausescu, vendar se je zbrana

¹² Nekaj več kot leto dni kasneje, decembra 1990, je na poljskih predsedniških volitvah zmagal voditelj Solidarnosti Lech Walesa in postal predsednik Poljske.

množica obrnila proti komunistični eliti in vdrla v vladno palačo. Nicolae Ceausescu in njegova žena Elena sta pobegnili s helikopterjem. Romunska vojska¹³ pa je zakonca Ceausescu ujela kmalu za tem in jih na vojaškem sodišču obsodila ter 25. decembra 1989 usmrtila. Po usmrčitvi Ceausescu je oblast prevzela Nacionalna rešilna fronta¹⁴, ki jo je vodil nekdanji Ceausescujev tesni sodelavec Ion Iliescu. Spopadi med teroristi¹⁵ in vojsko so se v romunskem glavnem mestu Bukarešti nadaljevali vse do 27. decembra. Začasna vlada, ki so jo sestavljali v Nacionalni rešilni fronti združeni nekdanji komunisti, je sicer razpisala demokratične volitve, vendar ohranila iste principe delovanja kot pred tem Romunska komunistična partija. Kot se je kasneje izkazalo v Romuniji ni šlo za demokratično revolucijo, ampak za dobro zrežiran državni udar, v katerem je komunistična elita izrabila nezadovoljstvo ljudi in tedanji kontekst mednarodnih razmer za rušitev Ceausescuja. Nacionalna rešilna fronta se je sicer kasneje preoblikovala v politično stranko in s pomočjo obvladovanja množičnih medijev na volitvah maja 1990 gladko zmagala.

Konec druge svetovne vojne in začetek hladne vojne je pomenil tudi oster boj za vplivna območja med nekdanjimi zavezniki. Sovjetska zveza ob koncu druge svetovne vojne ni širila svojega vpliva le na vzhodnoevropske države, ampak tudi v osrednjo Evropo, in sicer na vzhodni del Nemčije. Ko sta bili leta 1949 ustanovljeni Zvezna republika Nemčija¹⁶ in Nemška demokratična republika¹⁷, je bilo jasno, da bo Nemčija utrpela precejšnje posledice hladne vojne in bo po njej ostala razdeljena na zahodni demokratični del in vzhodni komunistični del. Zahodna Nemčija si je po vojni, s pomočjo Marshallovega plana, hitro opomogla in se gospodarsko razvila, medtem ko je bil razvoj komunistične vzhodne Nemčije veliko počasnejši, z manj ekonomskih in političnih pravic. Nezadovoljstvo vzhodnih Nemcev z življenjem v Nemški demokratični republiki se je kazalo tako, da jih je vse več bežalo v zahodno Nemčijo. Vzhodnonemška komunistična oblast je kot protiukrep bežanju ljudi iz države leta 1961 zgradila berlinski zid, ki je postal simbol razdeljenega sveta. Represivni

¹³ Romunski obrambni minister Vasile Milea je ukazal vojski zadušiti proteste, nato pa 22. decembra 1989 storil samomor. Nicolae Ceausescu je imenoval novega obrambnega ministra Victorja Stanculescuja, ki pa je Ceausescu odrekel poslušnost in vojski ukazal umik v vojašnice.

¹⁴ Šest nekdanjih romunskih komunističnih funkcionarjev je marca 1989 pisalo pismo Ceausescu, v katerem so ga obtožili zlorabe oblasti in odgovornosti za slab ekonomski položaj Romunije. Pismo, ki naj bi bilo manifest Nacionalne rešilne fronte, ni ugledalo luč sveta v Romuniji, ampak je bilo objavljeno v več tujih medijih.

¹⁵ S besedo »teroristi« so označili vse tiste pripadnike tajne policije in drugih državnih represivnih organov, ki so ostali zvesti Ceausescu.

¹⁶ Zvezna republika Nemčija je 23. maja 1949 nastala na okupacijskih območjih ZDA, Velike Britanije in Francije. Začasno glavno mesto je postal Bonn.

¹⁷ Nemška demokratična republika je 7. oktobra 1949 nastala na okupacijskem območju Sovjetske zveze. Glavno mesto je postal Berlin.

ukrepi države in gospodarska neučinkovitost so med ljudmi v vzhodni Nemčiji, tako kot v drugih državah vzhodnega bloka, zgolj povečali nezadovoljstvo in komunistični eliti jemali vsakršno legitimiteto. Ko so na Madžarskem poleti 1989 odprli svoje meje z Avstrijo, je preko Madžarske in Avstrije v zahodno Nemčijo zbežalo več tisoč vzhodnih Nemcev. Oktobra 1989 so se zaradi vsesplošnega nezadovoljstva začeli t. i. *ponedeljkovi protesti*, ki so z oblasti odnesli dolgoletnega voditelja vzhodne Nemčije Ericha Honeckerja. Nasledil ga je Egon Krenz, ki kljub nekaterim poskusom liberalizacije komunističnega režima, med katerimi sta bila ključna odprtje meje med vzhodno in zahodno Nemčijo 9. novembra 1989¹⁸ ter razpis demokratičnih volitev za marec 1990, ni mogel zadovoljiti zahtev vzhodnih Nemcev. Ko je padel berlinski zid in ko so na volitvah v vzhodni Nemčiji zmagale sile¹⁹, ki so bile naklonjene združitvi vzhodne in zahodne Nemčije, je bilo le še vprašanje časa, kdaj se bo Nemčija tudi uradno združila. To se je zgodilo 3. oktobra 1990.

Kljub temu da je vpliv Sovjetske zveze po Stalinovi smrti v vzhodni Evropi plahnel, do družbenih in političnih sprememb konec osemdesetih let v vzhodnem bloku ne bi prišlo, če se ključne spremembe ne bi najprej zgodile v sami Sovjetski zvezi. Nenazadnje je imela Sovjetska zveza v večini vzhodnoevropskih držav številčne enote Rdeče armade, ki bi proces demokratizacije lahko nasilno prekinile, če se sovjetski voditelji s temi procesi ne bi strinjali. Ključen preobrat se je v komunističnem bloku zgodil, ko je leta 1985 na čelo Sovjetske zveze prišel Mihail Gorbačov. V gospodarsko oslabiljeni državi je začel s *perestrojko*, to je s paketom gospodarskih²⁰ in političnih²¹ reform. Te naj bi Sovjetsko zvezo izvlekle iz gospodarske in politične krize. Sestavni del reform, ki jih je začel Gorbačov, je bila tudi leta 1988 predstavljena *glasnost*, ki naj bi ljudem zagotavljala svobodo govora. Marca 1989 so v Sovjetski zvezi potekale prve *demokratične*²² volitve v Kongres ljudskih zastopnikov²³, v

¹⁸ Nemška televizija je 9. novembra 1989 prenašala tiskovno konferenco vzhodnonemškega komunističnega politbiroja, na kateri je bilo sporočeno, da se bodo meje med Nemško demokratično republiko in Zvezno republiko Nemčijo odprle. Ljudje so nemudoma pohiteli na mejne prehode med vzhodnim in zahodnim Berlinom. Stražarji so na podlagi pritiska ljudi dvignili zapornice. Berlinski zid je tako 9. novembra 1989 po osemindvajsetih letih dokončno padel.

¹⁹ Na prvih demokratičnih volitvah v Nemški demokratični republici je zmagala *Zveza za Nemčijo*, ki so jo sestavljali Krščanski demokrati, Nemška socialna unija in Stranka demokratičnega prebujanja. Drugi so bili Socialni demokrati, tretji pa prenovljeni komunisti. Vladno koalicijo so oblikovali *Zveza za Nemčijo* in Socialni demokrati.

²⁰ Z gospodarskimi reformami v Sovjetski zvezi je Gorbačov poskušal v državno vodeno plansko gospodarstvo postopno vnašati elemente tržne ekonomije, sestavni del katere sta tudi privatna lastnina in zasebna podjetja.

²¹ Mihail Gorbačov se je zavzel za odprte volitve partijskih položajev in za povabilo nepartijskih strokovnjakov v vlado.

²² Komunisti se še vedno niso odpovedali političnemu monopolu, zato so volitve v Kongres ljudskih zastopnikov potekale zgolj med različnimi kandidati partije.

katerem je sedelo 1500 *ljudskih zastopnikov*. Na zunanjem političnem področju se je Mihail Gorbačov zavzel za zmanjšanje napetosti, ki jih je v mednarodne odnose vnesla hladna vojna in njena oborožitvena tekma. Prav tako se je odpovedal Brežnjevi doktrini²⁴ in se zavzel za doktrino nevmešavanja, kar je pomenilo, da se vsak narod o svoji prihodnosti odloča samostojno. Gorbačovove reforme v zunanji in notranji politiki niso rešile Sovjetske zveze. Ekonomske reforme, ki so v plansko gospodarstvo vnašale principe tržne ekonomije, so omogočile divjo privatizacijo, in ekonomskega stanja Sovjetske zveze niso izboljšale, ampak zgolj oblikovale nov razred izredno premožnih oligarhov. Prav tako politične reforme niso vzpostavile tesnejšega stika med politiko in državljani, ampak zgolj okrepile Gorbačovove politične nasprotnike²⁵ in nacionalizem v posameznih sovjetskih republikah. Z uvajanjem demokratičnih elementov v politični sistem Sovjetske zveze je popuščala povezovalna moč sovjetske komunistične partije, vse dokler Sovjetska zveza 25. decembra 1991 ni dokončno razpadla. Nenavadno, vendar zgodovinsko točno je, da Gorbačova *perestrojka* ni gospodarsko in politično obnovila Sovjetske zveze, ampak je tako prenovno omogočila vzhodnoevropskim in baltičnim državam ter vzhodni Nemčiji.

Glavni razlog za propad komunizma je bila njegova gospodarska neučinkovitost. Razvojna strategija, ki je v prvem povojnem obdobju dosegla precejšen uspeh, je izgubila učinkovitost, ki jo je morda nekoč imela, in na koncu povzročila propad komunizma v celoti (Kaminski v Mazower 2002, 354). Komunistični socialni korektivi so sicer zmanjševali socialne razlike, vendar uničevali motiviranost za delo in razvoj. Nekonkurenčnost komunističnih gospodarstev se je odražala v pomanjkanju osnovnih življenjskih dobrin in v vrtoglavi inflaciji. Gospodarskega zloma komunizma ni mogla preprečiti niti finančna pomoč Zahoda, ki sta jo bili v največji meri deležni Jugoslavija in Romunija. Danes vidimo, da se je komunizem končal že aprila tistega leta, ko so poljski komunisti posredno priznali legitimnost Solidarnosti, s tem da so jo povabili na pogajanja (Mazower 2002, 372).

²³ Kongres ljudskih zastopnikov je bil oblikovan z reformami decembra 1988 in je predstavljal zakonodajno telo Sovjetske zveze.

²⁴ Leonid Brežnev je leta 1968 na kongresu poljske komunistične partije dejal, da v primeru, ko v neki socialistični državi obstajajo sile, ki so sovražne do socializma in želijo uveljaviti elemente kapitalizma, potem to ni več samo stvar posamezne socialistične države, ampak problem celotnega socialističnega bloka.

²⁵ Mihail Gorbačov je krmaril med nacionalisti, ki so si želeli hitrejših reform, in trdo partijsko linijo, ki je nasprotovala vsakršnim reformam. Med nacionalisti je bil najbolj znan Boris Jelcin, ki je Rusijo počasi izločal iz Sovjetske zveze in s tem pospešil sam razpad Sovjetske zveze. Na drugi strani pa je trda partijska linija, tik pred zlomom Sovjetske zveze, avgusta 1991 pripravila neuspeh državni udar.

Velesile, ki odločajo o svetovnem političnem zemljevidu, so bile po zlomu komunizma pripravljene svoje trde pozicije razrahljati do te mere, da so priznale nastanek majhnih nacionalnih držav. Ključno vlogo pri mednarodnem priznanju Slovenije so imeli tisti svetovni politični igralci, ki so sami izkusili slabe plati komunizma, izpostaviti velja zlasti papeža Janeza Pavla II.²⁶ in nemškega kanclerja Helmuta Kohla²⁷. Kljub temu pa je bilo na poti do dokončnega mednarodnega priznanja Slovenije potrebno še veliko potrpežljivosti, saj so svetovne velesile, na primer ZDA, v primeru Jugoslavije prednost dajale t. i. varnostnemu vidiku²⁸ v regiji in šele nato podpori demokracije in samoodločbi narodov nekdanje Jugoslavije.

Zlom enega glavnih svetovnih političnih sistemov – komunizma – je mednarodno javnost pripravil na sprejemanje večjih političnih pretresov, vendar pa ta zgodovinsko-politični kontekst, ki je vsekakor bil naklonjen osamosvajanju Slovenije, še zdaleč ni sam po sebi zagotovil demokratizacije in neodvisnosti Sloveniji. Če se slovenska družba v drugi polovici osemdesetih let ne bi prebudila in zahtevala svojih temeljnih pravic, najbrž ne bi imeli svobodnih in demokratičnih volitev aprila 1990. Poučen je primer nekdanjih sovjetskih republik, kjer je odsotnost razvite civilne družbe pomenila, da so se goreči komunisti enostavno prelevili v goreče nacionaliste, politični ustroj, razen formalnega imena, pa je ostal isti.

Družbene spremembe v osemdesetih letih so slovensko politično elito prisilile, da je ugodne zgodovinsko-politične okoliščine pričakala pripravljena na osamosvojitve Slovenije. Če družba in politika v danem zgodovinskem trenutku ne bi bila pripravljena na osamosvojitve, te priložnosti Slovenija najbrž zlepa ne bi več dobila. Spomnimo se na primer Črne gore in Kosova, koliko let kasneje sta si izborila neodvisnost. Propad vzhodnoevropskega komunizma je Sloveniji ponudil možnost za realizacijo tistega, kar sta pred tem opravili civilna družba, ki

²⁶ Papež Janez Pavel II. je kot poljski duhovnik dobro izkusil agresivni nadzor poljskih komunističnih tajnih služb. Papež je svetovne velesile od samega začetka spodbujal k priznanju Slovenije.

²⁷ Nemci so zaradi svojih izkušenj pri združevanju Nemčije veliko lažje razumeli hotenja manjših narodov po oblikovanju lastne države. Lojze Peterle je dejal, da sta se s Helmutom Kohlom že julija 1991 na štiri oči dogovorila o terminu mednarodnega priznanja Slovenije. Iz tega je izšla znamenita Peterletova izjava: »*Osamosvojitve je zrela kot hruška!*«, ki so jo mesec dni po osamosvojitveni vojni številni označevali za preveč optimistično, vendar se je kasneje izkazala za točno.

²⁸ ZDA so si predstavljale, da bodo z ohranitvijo enotne Jugoslavije preprečile morebitne konflikte na Balkanu. Tovrstno prepričanje je bilo zmotno in posledica nepoznavanja balkanskih razmer. Za mir v Jugoslaviji bi ZDA naredile več, če bi nadzorovale mirno razdružitev federacije in posredovale pri morebitnih spornih točkah.

je zahtevala več političnih in ekonomskih pravic, in nato še politična elita, ki je vse skupaj operativno izvedla.

3.3 Narodno in politično prebujanje v osemdesetih

3.3.1 Prvi znaki družbenih sprememb

V petdesetih in šestdesetih letih je nova generacije slovenskih intelektualcev, med katerimi je bil še posebej izpostavljen dr. Jože Pučnik²⁹, na podlagi svojih kritičnih zapisov predlagala nekaj sprememb komunističnega sistema, in sicer na področjih, ki so se izkazala kot neučinkovita. Reviji *Beseda* in *Perspektive*, v katerih so se pojavili nekoliko bolj kritični zapisi do oblasti, sta bili hitro ukinjeni, pisci posameznih prispevkov pa sodno preganjani in zaprti. Ko je bil k odstopu prisiljen še predsednik slovenske republiške vlade Stane Kavčič³⁰, je bilo jasno, da je komunistična elita na začetku sedemdesetih let zatrla vsakršne poskuse liberalizacije političnega in tudi gospodarskega sistema. Do ponovnih poizkusov liberalizacije je prišlo šele desetletje kasneje.

Na prehodu iz šestdesetih v sedemdeseta leta je bila zamujena priložnost za nadaljevanje začetih naravnih kriznih procesov, za pluralizacijo družbe na podlagi samoorganizacije naravnih proizvodov, lokalnih in življenjskih skupnosti in za oblikovanje novih, funkcionalnih povezovalnih mehanizmov (Jambrek 1992, 53). Potem ko so bili v svinčenih sedemdesetih zatrti vsi poskusi politične in gospodarske liberalizacije, je v začetku osemdesetih let prve znake novih družbenih sprememb v Sloveniji nakazovala glasba. Pank je bil tista glasbena zvrst, ki je mladim dovoljevala, da so na napolitičen način izražali svoje nezadovoljstvo s politiko. Sledila je zahteva slovenskih intelektualcev po ustanovitvi nove revije. Pobudniki za njeno ustanovitev so v utemeljitvi zapisali, da v izhajajočih revijah ne najdejo prostora za javni dialog in odpiranje novih tem ter da so bili kljub zavestnemu umiku v apolitičnost pogosto tarča cenzurnih ukrepov oblasti (Gabrič 2008, 24). Potrebni sta bili kar

²⁹ Dr. Jože Pučnik je bil zaradi svojih kritičnih zapisov prvič obsojen leta 1958 na devet let zapora, nato pa še leta 1964 na dve leti zapora. Po odsluženi kazni je leta 1966 odšel v Nemčijo, kjer je doktoriral in se posvetil pedagoškemu delu. Sredi osemdesetih let je v Sloveniji začel pisati v Novi reviji. Konec osemdesetih let se je vrnil v Slovenijo, kjer je imel eno osrednjih vlog pri osamosvajanju Slovenije. Bil je predsednik koalicije opozicijskih strank, združene v Demos.

³⁰ Staneta Kavčiča so jugoslovanski unitaristični komunisti leta 1972 prisili k odstopu z mesta predsednika Izvršnega sveta SRS (slovenske vlade) potem, ko si je prizadeval v Sloveniji uveljaviti določene politične in gospodarske ukrepe, ki so imeli pridih liberalizma.

dve leti pregovarjanj z uradno oblastjo, da je nova revija ugledala luč sveta. Intelektualci so reviji nadeli ime *Nova revija*, njen urednik pa naj bi postal njen najbolj vnet zagovornik dr. Dimitrij Rupel, vendar pa so oblasti zaradi Ruplove *nestrpnosti in nedemokratičnosti* to preprečile. Urednik je tako postal dr. Tine Hribar, prva številka *Nove revije* pa je izšla maja 1982.

Nova revija se je v svojih prispevkih lotila vsebin, ki so bile dotlej tabu teme. Pisalo se je o cenzuri, samocenzuri, verbalnem deliktu, smrtni kazni in tudi o položaju Slovencev v Jugoslaviji. Svoje mesto v *Novi reviji* so dobile žrtve montiranih sodnih procesov in drugih političnih obračunov kot na primer Angela Vode³¹, dr. Jože Pučnik in Stane Kavčič, ki so po dolгих letih načrtne osame in medijske blokade dobili priložnost, da spregovorijo o krivicah, ki so se jim zgodile. *Nova revija* je s svojim pisanjem odpirala prostor civilni družbi kot tudi literarnim besedilom, ki so obravnavala temachno podobo povojne Slovenije³². Pojavile so se prve javne zahteve po spoštovanju človekovih pravic, nastajala so mirovna gibanja, ki so s peticijo zahtevala odpravo smrtne kazni in 133. členu kazenskega zakonika³³. Spomenka Hribar je sprožila razpravo o povojnih poboјih in nujnosti narodne sprave. *Novi reviji* so se s kritičnimi prispevki vse bolj pridruževali tudi v *Mladini*, *Tribuni* in na radiu Študent.

Udejanjanje slovenske kulture je bilo ves čas tesno povezano z usodo slovenskega naroda, zato ni nič nenavadnega, da so bili v osemdesetih letih gonilna sila družbenih sprememb v Sloveniji pesniki in pisatelji, povezani v Društvo slovenskih pisateljev (DSP). Iz društva so nenazadnje izšli tudi posamezniki, ki so spodbudili nastanek *Nove revije*. V začetku osemdesetih je DSP svoje delovanje v odnosu do uradne oblasti omejilo na javni pritisk, s katerim so želeli preprečiti zaporne kazni, ki so bile pesnikom in pisateljem dosojena zaradi njihovega umetniškega ustvarjanja. Sredi osemdesetih pa je DSP vedno bolj posegalo tudi na polje politike. Januarja 1985 so organizirali odmevno javno tribuno z naslovom *Slovenski narod in slovenska kultura*, na kateri so razpravljali o položaju slovenskega jezika v

³¹ Angela Vode je bila narodno zavedna intelektuala in voditeljica gibanja za pravice žensk pred drugo svetovno vojno. Bila je ena prvih komunistk v Sloveniji, prav tako soustanoviteljica OF. Med vojno je prišla v spor z vodstvom slovenskih komunistov, saj se ni strinjala z likvidacijami nasprotnikov komunistične partije in nekritično podporo slovenskih komunistov Stalinu. Po vojni je bila leta 1947 na Nagodetovem procesu obtožena narodnega izdajstva in obsojena na dvajsetletno zaporno kazen.

³² V osemdesetih letih so izšla dela Edvarda Kocbeka (*Strah in pogum*), Franceta Balantiča (*Muževna steblika*), Branka Hofmana (*Noč do jutra*), Marjana Rožanca (*Hudodelci, Metulj in Levitan*), Igorja Torkarja (*Umiranje na obroke*) in še nekaterih drugih, ki so opisovali temne plati komunističnega režima – poboје, zaporniško življenje, montirane procese.

³³ Protidržavna propaganda ali pozivanje k spremembi oblasti je bilo v 133. členu kazenskega zakonika opisano kot verbalni delikt, za katerega je bila predvidena kazen.

Jugoslaviji in o usodi slovenskega naroda. S to tribuno so javno sprožili razpravo o položaju Slovencev v Jugoslaviji. Pisatelji so se v drugi polovico osemdesetih čedalje bolj vključevali v najrazličnejša civilnodružbena gibanja, ki so imela povsem odkrite politične cilje. Številni pesniki in pisatelji so se aktivno vključili v delo Odbora za varstvo človekovih pravic, kasneje pa še v novo nastajajoče politične zaveze in gibanja.

Pomembno oporo pri spodbujanju družbenih sprememb je imela slovenska civilna družba v eni izmed uradnih družbenopolitičnih organizacij, to je bila Zveza socialistične mladine Slovenije (ZSMS). Slovenski komunistični mladinci so se, za razliko od nekaterih drugih jugoslovanskih mladincev, precej oddaljevali od stališč matične Zveze komunistov. ZSMS je bila kot ena izmed uradnih družbenopolitičnih organizacij financirana iz proračuna, imela je kadrovske in materialne možnosti, s katerimi je pomagala civilni družbi pri uresničevanju številnih zahtev, med katerimi velja omeniti zahtevo po civilnem služenju vojaškega roka, pobudo o ukinitvi smrtne kazni in ukinitvi 133. člena kazenskega zakonika. ZSMS je med drugim napadla štafeto mladosti. S kritičnim pisanjem o JLA je ZSMS preko svojega glasila *Mladina* ključno prispevala k začetku afere JBTZ³⁴.

Danica Fink-Hafner (1992, 182) ugotavlja, da je osemdeseta leta zaznamovalo dinamično spreminjanje slovenske družbe, ki ima izjemne implikacije tudi v sferi oblikovanja javnih politik. Slabe gospodarske razmere in tudi zunanje politične okoliščine so slovenske komuniste prisilile k toleriranju določenih družbenih pojavov, na katere pred nekaj leti še pomisliti niso smeli. Finančna pomoč Zahoda je komunistom zagotavljala sredstva, s katerimi so upočasnili zlom neučinkovitega socialističnega gospodarstva. V kolikor so želeli zadržati finančno pomoč, so morali vsaj navidezno ustvariti vtis, da so njihove gospodarske reforme uspešne. Z vsesplošnimi represalijami, s tanki na ulicah, s prenatrpanimi zapori in s policijsko uro tega vtisa zagotovo ne bi mogli ustvariti. Če bi se komunisti odločili za represivne ukrepe, bi tvegali izgubo zahodne finančne podpore, poleg tega bi se morali zaradi dodatno zaostrenih gospodarskih razmer soočiti še z jezo domačih množic, tako kot se je to zgodilo na Poljskem. Delna liberalizacija v začetku osemdesetih je bila razumljiva posledica težke gospodarske situacije.

³⁴ Kratica za Janša, Borštner, Tasič, Zavrl.

Delna liberalizacija komunističnega sistema je sredi osemdesetih let spodbudila tudi razprave o položaju posameznih narodov v Jugoslaviji, kar je bilo do Titove smrti zelo hitro zatrto s krilatico *bratstva in enotnosti*. Narodi so za težave vedno bolj krivili razporeditev politične in ekonomske moči v večnacionalni Jugoslaviji, seveda je vsak narod probleme videl drugje. Mednacionalni konflikti, ki so v začetku osemdesetih vzplamteli na Kosovu med Srbi in Albanci, so samo še dodatno spodbudili razmišljanja o napačni razporeditvi politične in ekonomske moči v Jugoslaviji. Leta 1986 so srbski intelektualci izdali Memorandum, ki je javno predstavil srbski nacionalni program, katerega skrita želja je bila oblikovanje Velike Srbije. V Sloveniji pa smo 18. februarja 1987 z izidom 57. številke *Nove revije* dobili svoj nacionalni program. Admiral Mamula³⁵ ga je krstil za novi Memorandum ter izjavil, da slovenski nacionalisti in meščanska desnica kujejo zaroto, ki bi uničili jugoslovansko skupnost (Silber in Little 1996, 50).

3.3.2 57. številka *Nove revije*

V Sloveniji se je s slabšanjem gospodarske situacije zmanjševala represivnost komunističnega sistema. Nastali položaj je spodbudil intelektualno elito, da je vse bolj razmišljala o vzrokih za gospodarsko in politično krizo. Prokomunistično usmerjeni intelektualci so pot iz krize videli v krepitvi samoupravnih odnosov, prodemokratično usmerjeni intelektualci pa v gospodarski in politični reformi Jugoslavije. Nastajati so začeli t. i. nacionalni programi, ki so vsebovali ideje, predloge in pobude za politično-ekonomske spremembe, s katerimi bi lahko izboljšali položaj Slovencev v Jugoslaviji.

Že leta 1984 je upokojeni zgodovinar in predvojni komunist France Klopčič izdelal nov slovenski nacionalni program, ki je predvideval večjo vlogo Slovencev in slovenščine v Jugoslavije. Klopčičev nacionalni program je, sicer s posameznimi elementi tržne ekonomije, še vedno temeljil na samoupravnem socializmu. Slovenski politični vrh je Klopčičev predlog zavrnil. Andrej Marinc je Klopčiču naročil, naj predlog programa ne objavi, in ga opozoril, da je bilo v Jugoslaviji precej narejenega za enakopraven položaj narodov (Gabrič 2008, 20). Stališče Marina, takratnega predsednika centralnega komiteja ZKS, jasno ponazarja politično orientacijo vodilnih slovenskih komunistov sredi osemdesetih let, ki je *slovensko narodno prebujanje* še vedno videlo kot grožnjo enotnosti Jugoslavije.

³⁵ Branko Mamula, zvezni sekretar za ljudsko obrambo, se je maja 1988 predčasno upokojil.

Poleg Klopčičevega nacionalnega programa so se sredi osemdesetih let pojavila tudi nekatera druga esejistična razmišljanja o položaju Slovencev v Jugoslaviji, vendar pa 57. številka *Nove revije*³⁶ predstavlja celotno zbirko razmišljanj o prihodnosti slovenskega naroda takrat najbolj prodornih slovenskih piscev. Kot pravi zgodovinar Repe (2002, 106), so prispevki v *Novi reviji* zbudili največ politične pozornosti in bili sčasoma sprejeti kot osrednji slovenski nacionalni program, neke vrste slovenski odgovor na Memorandum SANU. Osnovna misel, izražena v novorevijaških prispevkih je bila, da se mora slovenski narod preoblikovati v nacijo, to je doseči svojo državnost z izvirno suverenostjo, ki ne bo podrejena jugoslovanski; obenem pa vpeljati nov pravni red, ki bo omogočil demokratično izražanje volje državljanov (Repe 202, 106).

V 57. številko *Nove revije* (1987) je svoje »Prispevke za slovenski nacionalni program« oddalo šestnajst avtorjev³⁷. Uredništvo *Nove revije* je spremno besedo začelo z naslednjo povedjo: »Pričujoča številka NOVE REVIJE prinaša filozofske in sociološke razprave ter eseje, ki se ukvarjajo s problematiko slovenskega naroda, bodisi da gre za iskanje definicije, ki bi zajela bistvo njegovega sedanjega položaja, bodisi da gre za raziskovanje njegovih korenin ali pa za premisleke o njegovih perspektivah.« Prvi in zelo pomemben prispevek je pripravil Tine Hribar, ki je o slovenski državnosti zapisal: »V marsikaterem Slovencu se budi želja, da bi se Slovenci po osvoboditvi izpod tujih nacij dokončno osamosvojili tudi v odnosu do sorodnih narodov.« Dejal je, da bomo Slovenci postali nacija šele takrat, ko bomo dobili svojo samostojno in neodvisno državo, ki bo lahko v odnosu do globalnega sveta zaščitila slovenske jezikovne, kulturne in narodne specifičnosti. Ivo Urbančič je razmišljal o pojavu nacionalizmov v Jugoslaviji in zapisal: »Danes postaja vse bolj očitno, da je izvor vse krize in s tem tudi izvor "nacionalistične krize" v Jugoslaviji v samem genotipskem strukturnem jedru državno-družbenega sistema kot realsocialističnega.« V naslednjem prispevku je Dimitrij Rupel opozoril na nezavidljiv položaj slovenščine v Jugoslaviji in dejal: »Posebno škodo /slovenščini, opomba M. T./ delajo politični profesionalci. V "pravi moški družbi" je zelo upoštevan govor, obarvan z vojaškimi frazami in srbskimi psovkami, ki poenostavljajo in mažejo slovenščino.« Sledil je prispevek Spomenke Hribar o vlogi partije v narodnoosvobodilni vojni in o nujnosti narodne spravi. Hribarjeva je zapisala: »Sprava pa

³⁶ Glavni urednik v času izida 57. številke *Nove revije* je bil Niko Grafenauer, odgovorni urednik je bil Dimitrij Rupel, uredniški odbor pa so sestavljali: Drago Bajt, Aleš Berger, Aleš Debeljak, Aleš Erjavec, Tine Hribar, Andrej Inkret, Drago Jančar, Taras Kermauner, Manca Košir, Franc Lainšček – Feri, Boris A. Novak, Alenka Puhar, Jože Snoj, Ivo Urbančič, Peter Vodopivec in Aleksander Zorn.

³⁷ Avtorji prispevkov bodo v nadaljevanju navedeni v zaporedju, v kakršnem so bili objavljeni njihovi prispevki v 57. številki *Nove revije*.

pomeni tudi "pristanek" na našo zgodovino. Omogoča nam, da tako v revolucionarjih kakor v kontrarevolucionarjih vidimo konec koncev nesrečne "sinove svoje matere", se pravi, da jih primarno vidimo in priznamo kot ljudi /.../ Menim, da tako razumljena in živeta sprava daje možnost, da se pretrga veriga sovraštva, ki v temelju ogroža domovino.« Veljko Namorš je razmišljal o tradiciji NOB in enakopravnosti jezikov v JLA, Alenka Goljevšček je pisala o civilni družbi. Enega pomembnejših prispevkov pa je pripravil Jože Pučnik, ki je razmišljal o nujnosti sprememb političnega sistema, označil ga je z naslednjimi besedami: *»Imamo torej totalitarni politični sistem. Sam sistem je totalitaren, ker lahko partija kot ustavno privilegirana "vodilna idejna in politična sila" v svojem partijskem vodstvu odloča, kakšno količino moči bo preko državnega aparata uveljavila /.../ Bistvenega pomena je, da za to "vodilnost" ni določen noben mandat, nobena mandatna doba, temveč velja kar za "vekomaj".«* O tem, kako spremeniti trenutno situacijo, je zapisal: *»Nadaljevati je treba demitizacijo leninističnih tabujev in teoretično konkretiziranje načel in strukture civilne družbe in pluralističnega političnega sistema.«* Pučnik je bil o slovenski samostojnosti najbolj odločen, saj je bil prepričan, da je neodtujljiva pravica vsakega naroda, da je suveren in da si organizira svojo samostojno državo. Gregor Tomc, član skupine Pankrti, je pisal o težavah civilne družbe v socializmu. Menil je, da v socializmu ne začne odmirati država, ampak civilna družba. France Bučar je razmišljal o pravni ureditvi položaja Slovencev kot naroda. Glede ureditve Jugoslavije je bil mnenja: *»Če ugotavljamo, da je Jugoslavija kot unitarna država ni možna, kar je jasno potrdila vsa njena dosedanja zgodovina in tudi spoznanja vseh njenih dosedanjih političnih dejavnikov ne glede na nazorske razlike o družbeni ureditvi, iz gornje analize tudi jasno sledi, da Jugoslavija ni možna kot federativna država, ker je federativnost samo oblika unitarne države.«* O prihodnost Slovencev pa je dejal, da imamo *»kot narod pravico, da se organiziramo kot samostojna država ali da kot država stopamo v tesnejše ali rahlejšje povezave z drugimi. Tudi presoja o tem je izključna narodova pravica.«* Peter Jambreč je nadaljeval s prispevkom o pravici slovenskega naroda do samoodločbe, ki je univerzalna, trajna in neodtujljiva, zato *»ni mogoče zagovarjati stališča, da je z avnojskimi sklepi tedanja slovenska delegacija svojemu narodu "dokončno" in "nepreklicno" odtujila njegovo pravico do samoodločbe, vštevši pravico do odcepitve, da je torej to pravico "konzumirala" oziroma "neponovljivo uporabila"«.* Janez Jerovšek je v prispevku *Slovenska univerza včeraj, danes, jutri* poudaril, da mora imeti Slovenija avtonomno univerzo, saj bo le tako *»koristila gospodarskim, kulturnim in znanstvenim smotrom slovenskega naroda.«* O generacijskih nasprotjih je v prispevku *Slovenci in integracijska socialna politika* pisal Veljko Rus, ki je bil prepričan, da bi morala medgeneracijska socialna politika delovati v smeri

demarginalizacije. Marjan Rožanc je svoj prispevek posvetil vprašanju liberalizma in nacionalizma ter zapisal: »Ni potrebno brati Ortega y Gasseta, da bi spoznali, da je proletarska revolucija v Evropi uspela samo tam, kjer dejansko sploh ni imela svojega nasprotnika, buržoazije, v Rusiji, v Jugoslaviji ...« O modernih kristjanih in absurdu slovenstva je pisal Jože Snoj, o narodni eroziji Drago Jančar, s samomorilnostjo Slovencev pa se je ukvarjal Niko Grafenauer.

Partijske celice po Jugoslaviji so 57. številko *Nove revije*, tako kot pred tem srbski Memurandum, kritizirale in zavračale, ker so jo videle predvsem kot grožnjo celovitosti Jugoslavije in kot grožnjo političnemu monopolu partije. Slovenski komunisti so *Prispevke za slovenski nacionalni program* odpravili, češ da gre za ponavljanje starih zamisli (Silber in Little 1996, 50). Tudi po izidu 57. številke *Nove revije*, torej leta 1987, so slovenski komunisti še vedno uradno vztrajali na stališču, ki so ga imeli ob Klopčičevem predlogu nacionalnega programa, to je, da je položaj slovenskega naroda in Slovenije v okvirih Jugoslavije še vedno zadovoljiv. Seveda je šlo zgolj za uradno stališče, zagotovo pa se je resnosti krize, v katero je padel slovenski narod v okviru enopartijskega jugoslovanskega političnega sistema, zelo dobro zavedal leta 1986 izvoljeni predsednik Zveze komunistov Slovenije Milan Kučan. Slovenski komunisti so bili konec osemdesetih postavljeni pred izziv, ki je odločal o njihovem obstoju. Reforme je zahtevala vse bolj organizirana in prodorna domača civilna družba, prav tako so od slovenske komunistične elite večjo odločnost pri zatiranju *protirevolucionarnih* gibanj terjali jugoslovanski komunistični jastrebi. Odkrit spopad s katero koli stranjo bi bil poguben za komunistično elito, za preživetje slovenskih komunistov je bilo torej ključno ubiranje srednje poti. Najbolj izrazito se je to pokazalo prav v aferi JBTZ leta 1988.

3.3.3 Afera JBTZ in Odbor za varstvo človekovih pravic

Revija *Mladina*, uradno tednik ZSMS, v resnici pa prvi neodvisni politični tednik v Sloveniji, je leta 1988 objavila serijo člankov, ki so ostro kritizirali ravnanje JLA in njenih vodilnih generalov. Februarja 1988 je tako objavila uvodnik z naslovom *Mamula, go home*, v katerem so obsojali ravnanje zveznega sekretarja za ljudsko obrambo Branka Mamula, ki naj bi se z etiopsko vlado dogovoril za prodajo večje količine jugoslovanskega orožja, *Mladina* pa je izrazila bojazen, da bi etiopska vlada to orožje uporabila zoper svoje sestradano ljudstvo. Sledila je objava članka, v katerem je bilo razkrito, da so vojaški obvezniki generalu Mamuli

gradili razkošno vilo v hrvaškem letovišču Opatija. JLA je bila zoper *nosilce napadov na armado* odložena ukrepati.

Na seji Sveta oboroženih sil SFRJ³⁸ 25. marca 1988 so razpravljali o *protirevolucionarnih* razmerah v Sloveniji in tedniku *Mladina* očitali kovanje zarote proti uradni jugoslovanski oblasti s pomočjo tujine, kar naj bi zahtevalo odločne ukrepe vojske. Uradni slovenski oblasti pa je vojska očitala premalo odločnosti pri zatiranju tovrstnih *škodljivih dejavnosti*. Po seji Sveta oboroženih sil SFRJ je bil general Svetozar Višnjić zadolžen, da seznani slovenski politični vrh z zaključki seje in pridobi informacijo o njihovem odzivu v primeru aretacij in sodnega preganjanja Mladininih piscev, predvsem pa, da pridobi zagotovilo, da bodo slovenske oblasti zmožne nadzirati razmere, ki bodo nastale po aretacijah. V Planici je 27. marca 1988 prišlo do t. i. planiškega sestanka, na katerem so se sestali Svetozar Višnjić, Milan Kučan, Stane Dolanc, Tomaž Ertl³⁹ in Ivan Eržen⁴⁰ ter obravnavali zaključke seje Sveta oboroženih sil SFRJ. Da bi umirili napetost med JLA in Slovenijo je slovenska Služba državne varnosti dobila nalogo, da poišče ustrezne načine za aretacijo in za proces pred sodiščem zoper posameznike, ki jih je vojska prepoznala kot avtorje *napadov* na JLA. Milan Kučan je zaplete in napetosti poskušal rešiti še po politični poti, zato je 29. marca 1988 zahteval sklic Centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije (CK ZKJ), na katerem naj bi razpravljali o protislovenski kampanji, ki jo vodi JLA.

Srečanje jugoslovanskega komunističnega vrha na 72. seji predsedstva CK ZKJ, ki je bila sklicana na pobudo Milana Kučana 29. marca, ni prinesla umiritve napetosti med Slovenijo in JLA. Kučan je sicer zbranim pojasnil, da protijugoslovansko razpoloženje v Sloveniji narašča zgolj kot odgovor na protislovensko razpoloženje v drugih delih Jugoslavije. Bil je prepričan, da bi se z umiritvijo napadov na Slovenijo, tudi v Sloveniji umirili napadi na Jugoslavijo in njene institucije. Ne glede na vsa pojasnila je JLA še naprej zahtevala odločno ukrepanje in aretacijo odgovornih za *protiarmadno in protirevolucionarno pisanje*. V želji po umiritvi napetosti, je Kučan že na sami seji povabil predsedstvo CK ZKJ v Slovenijo, kjer bi se podrobneje seznanili s stanjem in izoblikovali rešitev glede zapletov v zvezi s pisanjem *Mladine*. General Veljko Kadijević (v Silber in Little 1996, 54) mu je odgovoril: »*Za naše sklepe ne potrebujemo nadaljnjega preučevanja. Kučan napada predsedstvo Zveze*

³⁸ Na seji Sveta oboroženih sil SFRJ ali kratko Vojnem svetu je sedela glavnina vojaškega vrha, poveljniki armad in republiških teritorialnih obramb.

³⁹ Tomaž Ertl – republiški sekretar za notranje zadeve.

⁴⁰ Ivan Eržen – vodja slovenske Službe državne varnosti.

komunistov Jugoslavije zato, da bi prikril svoje lastne napake, ker je dopustil, da se je v Sloveniji razvilo protiarmadno ozračje. Prav nobene potrebe ni za posvetovanje s slovenskim političnim vodstvom. V prihodnje bo vojska ukrepala na način, ki se ji bo zdel primeren.» Na seji predsedstva CK ZKJ se je pokazalo, da se koalicija proti Sloveniji krepi ter da se bo konflikt med Slovenijo in preostalim, zlasti prosrbskim, delom Jugoslavije, še dodatno zaostрил. Kučan je uvidel, da je Slovenija na zatožni klopi, JLA pa naj bi bila glavni tožilec (Silber in Little 1996, 53).

Kot se je izkazalo kasneje, je imela 72. seja predsedstva CK ZKJ, zlasti pa njen stenogram⁴¹, daljnosežne posledice v konfliktu med Slovenijo in JLA. Ko se je Milan Kučan vrnil v Ljubljano, je z zaključki razprave v Beogradu seznanil slovenski politični vrh, med katere je razdelil stenogram 72. seja predsedstva CK ZKJ, med drugim sta ga prejela predsednik in podpredsednik SZDL, Jože Smole in Janez Knez. Knezov kabinet je vodil Igor Bavčar, ki je stenogram fotokopiral in ga dal Janezu Janši, ta pa ga je dostavil odgovornemu uredniku *Mladine* Franciju Zavrlu (Pesek 2007, 60). Bistvena informacija, ki jo je stenogram vseboval, je bila ta, da so bili v njem s strani JLA napovedani postopki, ki jih bo vojska sprožila proti piscem *protiarmadnih in protirevolucionarnih* člankov, in poimenski seznam ljudi, ki naj bi bili aretirani.

Že januarja leta 1988, torej mesec dni pred kritičnimi objavami *Mladine* na račun Mamule, je s strani slovenskega podčastnika v vrstah JLA Ivana Borštnerja⁴² v uredništvo *Mladine* prišel dokument ljubljanskega vojaškega okrožja številka 5044-3, ki je vseboval navodila o pripravah armade na izredne razmere. Dokument namreč omenja premestitev tankov, ki so navadno v bližini državne meje, v Ljubljano, ustanavljanje dveh večjih enot vojaške policije, ki opravljajo samo posebne naloge, in ustanavljanje dežurnih skupin, ki bi vsakodnevno zbirale podatke o stavkah in demonstracijah v Sloveniji ter jih sprotно pošiljali v Beograd (Pesek 2007, 60). Za urednika *Mladine* Francija Zavrla dokument, ki ga je zagotovil Borštner, v začetku leta 1988 ni predstavljal nič posebnega, saj ni poznal razmer znotraj vrha JLA, predvsem pa ne slabe volje vojske zaradi širjenje liberalnih in *protirevolucionarnih* idej v Sloveniji ter s tem povezano pripravljenost vojske na posredovanje za restavriranje starega

⁴¹ Dobesedni zapis razprave na seji.

⁴² Ivan Borštner je Davidu Tasiču, novinarju *Mladine*, januarja 1988 dal fotokopijo dokumenta številka 5044-3. Tasič je omenjeni dokument predstavil glavnemu in odgovornemu uredniku *Mladine*, Zavrlu in Botteriju. Odgovorni urednik *Mladine* Robert Botterij je bil vir Službe državne varnosti na Mladini, zaradi česar je bila SDV obveščena o dokumentu, ki ga je od Borštnerja dobila Mladina. Borštner je Tasiča tudi prosil naj objavi njegovo izstopno izjavo iz partije, v primeru, da ga bo KOS likvidiral.

reda. Zavrl je dokument številka 5044-3 predal Janezu Janši, ki je v uredništvu *Mladine* veljal za strokovnjaka za vojaška vprašanja. Šele čez nekaj mesecev, ko je Janša od Bavčarja pridobil stenogram 72. seje predsedstva CK ZKJ izročil Franciju Zavrlu, je dokument ljubljanskega vojaškega okrožja številka 5044-3 dobil popolnoma nove dimenzije. Tednik *Mladina* je imela v svojih rokah dva strogo zaupna dokumenta, ki sta napovedovala, da se JLA pripravlja na obračun s *protiarmadnimi in protirevolucionarnimi elementi* v Sloveniji. Na podlagi teh podatkov je Vlado Miheljak za *Mladino* pripravil članek *Noč generalov*, urednik Franci Zavrl pa ga je preimenoval v *Noč dolgih nožev*. Članek naj bi v *Mladini* izšel 10. maja 1988, vendar je bila številka tik pred distribucijo zaplenjena. Slovenske oblasti so bile na zaplembo časopisa pripravljene, saj so imele že od konca aprila podatek obveščevalnih služb, da novinarji *Mladine* posedujejo stenogram 72. seje CK ZKJ, zato je bilo le še vprašanje časa, kdaj naj bi tednik o tem tudi pisal.

Republiške in armadne tajne službe so že od srede osemdesetih let redno spremljale delo Borštnerja, Janše in Bavčarja. Ivana Borštnerja je tajna služba JLA spremljala zaradi njegovih domnevno slovenskih nacionalističnih teženj in zaradi izstopa iz Zveze komunistov konec leta 1987. Služba državne varnosti (SDV) je opazovala Janeza Janšo in Igorja Bavčarja, uradno zaradi njunega sestanka v italijanski Gorici z domobrancem Vinkom Levstikom, ki naj bi menda delal za ameriško obveščevalno službo, in zaradi njune pomoči pri izdaji *Dnevnika in spominov* Staneta Kavčiča, neuradno pa je bil Janša zaradi kritičnega pisanja opazovan že daljše časovno obdobje. Natančno mesec dni po t. i. planiškem sestanku, torej 27. aprila 1988, je slovenska Služba državne varnosti v okviru svojega nadzora Janše, z vlomom v prostore njegovega računalniškega podjetja Micro Ada, našla slavni stenogram 72. seje predsedstva CK ZKJ in še dva lista vojaškega dokumenta 5044-3. Najozje slovensko politično vodstvo je bilo o tem obveščeno že naslednji dan, ko je na seji Sveta za varstvo ustavne ureditve pri predsedstvu SRS⁴³ nihalo med možnostjo, da bi Janezu Janši sodili zaradi izdaje državne skrivnosti⁴⁴, z možnostjo ostrejšje kazni, vendar s sojenjem odprtim za javnost in pred civilnim sodiščem, ali za izdajo vojaške skrivnosti⁴⁵, kjer bi proces potekal pred vojaškim sodiščem in bi bilo mogoče izključiti javnost kot tudi civilnega zagovornika. Odločili so se za sojenje pred vojaškim sodiščem.

⁴³ Svet za varstvo ustavne ureditve se je v komunističnem enopartijskem sistemu ukvarjal predvsem z varstvom monopola vladajoče stranke in osebnih položajev vodilnih politikov.

⁴⁴ Posedovanje stenograma 72. seje predsedstva CK ZKJ, ki ga je priskrbel Igor Bvčar.

⁴⁵ Posedovanje dokumenta ljubljanskega vojaškega okrožja številka 5044-3, ki ga je priskrbel Ivan Borštner.

Minil je še dober mesec preden so kriminalisti in agentje SDV⁴⁶ 29. maja 1988⁴⁷ zgodaj zjutraj pozvonili v ljubljanskem stanovanju Janeza Janše. Opravili so hišno preiskavo in se skupaj z Janšo odpravili do njegovega podjetja Micro Ade, kjer so prav tako opravili preiskavo. Ta je bila posneta z videokamero⁴⁸, kot obremenilno gradivo pa so poleg znamenitega »Kučanovega« stenograma⁴⁹ našli še članke mirovnika Marka Hrena pa tekst dr. Franceta Bučarja iz nastopa v Strasbourgu, zaradi katerega ga je doma doletela oznaka »narodni izdajalec«, kopije Miheljakovega neobjavljenega članka *Noč dolgih nožev* in dva fotokopirana lista, za katera je Janša trdil, da jih je dobil z izvodom *Narodne armije*, v kateri je bil objavljen »*grafični prikaz pojavnih oblik specialnog rata*« (Pesek 2007, 62). Po opravljenih preiskavah so Janšo odvedli na policijo na Prešernovi, kjer so ga na zaslišali, nato pa zaprli v ljubljanske zapore na Povšetovi. V tem času je bil aretiran tudi Ivan Borštner, s čimer so med zaslišanjem na Prešernovi seznanili tudi Janšo in ga na tak način želeli ustrahovati, češ da naj bi že vse vedeli, zato naj bi bilo najboljšje, če bi jim vse skupaj čim prej priznal in razkril svoje vire, v nasprotnem primeru pa so mu grozili s predajo vojaškim organom, ki naj bi bili manj prizanesljivi. Janša (1992, 11) se dogodkov spominja: »*Miran Frumen mi je odkrito povedal, da je partijski stenogram državna skrivnost in da so kazni za njegovo odtujitev še bolj ostre kot za odtujitev vojaškega dokumenta. Bilo je očitno, da jim ni jasno, kako je stenogram, ki ga je dobilo le nekaj najvišjih funkcionarjev v Sloveniji, znašel pri meni; to je bil v vsem scenariju moteči element, saj bi lahko vpletel v zadevo tudi osebnosti, ki nikakor niso hotele biti zraven.*« Slovenske tajne službe je, veliko bolj kot posedovanje tajnega vojaškega dokumenta, skrbelo, kako je Janša dobil stenograma 72. seje predsedstva CK ZKJ, saj je to pomenilo, da z najvišjega slovenskega političnega vodstva odteka informacije. Preden so slovenski preiskovalci predali Janšo vojaškim preiskovalcem, so s pomočjo njegovih informacij poskušali ugotoviti pot, predvsem pa način odtekanja informacij. Janša ne kriminalistom in niti zasliševalcem iz SDV ni povedal zelenih podatkov, zato so ga ti predali vojaškim preiskovalnim organom na Metelkovi v Ljubljani. Poleg Janše in Borštnerja sta bila nekaj dni kasneje aretirana še David Tasič⁵⁰ in Franci Zavrl⁵¹.

⁴⁶ Med agenti SDV, ki so aretirali Janeza Janšo, je bil tudi Dragan Isajlović, ki je bil svetovalec finančnega ministra Franca Križaniča v vladi Boruta Pahorja, zato je leta 2009 izbruhnila odmevna politična afera.

⁴⁷ Janez Janša v svoji knjigi *Premiki* (1992) na strani 11 navaja, da so ga aretirali 29. maja 1988, medtem ko drugi viri govorijo, da je šlo za 31. maj.

⁴⁸ Rosvita Pesek pravi, da je ta posnetek po letu 1990 skrivnostno izginil.

⁴⁹ Stenogram 72. seje predsedstva CK ZKJ.

⁵⁰ David Tasič, novinar *Mladine*, je bil aretiran v Mostu na Soči 4. junija 1988.

⁵¹ Franci Zavrl, odgovorni urednik *Mladine*, je bil aretiran dva tedna po Janševi aretaciji.

Kot je kasneje razkril v svojih spominih Janez Janša, je tako slovenske kot tudi beograjske zasliševalce zanimalo samo to, kdo mu je zagotovil magnetogram 72. seje predsedstva CK ZKJ. Slovenske zasliševalce je ta informacija zanimala predvsem zaradi identifikacije nezanesljivih kadrov v vrhu slovenske politike, beograjske pa zaradi identifikacije visokega slovenskega politika, ki z izdajanjem tovrstnih dokumentov deluje proti Jugoslaviji. Ker Janša ni bil avtor članka »*Noč dolgih nožev*«, prav tako ni bil edini, pri katerem so varnostni organi našli stenogram 72. seje predsedstva CK ZKJ⁵², se postavlja vprašanje, zakaj se je vojska tako intenzivno osredotočila nanj. Eden izmed odgovorov je ta, da je Janša v osemdesetih letih precej kritično pisal o JLA, drugi odgovor pa Janša (1992, 20) ponuja v svojih spominih, ko pravi: »*Nedvomno je k odločitvi zame poleg Mamulove jeze pripomogla moja kandidatura za predsednika ZSMS oziroma moj radikalen program, poleg tega pa še moje delo pri ureditvi in izdaji Kavčičevega Dnevnika, katerega izid je neposredno moralno in politično diskreditiral Andreja Marinca, Staneta Dolanca, Mitjo Ribičiča in posredno tudi partijske reformiste, saj so Kavčiča hoteli porabiti na drugačen način.*«

Janšev osebni prijatelj Igor Bavčar je tri dni po njegovi aretaciji ustanovil Odbor za varstvo pravic Janeza Janše, po Tasičevi aretaciji pa se je odbor preimenoval v Odbor za varstvo človekovih pravic⁵³. Za obdobje naelektrenih razmer je bilo to izjemno pogumno dejanje. V prvem sporočilu Odbora za javnost je član kolegija Bojan Korsika zapisal, da se je z Janševo aretacijo začel proces, ki ima lahko katastrofalne politične posledice (Pesek 2007, 64). V želji, da bi preprečili te katastrofalne posledice, se je v Odboru spontano povezala civilna družba, ki je v nekaj mesecih preraslo v množično gibanje, ki je štel več kot 100.000 posameznikov in več kot 1000 organizacij. Sestava odbora⁵⁴ je bila politično pestra in raznovrstna, skupni imenovalci pa je bil prizadevanje za pravice Janše, Borštnerja, Tasiča in Zavrla, ki so poosebljali hrepenenja Slovencev in Slovencev v Jugoslaviji. V procesu proti omenjeni četverici so bili na eni strani mladi fantje, ki so s svojim delom poosebljali prizadevanja za demokracijo, na drugi strani pa okorna vojska, ki je s sojenjem v srbohrvaščini in brez civilnega odvetnika, poosebljala kratenje političnih pravic in gospodarsko neučinkovitost v Jugoslaviji. Pravice četverice na sodišču so bile neločljivo povezane s pravicami slovenskega naroda v Jugoslaviji, zato so protesti za četverico hkrati pomenili tudi proteste za politične in

⁵² Stenogram 72. seje predsedstva CK ZKJ so poleg Janše imeli še odgovorni urednik Mladine Franci Zavrl, avtor članka *Noč dolgih nožev* Vlado Miheljak in nenazadnje so stenogram našli tudi v vojaški omarici Jožefa Školča.

⁵³ Kratko ime za Odbor za varstvo človekovih pravic je bilo Odbor.

⁵⁴ Odbor je skupaj z tridesetčlanskim kolegijem vodil Igor Bavčar.

ekonomske pravice Slovencev v Jugoslaviji. Aretacije so bile tisti katalizator, ki je učinkovito oblikoval organizirano slovensko opozicijsko gibanje (Silber in Little 1996, 57).

Na ljubljanskem Kongresnem trgu se je 21. junija 1988 v podporo četverici zbralo več kot 30.000 ljudi. Ljudje so se prav tako dnevno zbirali na protestnih shodih na Roški cesti ter s protestiranjem in trobljenjem motili delo vojaškega sodišča. Člani kolegija Odbora so se, za takratne razmere nekaj nezaslišanega, celo sestajali z najvišjimi predstavniki slovenskih oblasti, ki so sicer deklarativno podpirali prizadevanja Odbora, vendar konkretno niso posegali v dogajanje na procesu proti četverici, čeprav bi lahko. Kljub pritisku javnosti je bila četverica 27. julija 1988 obsojena; Borštner na štiri leta, Janša in Zavrl na eno leto in pol, Tasič pa na pet mesecev. Ne glede na to pa Odbor sodi med začetnike spontane bitke slovenskega naroda za večjo suverenost v SFRJ, Roška cesta pa za simbolni kraj nove slovenske demokracije (Pesek 2007, 70). Takratni zvezni sekretar za ljudsko obrambo Branko Mamula (2000, 127) je čez desetletje te ugotovitve potrdil in menil, da so aktivnosti JLA v Sloveniji leta 1988 zgolj pomagale ustvarjati slovensko politično pomlad in njene voditelje: *»Janša se je premišljeno izoblikoval v voditelja. Zapor je zgolj doprinesel k temu, da je postal prvi heroj osamosvojitve Slovenije.«* V podporo četverici je Odbor organiziral še dva velika protestna shoda, prvega 21. novembra 1988 in drugega 8. maja 1989, na katerem je bila prebrana znamenita Majniška deklaracija, ki je odprla novo poglavje v procesu osamosvajanja Slovenije.

V javnosti so se v kasnejših obdobjih večkrat izpostavila vprašanja o vlogi slovenskega političnega vodstva v procesu proti četverici. Sodelovanje takratnega političnega vodstva z JLA je preiskovalo več parlamentarnih komisij. Danes je jasno, da je najožje slovensko politično vodstvo vse od t. i. planiškega sestanka, še posebej pa od 72. seje predsedstva CK ZKJ vedelo, da bo zaradi odločenosti armadnega vodstva slej ko prej do aretacij v Sloveniji prišlo. Vprašanje je bilo samo, kdo bo te aretacije izvršil; vojska ali slovenske oblasti. Slovenski politični vrh je bil leta 1988 na težki preizkušnji. Po prepričanju JLA so slovenskim oblastnikom vaje polzele iz rok, v Sloveniji se je širil duh liberalizma, ki je bil po prepričanju vojske *protiarmadne in protirevolucionarne narave*, zato bi bilo trebno za zaščito Jugoslavije odločno ukrepati, tega pa slovenske oblasti, po mnenju JLA, niso storile. Ker so se v Beogradu krepile centralistične sile, ne bi bilo nič nenavadnega, če bi slovenske komuniste, z obtožbami o protijugoslovanskem delovanju, doletela ista usoda kot kosovske, vojvodinske in črnogorske, ki so jih spodnesli beograjski centralisti. Slovensko politično

vodstvo je za zaščito svojih položajev moralo ukrepati zoper Mladinine oporečnike, ključno vprašanje pa je bilo, kako? Če bi ukrepali preostro in preveč projugoslovansko, bi se jim lahko uprlo lastno ljudstvo, ki bi v slovenskih oblastnikih prepoznalo zgolj hlapce srbskega nacionalizma, armadne potratnosti in jugoslovanske neučinkovitosti. Edina rešitev za slovensko oblast je bila obljubiti armadi ukrepanje in se hkrati pred ljudstvom pokazati kot zaščitnik obtoženih. Vojaško sodišče, na katerega slovenska oblast uradno ni imela vpliva, neuradno pa, je bila idealna izbira.

V procesu proti četverici je bila kolaboracija slovenskega političnega vrha z JLA v prvi vrsti samoohranitvene narave, šlo je za reševanje lastnih položajev političnega vodstva, ki pa je nehote imelo tudi povsem pozitivne učinke v procesu osamosvajanja Slovenije. S kolaboracijo z JLA je slovensko vodstvo nezadovoljnim generalom dokazalo, da razmere v državi še vedno obvladujejo in hkrati pomirilo nekatere jugoslovanske jastrebe, ki so dvomili v jugoslovansko usmerjenost slovenskih komunistov. Kolaboracija je preprečila morebitno vojaško posredovanje JLA in uvajanje izrednih razmer, s čimer naj bi vojska na trd način pokorila preveč liberalne Slovence in hkrati zamenjala preveč popustljive in neučinkovite slovenske komuniste z bolj projugoslovansko usmerjenimi. Z očitnim sprenevedanjem, javnim zanikanjem vsakršnega kolaboriranja z JLA, s sklicevanjem na pravne postopke in s pobudo za pomilostitev zaprtih, je slovensko politično vodstvo uspelo prepričati večino slovenske javnosti, da z aretacijami nima nič. To je bilo ključno za poenotenje slovenske javnosti, ki je s tem še bolj jasno identificirala JLA kot skupnega zunanega sovražnika. Za proces osamosvajanja in zagotovo tudi za rezultat plebiscita bi bilo lahko usodno, če bi se morala slovenska javnost že leta 1988 razdeliti na tiste, ki bi proces proti četverici podpirali in tiste, ki ga ne bi. Slovensko politično vodstvo je leta 1988 hodilo po tankem ledu, z neverjetnim političnim manevriranjem in z moralno sporno dvojno igro jim je uspelo preprečiti vojaško posredovanje JLA, se obdržati na položajih in ohraniti enotnost slovenske javnosti.

3.3.4 Majniška deklaracija 1989

Proces proti četverici je na simbolni ravni predstavljal spopad med Slovenijo in Jugoslavijo, predvsem pa spopad med konceptom socialistične in demokratične ureditve države. Odziv JLA na postopno liberalizacijo v Sloveniji je rodil tisto, česar si je JLA najmanj želela in proti čemur si je najbolj prizadevala – demokracijo in osamosvojitev. Konec maja in začetek junija

1988 se je tako s procesom proti četverici začela slovenska politična pomlad, ki je spodbudila slovensko narodno zavest in slovenski družbi pomagala, da je hitreje in z večjo samozavestjo formulirala jasne zahteve po osamosvojitvi Slovenije.

Prav zaradi velikega simbolnega pomena, ki ga je imel proces proti četverici v odnosu slovenskega naroda do Jugoslavije, je Odbor iz gibanja za zaščito pravic Janše, Borštnerja, Tasiča in Zavrla kmalu začel preraščati v politično gibanje, ki je oblikovalo jasne politične zahteve. Odbor je rušil nedotakljivost in neobčutljivost obstoječe partijske oblasti ter pokazal izredno zrelost v politični kulturi, ta se je lahko primerjala s tisto, ki so jo na Češkoslovaškem s Havlom uveljavile opozicijske sile, združene v Demokratični forum (Pesek 2007, 71). Z večanjem političnega vpliva Odbora, ki se sicer ni nikoli preoblikoval v uradno opozicijsko politično stranko, se je med slovenskim političnim vodstvom večal tudi strah pred njim. Z najrazličnejšimi potezami je slovenska komunistična elita poskušala zmanjšati njegov pomen⁵⁵, diskreditirati njegove člane ali otežiti pogoje za njegovo delo. Eden izmed tovrstnih prijemov je bil prepoved protestnega shoda v podporo četverici, katere so že čakali pozivi za začetek prestajanja zaporne kazni, napovedanega za 8. maj 1989. Uradna razlaga za prepoved protestnega shoda je bila, da tudi »slovenski mitingi« tako kot srbski razdvajajo Jugoslavijo in v državo vnašajo napetost. V nastali situaciji je zaplet rešil ZSMS, ki je s sklicem javne in odprte seje zagotovil formalno podlago za protestni shod. Pesnik in pisatelj Tone Pavček je pred več kot 10.000 glavo množico na Trgu osvoboditve⁵⁶ prebral *Majniško deklaracijo 1989*⁵⁷, ki je nedvoumno in jedrnato opredelila, v kakšni državi želimo živeti Slovenci. Z deklaracijo so njeni podpisniki sporočali:

Nesporazumi, provokacije in tudi odkrite sovražnosti, ki jih danes doživljamo Slovenci v Jugoslaviji, nas prepričujejo o prelomnosti sedanjega zgodovinskega trenutka in nas obvezujejo, da v jasni obliki izrečemo svojo voljo, iz katere sledijo v prihodnosti. Podpisniki te listine izjavljamo in sporočamo: 1. da hočemo živeti v suvereni državi slovenskega naroda; 2. kot suverena država bomo samostojno odločali o povezavah z južnoslovanskimi in drugimi narodi v okviru prenovljene Evrope; 3. glede na zgodovinska prizadevanja slovenskega naroda za politično samostojnost je slovenska država utemeljena na:

⁵⁵ Pri SZDL so 4. oktobra 1988 ustanovili Svet za varstvo človekovih pravic.

⁵⁶ Trg osvoboditve se je kasneje preimenoval v Kongresni trg.

⁵⁷ Pomemben dokument z istim imenom »Majniška deklaracija« je že 30. 5. 1917 sprejel Jugoslovanski klub v dunajskem parlamentu, v kateri so slovenski poslanci skupaj z drugim jugoslovanskimi poslanci zahtevali združitev Slovencev, Hrvatov in Srbov v samostojni, na načelu samoodločbe narodov zgrajeni, jugoslovanski državi pod okriljem habsburške dinastije.

- *spoštovanju človekovih pravic in svoboščin,*
- *demokraciji, ki vključuje politični pluralizem,*
- *družbeni ureditvi, ki bo zagotavljala duhovno in gmotno blaginjo v skladu z naravnimi danostmi in v skladu s človeškimi zmožnostmi državljanov Slovenije.*

8. maj 1989

Majniško deklaracijo 1989 so podpisali: Društvo slovenskih pisateljev, Slovenska demokratična zveza, Slovensko krščansko socialno gibanje, Socialdemokratska zveza Slovenije, Univerzitetna konferenca ZSMS in Društvo slovenskih skladateljev. Podpisa k deklaraciji pa ni prispevala nobena »uradna« družbenopolitična organizacija. Presenetljivo je predvsem to, da deklaracije ni podpisalo vodstvo ZSMS, čeprav je bila uradno prebrana na javni seji ZSMS. Po besedah predsednika Jožefa Školča zato ne, ker ni bilo temeljno vprašanje suverenosti znotraj Jugoslavije, temveč demokracije znotraj Slovenije (Pesek 2007, 69). Školčeva izjava kar najbolje opiše razliko med političnimi prizadevanji novo nastajajoče opozicije in uradnimi družbenopolitičnimi organizacijami. Opozicija je z *Majniško deklaracijo 1989* slovenski javnosti jasno sporočila, da zanjo vključenost Slovenije v Jugoslavijo ni samoumevna. Za opozicijo edino aktualno politično vprašanje ni bilo zgolj demokratizacija Jugoslavije, ampak predvsem status Slovenije v Jugoslaviji. Zavzeli so se za samostojno državo slovenskega naroda. Na drugi strani so uradne družbenopolitične organizacije Slovenijo še vedno videle zgolj v okvirih Jugoslavije, kar so kasneje potrdile tudi z oblikovanjem *Temeljne listine Slovenije* ali *Slovenske deklaracije 89*. *Temeljna listina Slovenije* je bila po vsebini zelo podobna *Majniški deklaraciji 1989* s to razliko, da je govorila, v kakšni Jugoslaviji želimo živeti Slovenci, in še vedno ohranjala samoupravni socializem. *Temeljno listino Slovenije* so podpisale vse družbenopolitične organizacije, razen ZSMS.

3.3.5 Spremembe jugoslovanske zvezne in slovenske republiške ustave

Majniška deklaracija 1989 ni le jasno profilirala zahtev opozicije o prihodnjem razvoju Slovenije, ampak je predstavljala povzetek živahne razprave o spremembi tedanje slovenske ustave, ki so jo spodbudili podpisniki deklaracije že leta 1987, kot odziv na spremembo jugoslovanske zvezne ustave. Sprejeta dopolnila k jugoslovanski zvezni ustavi so namreč še dodatno okrepila centralistične elemente razpadajoče države, na drugi strani pa so dopolnila k

slovenski republiški ustavi, ki so bila sprejeta 27. septembra 1989, ustvarila formalno-pravno podlago za kasnejši odhod iz Jugoslavije in demokratizacijo Slovenije.

Vse se je začelo z občutkom srbskih intelektualcev in politikov, da je Srbija žrtev jugoslovanske ustave iz leta 1974, zato so si v osemdesetih letih zelo prizadevali za spremembo ustave v smeri rahljanja konfederalnih in utrjevanja centralističnih prvin. Tehnica se je sredi osemdesetih let začela prevešati na stran centralistov. Predsedstvo SFRJ je zvezni skupščini januarja 1987 podalo pobudo za spremembo zvezne ustave in nakazalo smer sprememb. Ta predlog so delegati zbora sprejeli 11. februarja istega leta in ga poslali skupščinam republik in pokrajin, ki naj bi se o njem zjasnile do 20. marca, nakar naj bi zvezni zbor odločil, da se bo sprožil postopek za spremembo ustave (Jambrek 1992, 231). V Društvu slovenskih pisateljev so prvi zavrnili predlog unitarističnih dopolnil k zvezni ustavi. Ta so predvidevala prenos nekaterih republiških pristojnosti na zvezno raven in uvajala ločen proračun za armado, kljub temu pa je slovenska skupščina podala soglasje k začetku postopka za spremembo zvezne ustave. Tone Pavček je bil edini, ki je v slovenski skupščini glasoval proti začetku postopka sprememb zvezne ustave. Junija 1987 so v Društvu slovenskih pisateljev pozvali slovensko politiko, naj razpiše referendum o predlaganih dopolnilih k zvezni ustavi. Z referendumom ni bilo nič, slovenska skupščina pa je 22. novembra 1988 skoraj enoglasno podala soglasje k dopolnilom jugoslovanske zvezne ustave. Slovenski komunisti so s tem dejanjem znova dokazali, kot pred tem v procesu proti četverici, da so za voljo miru pred srbskimi centralisti in za ohranitev svojega lastnega položaja pripravljeni sprejeti odločitve, ki niso v korist Slovenije. Dopolnilom k zvezni ustavi je nasprotovala civilna družba, še celo junija 1988 je skupščina SRS zahtevala izbris posameznih amandmajev, ki so z republik prenašali določene pristojnosti na zvezno raven, vendar je na koncu, samo štiri mesece kasneje, vseeno podala soglasje k spremembi zvezne ustave, kar kaže na veliko nenačelnost takratnih slovenskih oblasti.

V Društvu slovenskih pisateljev in v Slovenskem sociološkem društvu so konec leta 1987 v luči napovedanih sprememb zvezne ustave napovedali razpravo in oblikovanje predloga slovenske temeljne družbene listine, torej nove slovenske ustave. Marca 1988 sta se skupini obeh društev združili in 25. aprila v Cankarjeve domu že pripravili predstavitev *Tez za ustavo Republike Slovenije*, ki so jih najpogosteje imenovali kar *Pisateljska ustava*⁵⁸. Uradna

⁵⁸ Pisateljska ustava je opuščala socialistične temelje in uvajala politični pluralizem z jasno ločitvijo oblasti, tržnega gospodarstva in nacionalne suverenosti.

slovenska politika je *Pisateljsko ustavo* napadla z obtožbo, da v predlogu pisateljev Republika Slovenija sploh ni več vključena v okvire Jugoslavije. Slabo leto dni kasneje, 23. februarja 1989, so se v *Zboru za ustavo*⁵⁹ združile opozicijske organizacije in ZSMS⁶⁰. Opozicijski zbor za ustavo je maja predlagal spremembe slovenske ustave, ki naj bi zagotovile politični pluralizem, ekonomsko suverenost in pravico do samoodločbe (Prunk 2002, 185). Zbor za ustavo je imel pomemben vpliv pri spodbujanju in oblikovanju dopolnil k ustavi SRS. Skupščina SRS je namreč 27. septembra 1989 sprejela 81 dopolnil (amandmajev) k republiški ustavi iz leta 1974 in tako poskrbela za nov preobrat v odnosu do jugoslovanskih centralističnih sil⁶¹. Ključna dopolnila, ki so bila neke vrste protiutež zvezni ustavi, so bila: 1. pravica do samoodločbe in odcepitve, 2. uvajanje izrednih razmer je mogoče samo ob soglasju Skupščine SRS in 3. pravica do svobodnega političnega združevanja.

Dopolnila k slovenski ustavi so ustvarila formalno podlago za realizacijo v začetku septembra 1989 izražene opozicijske zahteve, po čim prejšnjem sprejemu zakona, ki bi opredelil pravila političnega boja in organiziranja političnih gibanj. V opoziciji so spisali javni poziv *Kakšne volitve hočemo?*, s katerim so spodbudili pogovore z uradnimi oblastmi⁶² glede priprave zakonodaje za prve demokratične volitve v Sloveniji po drugi svetovni vojni. Precej razdrobljena, in to mnogokrat zaradi banalnih razlik v medsebojnem sporu, je tako imenovana alternativa prestopila prag prave politike in postavila ključno zahtevo po čimprejšnjih svobodnih volitvah (Janša 1992, 33). Kljub temu da je bila vladajoča komunistična elita precej gluha za opozicijske pripombe glede volilne zakonodaje, sta bila 27. decembra 1989 v Skupščini SRS vendarle sprejeta Zakon o volitvah v skupščine in Zakon o političnem združevanju, s čimer so bile napovedane demokratične in svobodne volitve ter dopuščeno oblikovanje političnih zvez in gibanj. S sprejemom teh dveh zakonov je bilo zgolj legalizirano

⁵⁹ Zbor za ustavo je 23. marca 1990 sprejel delovni osnutek nove slovenske ustave, t. i. Demosovo ustavo, ki pa je Demos po prevzemu oblasti ni uporabi. Avgusta 1990 je bila oblikovana še t. i. Podvinska ustava, ki je bila temelj za 23. decembra 1991 sprejeto Ustavo Republike Slovenije.

⁶⁰ Zbor za ustavo je združeval Društvo pisateljev Slovenije, Odbor za varstvo človekovih pravic, SKZ, SDZS, SDZ in tudi ZSMS ter Univerzitetno konferenco ZSMS Ljubljana. Prvi predsednik je bil Jožef Školč, kasneje pa ga je zamenjal Igor Bavčar. Strokovno skupino Zbora za ustavo sta vodila dr. France Bučar in dr. Peter Jambrek.

⁶¹ Jugoslovanski oziroma srbski komunisti so pritiskali na slovenske komuniste, da do sprejema dopolnil k slovenski ustavi ne bi prišlo, ker naj bi se s tem rušila celovitost in ustavna ureditev Jugoslavije. V Beogradu je prišlo do sestanka slovenskih in jugoslovanskih oziroma srbskih komunistov, na katerem naj bi Milan Kučan dejal, da je naprej Slovenec in šele nato komunist. Slovenski komunisti so vztrajali na dopolnilih in niso popustili pod pritiskom, kot so dejali na sestanku, bi umik pomenil »likvidacijo ZKS«.

⁶² Politični dosežek Odbora je bil tudi ta, da se je uradna slovenska politika začela pogovarjati z opozicijo. Prišlo je tudi že do prvega konkretnega sodelovanja pri shodu v podporo kosovskim rudarjem v začetku leta 1989, v nadaljevanju leta 1989 so poskušali pripraviti tudi skupno izjavo o tem, v kakšni državi želimo živeti Slovenci, vendar niso dosegli konsenza, zato smo dobili Majniško deklaracijo 1989 in Temeljno listino Slovenije. Pogovori med aktualno oblastjo in opozicijo o pripravi volilne zakonodaje so se nadaljevala jeseni leta 1989.

obstoječe stanje, kajti že pred sprejemom zakonov je bilo ustanovljenih več političnih zvez in gibanj.

3.3.6 Ustanavljanje političnih zvez/strank

Koncept jugoslovanskega enostrankarskega političnega sistema, ki je bil utemeljen v ustavi iz leta 1974, v začetku leta 1989 ni dovoljeval uradnega ustanavljanja političnih strank, zato so nastajale politične zveze in gibanja, ki pa so bile v resnici že politične stranke. Predvsem po zaslugi Odbora so bile v tem obdobju v Sloveniji družbene spremembe tako jasno začrtane, da uradne slovenske oblasti novo nastajajočih političnih organizacij niso preganjale. Z dopolnili slovenske ustave in s prejetjem volilnih zakonov je bilo konec leta 1989 tudi formalno vse nared za uradno organiziranje političnih strank in za izvedbo prvih demokratičnih in svobodnih volitev po drugi svetovni vojni.

S konkretnimi civilnodružbenimi boji so si novi avtonomni politični subjekti izsilili pollegalen politični prostor in s tem vsaj posreden vpliv na odločitve vladajoče elite, ki je bila prisiljena tolerirati to pluralizacijo, če ni hotela tvegati visoke cene zadrževanja svojih pozicij z vojaško in policijsko represijo (Fink-Hafner 1992, 184). Nove politične zveze in gibanja so bila kritična do stanja v državi, večinoma so vse zahtevale razvoj politične demokracije, spremembo na gospodarskem področju, več samostojnosti Slovenije in tesnejše povezovanje Slovenije z Evropo. Vodilne osebnosti opozicijskih političnih organizacij so bili večinoma intelektualci, kulturniki, disidentje in drugi, ki so si prizadevali za drugačno Slovenijo. Začetki so bili težavni, saj opozicijske politične organizacije niso imele enakih materialnih možnosti kot stare družbenopolitične organizacije⁶³, ki so bile kadrovsko močne, financirane iz državnega proračuna in so imele neposreden dostop do medijev. Poleg tega so bile nove politične zveze in gibanja pod stalnim nadzorom tajnih služb, ki so v organizacije poskušale vnašati nemir in razdor. Opozicija je bila na materialnem in kadrovskem področju neprimerno šibkejša v primerjavi z uradnimi družbenopolitičnimi organizacijami, vendar prodornejša in pogumnejša v idejah pri spreminjanju Slovenije in s tem tudi Jugoslavije.

Prva nova opozicijska organizacija je bila *Slovenska kmečka zveza* (SKZ), ki je bila ustanovljena v Unionski dvorani 12. maja 1988. Njen predsednik Ivan Oman je v začetku delovanja zveze zatrjeval, da ne gre za politično stranko, ki bi se zavzemala za prevzem

⁶³ Družbenopolitične organizacije so bile: ZKS, SZDL, ZSMS, ZSS in ZZB NOV.

oblasti, ampak za stanovsko organizacijo, ki se bo borila za pravice slovenskega kmeta. SKZ se ni vključila v Socialistično zvezo delovnega ljudstva (SZDL) in se je najprej registrirala kot društvo. V začetkih svojega delovanja se je naslonila na administrativno pomoč ZSMS, kar je imelo vpliv nekoliko kasneje, ko je SKZ odlašala z vstopom v Demos in se celo nagibala k povezovanju z ZSMS. Dolgo časa je namreč prevladalo stališče Marjana Podobnika, da je Demos prehuda provokacija za partijsko oblast in da se je bolj varno povezati z ZSMS (Pesek 2007, 86). Konec leta se je po odločni intervenciji Ivana Omana KZS vendarle odločila, da se pridruži organizacijam zbranim v Demosu. KZS se je kasneje preimenovala v Slovensko ljudsko stranko.

Slovenski intelektualci, ki so se zbirali v Društvu slovenskih pisateljev in v *Novi reviji*, so se 11. januarja 1989 v Cankarjevem domu večinoma vključili v *Slovensko demokratično zvezo* (SDZ), ki se je zavzemala za vzpostavitev parlamentarne demokracije in sprejem nove slovenske ustave, ki bi na novo definirala položaj Slovenije v Jugoslaviji. Predsednik SDZ je bil dr. Dimitrij Rupel, kasnejši dolgoletni zunanji minister. Izmed vseh novo nastajajočih opozicijskih političnih organizacij je imela SDZ največ intelektualnega potenciala in je bila zato tudi najbolj prodorna pri pripravi listin, deklaracij in drugih dokumentov, ki so pomembno zaznamovali proces osamosvajanja Slovenije. Vodstvo SDZ je znalo relativno dobro rokovati z mediji, zato je imela SDZ največjo medijsko pozornost in velik vpliv v vladi. Stranka je jeseni 1991 razpadla, njeni člani pa so se porazgubili po različnih strankah.

Uradno je *Socialdemokratska zveza Slovenije* (SDZS) nastala 16. februarja 1989, vendar njeni začetki segajo že v leto 1987, ko je med stavkajočimi delavci Litostroja France Tomšič, kot eden takratnih vodilnih ljudi novega sindikalnega gibanja, napovedal ustanovitev iniciativnega odbora za ustanovitev SDZS⁶⁴, kot odgovor na neučinkovitost uradnih oblasti pri soočenju z gospodarskimi problemi. Jedro SDZS je tvorila predvsem tehnična inteligenca, ki ni bila najbolj vešč medijskega nastopanja, zato je prvega predsednika SDZS Franceta Tomšiča kmalu zamenjal znani slovenski disident dr. Jože Pučnik, kasnejši vodja Demosa. SDZS se je tako kot ostale opozicijske stranke zavzemala za suverenost slovenske države in poudarjala vrednote socialdemokracije. Kasneje se je SDZS preimenovala v Socialdemokratsko stranko Slovenije (SDSS), nato pa še v Slovensko demokratsko stranko (SDS).

⁶⁴ V iniciativni odbor za ustanovitev SDZS so povabili predstavnike Društva slovenskih pisateljev, dr. Francetu Bučarju so celo ponujali predsedniško mesto, ki pa ga je ta zavrnil z obrazložitvijo, da ni socialdemokrat.

V komunistični Sloveniji je bila vera stvar zasebnosti, predvsem pa moteč element za partijo, ki je v Rimokatoliški cerkvi prepoznala enega največjih notranjih sovražnikov. Javno izkazovanje verske pripadnosti je lahko za posameznika pomenilo izgubo službe in trajno nezmožnost zaposlitve. Ker so bili kristjani po drugi svetovni vojni ena najbolj diskriminiranih družbenih skupin v Sloveniji, so se političnega delovanja bali. Tisti, ki se niso bali, pa so večinoma menili, da politika ni za kristjane, niti v novih časih (Marc 1999, 11). Kljub temu pa je nekaj pogumnih kristjanov zbranih v Društvu 2000 10. marca 1989 v prostorih Slovenske matice ustanovilo Slovensko krščansko socialno gibanje (SKSG). Prvi predsednik SKSG Peter Kovačič Peršin je sicer napovedal, da se gibanje ne namerava preoblikovati v politično stranko, vendar se je po nekaterih notranjih pretresih⁶⁵ vanjo vendarle preoblikovalo. 2. novembra 1989 se je SKSG preimenovalo v *Slovenske krščanske demokrate* (SKD), 16. novembra 1989 pa je prvi predsednik SKD postal Lojze Peterle, kasnejši predsednik prve vlade Republike Slovenije. V središče svojega programa je SKD postavila suverenost slovenske države in narodno spravo. Leta 2000 se je SKD združila s SLS.⁶⁶

V ljubljanskem Mostecu so 11. junija 1989 nastali *Zeleni Slovenije* (ZS), ki za razliko od drugih opozicijskih političnih organizacij svojega programa niso posvečali slovenskim nacionalnim vprašanjem, ampak predvsem okoljskim problemom. ZS je vodil dr. Dušan Plut, ki je bil leta 1990 izvoljen v predsedstvo Republike Slovenije. Na prvih volitvah so se Zeleni Slovenije prebili v parlament, potem pa je sledil zaton stranke.

Poleg kmetov, ki so se večinoma vključili v SKZ, so tudi obrtniki konec leta 1989 dali pobudo za oblikovanje svoje stanovske stranke, 1. februarja 1990 je bila v Ljubljani ustanovljena *Slovenska obrtniško-podjetniška stranka* (SOPS), njen prvi predsednik pa je postal Rado Bergant. Hkrati pa je bila mesec pred SOPS v Kranju ustanovljena tudi *Slovenska obrtniška stranka* (SOS), katere predsednik je bil Franc Golija⁶⁷. Stranki sta svoja programa v največji meri usmerjali na gospodarska vprašanja, s katerimi so se soočali slovenski obrtniki in podjetniki, razlika med strankama pa je bila ta, da je SOS zagovarjala povezovanje z

⁶⁵ Peter Kovačič Peršin, prvi predsednik SKSG, je nasprotoval preoblikovanju gibanja v politično stranko in tudi podpori Majniški deklaraciji 1989, ker naj bi SKSG delovala zgolj na socialnem ne pa tudi na političnem področju, zato so se v gibanju pojavile napetosti. Pri svojih stališčih Kovačič Peršin ni imel podpore gibanja, zato je 8. avgusta 1989 odstopil z mesta predsednika SKSG.

⁶⁶ Združitev SKD in SLS je bila leta 2000 neuspešna, saj je večina članov SKD, z Lojzetom Peterletom na čelu, izstopila iz združene SLS in s takratnim predsednikom vlade dr. Andrejem Bajukom ustanovila Novo Slovenijo – krščansko ljudsko stranko.

⁶⁷ Najbolj znan politik SOS je bil Vitomir Gros.

Demosom, medtem ko SOPS temu povezovanju ni bila naklonjena. SOS se je v parlament uvrstila samo na prvih volitvah, SOPS pa preboj ni uspel niti na prvih volitvah.

V Mariboru je 18. januarja 1990 nastala še stranka upokojencev, ki se je imenovala *Sivi panterji*, njen predsednik je postal mag. Dragan Černetič. Stranka, ki se je zavzemala za interese upokojencev, se je tik pred volitvami priključila Demosu, a že marca 1991 izstopila. Sivim panterjem preboj v parlament na prvih volitvah ni uspel.

Zakon o političnem združevanju, ki je bil sprejet konec leta 1989, je najprej legaliziral že obstoječe politične zveze in gibanja, ki so lahko tudi uradno postale politične stranke, hkrati pa je zakon, zaradi enostavnih pogojev za ustanovitev politične stranke⁶⁸, ustvaril pravi razcvet ustanavljanja političnih strank. V slabih dveh letih je bilo v Sloveniji ustanovljenih več kot 70 političnih strank⁶⁹. Relativno enostavno ustanavljanje strank bi lahko pomenilo popolnoma odprto pot politični pluralizaciji, vendar so predstavniki političnih strank, ki so izšle iz slovenske politične pomladi, večkrat namigovali, da si je komunistična oblast, s sprejemom tako enostavnih pogojev za ustanovitev stranke, zgolj pustila široko odprta vrata za ustanavljanje svojih političnih satelitov.

Kar tri od petih starih družbenopolitičnih organizacij so se pred volitvami 1990 preoblikovale v politične stranke. Zveza komunistov Slovenije (ZKS) si je nadela ime ZKS⁷⁰ – *Stranka demokratične prenove* (ZKS-SDP), predsednik nove stranke pa je postal dr. Ciril Ribičič. Dodatek k imenu – stranka demokratične prenove – je nehote zgovorno opisoval predvsem procese, ki so se jih morali slovenski komunisti lotiti konec osemdesetih let, če so želeli politično preživeti. Sklenemo lahko, da so v teh letih poskušali prestopiti iz prostora nelegitimne oblasti na območje deljene, legitimne in časovno omejene oblasti (Jambrek 1992, 68). Ustanovitev in delovanje Odbora je temeljito pretreslo ZKS, zaradi mlačnih odzivov v procesu proti četverico je rdeče knjižice⁷¹ vrnilo več kot 9000 posameznikov. Konec osemdesetih let je ZKS pestilo notranje prerivanje, grožnja jugoslovanskih unitaristov in zahteve slovenske opozicije po odpravi političnega monopola in sestopa z oblastmi. Ko se je

⁶⁸ Administrativni pogoji in ovire so bili za ustanovitev politične stranke manjši kot za ustanovitev društva. Za ustanovitev politične stranke je bilo dovolj že 20 polnoletnih državljanov.

⁶⁹ Slovenska nacionalna stranka je bila ustanovljena 16. marca 1991, njen predsednik je postal Zmago Jelinčič Plemeniti. Demokratična stranka upokojencev Slovenije (DeSUS) je nastala 30. maja 1991.

⁷⁰ Po preoblikovanju ZKS v ZKS-SDP, kratica ZKS v novem imenu ni več pomenila Zveza komunistov Slovenije, ampak »*Za radikalne spremembe in konfederalno Slovenijo*«.

⁷¹ Članske izkaznice Zveze komunistov Slovenije so ljudje pogovorno imenovali »rdeča knjižica«.

4. februarja 1990 ZKS s preoblikovanjem v ZKS-SDP dokončno odpovedala političnemu monopolu ter izstopila iz jugoslovanske zveze komunistov⁷², si je zagotovila politično preživetje. Na prvih demokratičnih volitvah je, kljub dolgotrajnemu oblastnemu monopolu, ZKS-SDP med strankami pri volitvah v Družbenopolitični zbor Skupščine Republike Slovenije s 17,28 %⁷³ zmagala, kar je zgovorno pričalo o njeni kadrovski, finančni in tudi medijski premoči. ZKS-SPD je tudi po demokratičnih volitvah ostala naklonjena ohranjanju Jugoslavije, vendar s tržnim gospodarstvom in demokracijo.

Podmladek slovenskih komunistov *Zveza socialistične mladine Slovenije* (ZSMS) je bila tista družbenopolitična organizacija, ki je bolj kot silo kontinuitete⁷⁴ predstavljala opozicijo uradni oblasti in partnerja novim političnim organizacijam. Delovanje ZSMS, zlasti pa njeno uradno glasilo *Mladina*, je bilo konec osemdesetih let eno glavnih opor procesu demokratizacije Slovenije. Velikokrat je ZSMS novo nastajajoči politični opoziciji dala ključno podporo pri doseganju družbenih sprememb, vendar se hkrati umaknila v prelomnih trenutkih. Takšen primer je bila zavrnitev podpore Majniški deklaraciji 1989 in zavrnitev vključitve v Demosovo vlado. ZSMS je bila prva stara družbenopolitična organizacija, ki se je prenovila in preoblikovala v politično stranko že novembra 1989 na 13. kongresu ZSMS. Nastala je stranka liberalne orientacije⁷⁵, ki je stavila na demokratizacijo Jugoslavije in demilitarizacijo Slovenije, njen prvi predsednik pa je postal Jožef Školč.

Vseobsegajoča Socialistična zveza delovnega ljudstva (SZDL) je bila še ena družbenopolitična organizacija, ki se je januarja 1990 preoblikovala v stranko imenovano *Socialistična zveza Slovenije* (SZS), njen predsednik pa je postal Jože Smole⁷⁶. SZS se je zavzemala za večjo avtonomijo Slovenije znotraj Jugoslavije, še vedno pa so se v svojem programu zavzemali za samoupravni socializem. Po prvih demokratičnih volitvah, na katerih niso beležili vidnejšega uspeha, so se preimenovali v Socialistično stranko Slovenije (SSS), Smoleta pa je v vodstvu zamenjal mag. Viktor Žakelj.

⁷² V procesu odklapanja slovenskih komunistov od jugoslovanskih unitaristov je bilo iz taktično-političnega vidika zelo pomemben odhod slovenske delegacije iz 14. kongresa ZKJ (od 20. do 22. januarja 1990).

⁷³ Volitve v Družbeno politični zbor Skupščine Republike Slovenije so potekale po proporcionalnem volilnem sistemu, na ravni celotne Slovenije.

⁷⁴ S »silami kontinuitete« ali s »strankami kontinuitete« se je v pogovornem jeziku poimenovalo tiste politične stranke, ki so izšle iz družbenopolitičnih organizacij. V nadaljevanju magistrskega dela izraz *stranke kontinuitete* uporabljam za poimenovanje strank, ki so izšle iz družbenopolitičnih organizacij.

⁷⁵ ZSMS se je 10. novembra 1990 preimenovala v Liberalnodemokratsko stranko, nato pa še v Liberalno demokracijo Slovenijo – LDS.

⁷⁶ Jožeta Smoleta se je prijel vzdevek *Božiček*, saj je bil prvi povojni aktivni politični funkcionar, ki je slovenskim kristjanom voščil ob božičnih praznikih.

Predsednik Skupščine SRS Miran Potrč je 8. januarja 1990 razpisal prve večstrankarske volitve po drugi svetovni vojni. Za izpeljavo prvega kroga volitev je bila določena cvetna nedelja, 8. april 1990, kar je bilo relativno hitro. Uradna oblast si je potem, ko so bile večstrankarske volitve neizogibne, želela, da bi do volitev prišlo čim prej, saj bi le tako lahko izkoristila organizacijsko prednost, ki jo je imela pred novo nastajajočimi opozicijskimi strankami. Konec leta 1989 so tako stekli intenzivni pogovori o oblikovanju predvolilnih koalicij, z začetkom leta 1990 pa še dinamična volilna kampanja.

3.3.7 Demos

Družbene spremembe v osemdesetih letih, zlasti pa politična pomlad, je zanetila proces demokratizacije in s tem tudi nastajanje novih političnih organizacij. Preden so le te sploh lahko razmišljale o nastopu na volitvah, so si morale volitve najprej izboriti. Konec septembra 1989 so se povezale v Alternativno koordinacijo (ALKO)⁷⁷, ki je predstavljala njihovo usklajevalno telo. ALKO je delovala pod okriljem vse šibkejša in vse manj legitimne SZDL, ki jo je vodil Jože Smole (Valič 2008, 58).

V SZDL je v drugi polovici leta 1989 po poljskem in madžarskem vzoru potekala razprava med komunističnimi oblastmi in opozicijo glede prihodnjih demokratičnih volitev. Čeravno je bila oblika očitno povzeta po poljski Okrogli mizi, kjer se je Solidarnost pogajala z režimom o reformah, je bila slovenska Okrogla miza prava karikatura poljskega vzora (Pučnik 2002, 89). Jože Smole, ki je kot predsednik SZDL vodil razprave na slovenski Okrogli mizi, si je na vse načine prizadeval, da bi bila razprava čim bolj oddaljena od realnih slovenskih problemov, sama sebi namen in brez konkretnih zaključkov. Dr. Jože Pučnik (2002, 89) se spominja, da se je v imenu SDZS razprav na Okrogli mizi nekajkrat udeležil, a je kmalu spoznal, da so bile razprave nekoristne in celo škodljive za razvoj opozicijskih političnih zvez oziroma strank, zato je v imenu SDZ, SKD, SKZ in DSP septembra 1989 napovedal umik omenjenih organizacij iz razprav o prihodnosti Slovenije, ki so potekale pod okriljem SZDL. Kljub temu so dopolnila slovenske ustave in sprejem volilne zakonodaje vzpostavila vse formalne pogoje za prve demokratične volitve. Nove politične zveze in gibanja, ki so se po spremembi zakonodaje uradno prekvalificirale v politične stranke, so kmalu spoznale, da so proti

⁷⁷ Čeprav je bila ALKO neke vrste predhodnica Demosa, jo ne moremo povsem enačiti z začetkom Demosa, saj je ALKO nastala kot povezava alternativnih družbenopolitičnih in novo nastajajočih političnih organizacij za pogovore v okviru SZDL. V ALKO je bilo tudi nekaj takšnih organizacij, ki kasneje niso sodelovale v Demosu.

kadrovsko in finančno močnim strankam kontinuitete lahko uspešne samo z enotnim nastopom in sodelovanjem.

Po razpadlih pogovorih med oblastjo in opozicijo glede prihodnjih demokratičnih volitev so se znotraj opozicije nadaljevali pogovori o nujnosti medsebojnega povezovanja. Na domu Ivana Omana so se oktobra 1989 začeli prvi pogovori o oblikovanju koalicije opozicijskih političnih organizacij. Bistven namen povezave opozicije je bil, da s skupnimi močmi nekoliko nevtralizirajo očitno premoč strank, ki so izšle iz uradnih družbenopolitičnih organizacij. Poleg organizacijskih prednosti si je opozicija s povezovanjem širila tudi skupni imenovalc in s tem svojo volilno bazo. Po petih tednih pogajanj je bil 27. novembra 1989 dosežen dogovor o oblikovanju opozicijske koalicije, ki se je imenovala *Demokratična opozicija Slovenije*, s kratico Demos. Predsednik Demosa je postal dr. Jože Pučnik, podpredsednika pa Lojze Peterle in dr. Dimitrij Rupel. Javnosti se je Demos predstavil na novinarski konferenci 4. decembra 1989, sporazum o skupnem nastopu na volitvah pa je bil podpisan 8. januarja 1990. Sprva so se v Demos povezale in se za skupen nastop na prvih demokratičnih volitvah odločile samo SDZ, SDZS in SKD, medtem ko je SKZ postala neke vrste pridružen partner, ki je podpirala Demosov program, ni pa bila za skupen nastop.

Konec leta 1989 je bilo z dvema glasovoma večine v upravnem odboru KZS odločeno, da se bo KZS povezala z ZSMS. Šele po odločni intervenciji uglednih članov KZS – Ivana Omana, Ivana Pučnika⁷⁸ in dr. Franceta Zagožna, se je upravni odbor KZS premislil in se uradno ter polnopravno priključil koaliciji Demos. Še bolj tesna odločitev za Demos pa je bila pri Zelenih Slovenije. Število tistih, ki so povezavi v Demos nasprotovali, je bilo enako onim, ki so ga podpirali, zato so predsednika stranke dr. Pluta (ki je podpiral vključitev v Demos) pooblastili, da se na temelju pogovorov s strankami odloči ali bo ZS vstopil v Demos ali ne (Pesek 2007, 119). Predsednik ZS dr. Dušan Plut se je odločil za priključitev k Demosu, vendar je hkrati tudi povedal, da ZS ni preostalo drugega, ker se ZSMS ni odzivala na njihovo pobudo za skupen nastop. Demosu se je tako v začetku leta 1990 poleg KZS in ZS priključila še SOS, tik pred volitvami pa še Sivi panterji, in sicer kot pridruženi člani Demosa. Demos je vodilo predsedstvo, ki sta ga sestavljala po dva predstavnika političnih strank, vključenih v povezavo, delo predsedstva je koordiniral njegov predsednik dr. Jože Pučnik, ki je bil ves čas pogonski motor Demosa.

⁷⁸ Ivan Pučnik je bil brat dr. Jožeta Pučnika.

Demosov program je temeljil na nacionalni in državni suverenosti Slovenije ter na zahtevi po parlamentarni demokraciji in pravni državi. Ob tem programskem temelju so v Demosu posebno pozornost posvetili tudi nujnosti mirnega prehoda iz totalitarnega v demokratičen družbeni sistem in narodni spravi, na gospodarskem področju so stavili na tržno gospodarstvo, zelo revolucionarno pa je bilo v tistih časih Demosovo zavzemanje za slovensko vojsko in republiško valuto.

V nabito polnem Cankarjevem domu je bila 17. januarja 1990 javna predstavitev Demosovega programa, kjer je bila med drugim sprejeta tudi *Deklaracija o slovenski samoodločbi*, ki je podrobnejše obrazložila zahteve iz Majniške deklaracije 1989. Ivan Oman je na tem shodu izrekel znamenite besede: »*Mi gremo na volitve zato, da zmagamo!*« Mnogi Slovenci, ki se niso hoteli strankarsko opredeljevati, so našli v Demosu ime za alternativo obstoječemu režimu in so ga podpirali tudi zato, ker je bila v njem personificirana njihova želja po spremembi in zavračanju vsega, kar so slabega doživeli v minulih desetletjih (Janša 1992, 34). Demos je 8. aprila 1990 z 52,93 % slavil zmago na prvih demokratičnih volitvah po drugi svetovni vojni.

3.4 Svobodne in demokratične volitve

V začetku leta 1990 so se z razpisom volitev začele aktivne priprave nanje. Prvi krog volitev je bil razpisan za 8. april 1990, drugi pa 22. aprila. Politična opozicija se je povezala v koalicijo Demos, stranke kontinuitete se niso povezale v predvolilno koalicijo, ampak so se odločile za samostojen nastop na volitvah. Na obeh političnih polih se je začelo iskanje primernih kandidatov in tehnične priprave na samo volilno kampanjo. Zlasti stranke iz koalicije Demos so v prvi polovici leta 1990 v občinah pospešeno ustanovljale lokalne odbore strank, medtem ko so imele stranke kontinuitete že utrjeno lokalno mrežo odborov. Prve javnomnenjske ankete so napovedovale gladko zmago strank, ki so izšle iz družbenopolitičnih organizacij⁷⁹.

V volilni kampanji sta se soočila neenakovredna tekmeča. Zlasti stranke starega režima (komunisti, socialisti, mladinci) so imele v primerjavi z opozicijo odločilno premoč na

⁷⁹ Časnik Večer je konec leta 1989 objavil javnomnenjsko raziskavo družbe SPEM, ki je zmago z 21 % obetala ZSMS, sledile pa naj bi ji ZS s 13 %, ZKS z 11,8 %, SDZ z 11 %, SZDL z 10,5 %, SKZ s 4,8 % in SDZS s 4,3 %.

ključnih področjih obvladovanja množičnih medijev, močnejše so bile v strokovnih in represivnih aparatih, številu aktivistov, finančnih sredstvih, državotvornih in drugih organizacijskih izkušnjah, podpori v drugih jugoslovanskih političnih sredinah itd. (Jambrek 1992, 99). Demosovi kandidati so bili vsi, razne redkih izjem iz SDZ, popolni politični amaterji. Spomenka Hribar (1994, 163) pojasnjuje, da se Demosovi kandidati *»niso kalili v politiki od pionirske organizacije dalje«*, ampak so bili ljudje *»raznih poklicev, ki jih tudi niso bili pripravljeni zapustiti«*, saj na volitve *»niso šli s političnimi ambicijami ali zato, da bi se ugnezdili na oblasti, ampak zato, da bi se v družbi kaj spremenilo.«* Demos in stranke, ki so ga sestavljale, pred volitvami niso imeli proračunskih virov, zato je vse delo in kampanja slonela na prostovoljnem delu njihovih članov in finančni pomoči Slovencev po svetu. Kandidati Demosa so z večjim pogumom za spremembe ter jasnejšim programom poskušali omiliti njim nenaklonjeno poročanje medijev. Kot ugotavlja Rosvita Pesek (2007), je v času volilne kampanje javna televizija v Sloveniji dajala prednost pri pojavljanju in v komentarjih strankam kontinuitete, medtem ko so bile Demosove stranke v veliko slabšem položaju. Še bolj se je pristranskost slovenskih medijev pokazala v tekmi za predsedniško mesto Predsedstva Republike Slovenije, saj so bili mediji pred drugim krogom veliko bolj naklonjeni Kučanu kot Pučniku.

Volilna kampanja in druga javna soočenja so pri vprašanjih statusa Slovenije v Jugoslaviji še zaostрила ločnico med opozicijo in tedanjo uradno oblastjo, ki se je še naprej zavzemala za Slovenijo v jugoslovanskih okvirjih, medtem ko je Demos brez večjih zadržkov zelo jasno stavil na samostojno in neodvisno Slovenijo⁸⁰. Prav tako se v volilni kampanji stranke kontinuitete niso povsem odpovedale socializmu in njegovemu samoupravljanju⁸¹, kar je bilo v takratnih političnih in gospodarskih razmerah še dodatna voda na mlin Demosu, ki je lahko nadoknadil zaostanek za strankami kontinuitete na drugih področjih. Predvolilni boj se je v veliki meri odvijal tudi v znamenju najrazličnejših pristopov negativne kampanje. Aktualna oblast je volivce zastraševala z revanšizmom, z revščino in z nestabilnostjo Slovenije, na drugi strani pa so Demosovi kandidati opozarjali na represivnost komunizma in podrejenost Slovencev v Jugoslaviji.

⁸⁰ Demosov nacionalni program je bil zapisan v 57. številki *Nove revije*, marca 1990 pa je v obliki zbornika izšla še 95. številka z naslovom *Samostojna Slovenija*, v njej je 40 avtorjev podrobneje pisalo o osamosvojitvi Slovenije.

⁸¹ Marca 1990 je sicer Skupščina SRS sprejela pet ustavnih amandmajev, s katerimi je umaknila naziv *socialistična* iz imena republike in vseh državnih organov, vendar so stranke kontinuitete v drugih programskih dokumentih (Temeljna listina Slovenije) še naprej ohranjale samoupravne in socialistične elemente v gospodarstvu.

Na cvetno nedeljo, 8. aprila 1990, so se Slovenke in Slovenci po šestdesetih letih prvič znova podali na svobodne in demokratične volitve, na katerih so volili 240 delegatov⁸² v trodomno Skupščino Republike Slovenije⁸³, predsednika predsedstva Republike Slovenije in štiri člane predsedstva Republike Slovenije. Istočasno z republiškimi volitvami so po istem principu potekale tudi volitve po vseh slovenskih občinah. Volilna zakonodaja ni bila enotna, ampak za vsak zbor različna. Volitve v Družbenopolitični zbor (DPZ) so potekale na podlagi proporcionalnega volilnega sistema in so bile opravljene 8. aprila 1990 (glej Tabelo 3.1). Za Zbor občin (ZO) se je uporabljal dvokrožni večinski volilni sistem, kar je pomenilo, da sta se 8. aprila v drugi krog uvrstila dva najboljša kandidata, v drugem krogu 22. aprila pa je bil izvoljen tisti, ki je dobil večino glasov (glej Tabelo 3.2). Za volitve v Zbor združenega dela (ZZD), ki so večinoma potekale 12. aprila 1990, je veljal enokrožni večinski volilni sistem (glej Tabelo 3.3). Izvoljen je bil tisti, ki je dobil največje število glasov med kandidati v določenem volilnem okrožju. Volilna okrožja za ZZD so predstavljala zaposlene po podjetjih in v javni upravi, kjer politične stranke niso mogle kandidirati s svojimi kandidati, ampak zgolj zaposleni v podjetjih in javni upravi. Po pritisku Demosa se je to določilo spremenilo, vendar je bila, zaradi boljše organiziranosti strank kontinuitete, prav pri volitvah v ZZD premoč nad Demosom očitna. Volilni prag je bil na prvih demokratičnih volitvah relativno nizek, saj se je v Skupščino Republike Slovenije uvrstila vsaka politična stranka, ki je na republiški ravni dosegla vsaj 2,5 % oziroma najmanj dva predstavnika v DPZ (glej Tabelo 3.4). Za volitve Predsedstva Republike Slovenije (PRS) sta se uporabljala dva volilna sistema. Predsednika PRS se je volilo po dvokrožnem večinskem volilnem sistemu, prvi krog je potekal 8. aprila, drugi pa 22. aprila (glej Tabelo 3.6), člani PRS pa so bili izvoljeni po enokrožnem večinskem volilnem sistemu, kjer so bili izvoljeni štirje najboljši kandidati.

Na volitvah v Skupščino Republike Slovenije je s 15,97 % med političnimi strankami najboljši rezultat dosegla ZSMS, vendar je kljub temu volilno zmago slavila združena opozicija, povezana v Demos. Demos je z 52,93 % volilnih glasov oziroma s 126⁸⁴ od 240 delegatov v Skupščini Republike Slovenije dobil mandat za sestavo vlade (glej Tabelo 3.5). Pri volitvah za predsednika PRS sta najboljši rezultat v prvem krogu dosegla Milan Kučan in dr. Jože Pučnik, nato sta se uvrstila v drug krog, v katerem je Milan Kučan zmagal z 58,59 %

⁸² Leta 1990 so se v Skupščino Republike Slovenije izvoljeni predstavniki ljudstva še vedno imenovali delegati, šele kasneje so se preimenovali v poslance.

⁸³ Skupščina Republike Slovenije je imela tri domove oziroma zbore: Družbenopolitični zbor, Zbor združenega dela in Zbor občin. Vsak zbor je imel 80 delegatov.

⁸⁴ V DPZ je bilo izvoljenih 47 Demosovih delegatov, v ZO 50 delegatov in v ZZD 29 delegatov. Koalicija je imela večino v DPZ in ZO, medtem ko je imela v ZZD le 36,25 % delegatov.

in postal predsednik PRS (glej Tabelo 3.7). Za člane PRS so bili izvoljeni: Ciril Zlobec, Ivan Oman, Matjaž Kmecl in Dušan Plut (glej Tabelo 3.8).

Tabela 3.1: Rezultati volitev v DPZ aprila 1990⁸⁵

politična stranka	delež glasov	število delegatov	izvoljeni delegati
ZKS-SDP	17,28 %	14	Ciril Ribičič, Miran Potrč, Borut Pahor, Janez Kocjančič, Milan Balažič, Lev Kreft, Sonja Lokar, Peter Bekeš, Emil Milan Pintar, Štefan Korošec, Božo Kuharič, Drago Plešivčnik, Franci Pivec in Franc Pipan.
ZSMS	14,49 %	12	Jože Školč, Gregor Golobič, Tone Anderlič, Zoran Thaler, Mile Šetinc, Janez Kopač, Franco Juri, Metka Mencin, Mojimir Ocvirk, Zdenka Vidovič, Mirko Vavpotič in Andrej Verlič.
SKD*	12,98 %	11	Lojze Peterle, Andrej Capuder, Ignac Polajnar, Izidor Rejc, Peter Reberc, Janez Gajšek, Nada Bolcar, Ciril Kolečnik, Janez Lampret, Štefan Kociper in Jože Magdič.
SKZ*	12,55 %	11	Marjan Podobnik, Franc Zagožen, Ludvik Toplak, Ivan Pučnik, Marija Markeš, Mihaela Logar, Janko Halb, Julij Nemanič, Jože Hobič, Alojz Grabne in Franc Potočnik.
SDZ*	9,51 %	8	Janez Janša, France Bučar, Spomenka Hribar, Rajko Pirnat, Rudi Šeligo, Hubert Požarnik, Anton Peršak in Anton Tomažič.
ZS*	8,84 %	8	Leo Šešerko, Vane Gošnik, Božidar Voljč, Aleksandra Pretnar, Boris Gerl, Ivan Tomše, Stanko Buser in Žare Pregelj.
SDZS*	7,39 %	6	France Tomšič, Matjaž Šinkovec, Katja Boh, Andrej Magajna, Vitodrag Pukl in Slavko Kmetič.
SZDL-SZS	5,37 %	5	Jože Smole, Viktor Žakelj, Dušan Semolič, Borut Šuklje in Darja Lavtižar Bebler.
SOS*	3,54 %	3	Franc Golija, Ivan Kreft in Zvone Žagar.
delegata narodnosti ⁸⁶	/	2	Maria Pozsonec in Robert Battelli.
ZOEO	2,46 %	0	/
DZL	1,99 %	0	/
SOPS	1,57 %	0	/
NDG	0,49 %	0	/
LPK	0,44 %	0	/
LN	0,43 %	0	/
ZDUM	0,38 %	0	/
DZK	0,30 %	0	/

Vir: Valič, Andreja. 2008. Demos v procesu demokratizacije in osamosvojitve V Osamosvojitve Slovenije – priročnik za učitelje osnovnih in srednjih šol, ur. Damijan Guštin in Vladimir Prebilič, 55–77. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. Stran 61 in Pesek, Rosvita. 2007. Osamosvojitve Slovenije: Ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država? Ljubljana: Nova revija. Stran 141.

⁸⁵ Na prvih demokratičnih volitvah leta 1990 je sodelovalo 14 političnih strank in 3 liste. Za volitve v DPZ se je uporabljal proporcionalni volilni sistem. Stranke so morale liste kandidatov vlagati posamično. Stranke koalicije Demos so v tabeli označene z *.

⁸⁶ Volitve delegatov italijanske in madžarske narodnosti so potekala po dvokrožnem večinskem volilnem sistemu.

Tabela 3.2: Rezultati volitev v ZO aprila 1990⁸⁷

politična stranka	delež glasov	število delegatov	izvoljeni delegati
ZSMS	21,80 %	17	Ivan Atelšek, Danijel Božič, Peter Glavič, Janez Jug, Albin Kac, Jože Kramer, Aleksander Lovec, Edvard Oven, Anton Partljič, Matjaž Peskar, Vika Potočnik, Jože Portner, Borut Razdevšek, Janez Režun, Vladimir Slejko, Tomaž Štrumbelj in Jože Zakonjšek.
SKZ*	17,95 %	14	Stanislav Bevc, Slavko Dragovan, Karel Franko, Slavko Gregurec, Zvonko Ivanušič, Jože Jaklin, Boris Jež, Anton Kuzman, Alojz Metelko, Franc Planinšek, Bruno Podveršič, Marko Stadler, Miloš Urbančič in Janez Žampa.
SDZ*	16,67 %	13	Janez Črnej, Janez Gale, Cvetko Gradišar, Alojz Jamnik, Franc Kovač, Tone Kramarič, Marjan Mlaker, Tomaž Pavšič, Niko Reiner, Miloš Senčur, Janez Stariha, Marcel Štefančič in Anton Žunter.
SKD*	12,82 %	10	Ivan Bizjak, Janko Deželak, Marjan Dvornik, Jože Grdadolnik, Janez Kramberger, Franc Lovšin, Avguštin Mencinger, Ivan Mesiček, Franc Ogris in Ervin Schwarzbartl.
ZS*	10,26 %	8	Franci Feltrin, Peter Jamnikar, Matjaž Jež, Fedja Klavara, Ludvik Kotnik, Branko Novak, Milan Volk in Vili Žižek.
ZKS-SDP	6,41 %	5	Leopold Frelj, Leopold Grošelj, Aurelijo Juri, Vojka Štular in Andrej Železnik.
SDZS*	5,13 %	4	Ervin Kokošinek, Anton Rojec, Metod Šonc in Ivan Vivod.
SZDL-SZS	3,85 %	3	Ivan Kuhar, Janez Lukač in Ivan Vodopivec
neodvisni ⁸⁸	3,85 %	3	Ljubo Jakelj, Janez Jerina, Danijel Starman
SOS*	1,28 %	1	Vitimir Gros
delegata narodnosti	/	2	Janos Bukovec in Isabela Flego.

⁸⁷ Vir: Pesek, Rosvita. 2007. Osamosvojitve Slovenije: Ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država? Ljubljana: Nova revija. Stran 153–156.

⁸⁷ Volitve v ZO so potekale po dvokrožnem večinskem volilnem sistemu. Stranke koalicije Demos so v tabeli označene z *.

⁸⁸ Pri volitvah v ZO, kjer je bil v veljavi dvokrožni večinski volilni sistem, so se stranke zaradi boljših možnosti za izvolitev povezovale. Zlasti stranke Demosa so v posameznih volilnih okrožjih skupaj predlagale enega kandidata oziroma kandidatko. Vsi trije delegati, ki so v tabeli zapisani kot *neodvisni* so bili skupni kandidati koalicije Demos.

Tabela 3.3: Rezultati volitev v ZZD aprila 1990⁸⁹

politična stranka	delež glasov	število delegatov	izvoljeni delegati
neodvisni ⁹⁰	28,21 %	22	Milan Aksentijević, Jože Arzenšek, Franc Avberšek, Stanislav Brglez, Leopold Drame, Franc Gradišar, Franc Grašič, Božo Kočever, Pavel Ledinek, Dimitrij Mikuž, Dejan Murko, Franc Perko, Jurij Pirš, Bogo Rogina, Anton Slapernik, Majda Slokan, Jože Smole, Marjan Starc, Matija Škof, Drago Štruc, Zdravko Zabukovec in Jože Zupančič.
ZKS-SDP	19,23 %	15	Nevenka Ahčan, Franca Ban, Danilo Bašin, Davorin Bizjak, Muharem Bolič, Jože Furlan, Franc Gračnik, Ludvik Gumilar, Majda Oblak, Anka Osterman, Tatjana Prešeren, Peter Starc, Danilo Toplek, Karel Vukovič in Franc Zalar.
ZSMS	11,54 %	9	Mihaela Bauman, Franc Boštjančič, Tanja Dular, Roman Jakič, Boštjan Kovačič, Rudi Moge, Draško Veselinovič, Jaša Zlobec in Barbara Zupanc.
SDZS*	11,54 %	9	Silvo Berdajs, Stanislav Eržen, Marija Lončar, Viljem Mak, Andrej Muren, Valentin Prelovec, Jožef Pušnik, Jože Studenčnik in Marjan Vilfan.
SKZ*	10,26 %	8	Vinko Drča, Ivan Dretnik, Anton Horvat, Jože Košak, Mirko Krajec, Peter Kraner, Dejan Peršolja in Janez Štular.
SKD*	7,69 %	6	Jože Berlec, Franc Erce, Janez Iskra, Marko Jaklič, Janez Remškar in Angelca Žerovnik.
SDZ*	6,41 %	5	Irena Keber, Vlado Puc, Primož Rode, Franček Rudolf in Andrej Šter.
SZDL-SZS	3,85 %	3	Ivo Daneu, Franc Lovrenčič in Anton Židanik.
ZS*	1,28 %	1	Vlasta Sagadin
SOS*	/	0	Brez delegata v ZZD.
delegata narodnosti	/	2	Marino Domio in Viljem Sekereš.

Vir: Pesek, Rosvita. 2007. Osamosvojitve Slovenije: Ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država? Ljubljana: Nova revija. Stran 156–159.

Tabela 3.4: Rezultati volitev v Skupščino Republike Slovenije aprila 1990

politična stranka	DPZ	ZO	ZZD	delegati - SKUPAJ	delež glasov - SKUPAJ
ZSMS	12	17	9	38	15,97 %
ZKS-SDP	14	5	15	34	14,29 %
SKZ*	11	14	8	33	13,87 %
SKD*	11	10	6	27	11,34 %
SDZ*	8	13	5	26	10,92 %
neodvisni delegati	0	3	22	25	10,50 %
SDZS*	6	4	9	19	7,98 %
ZS*	8	8	1	17	7,14 %
SZDL-SZS	5	3	3	11	4,58 %
delegati narodnosti	2	2	2	6	/
SOS*	3	1	0	4	1,68 %

Vir: Valič, Andreja. 2008. Demos v procesu demokratizacije in osamosvojitve V Osamosvojitve Slovenije – priročnik za učitelje osnovnih in srednjih šol, ur. Damijan Guštin in Vladimir Prebilič, 55–77. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. Stran 61 IN Pesek, Rosvita. 2007. Osamosvojitve Slovenije: Ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država? Ljubljana: Nova revija. Stran 141–159.

⁸⁹ Volitve v ZZD so potekale po enokrožnem večinskem volilnem sistemu. Stranke koalicije Demos so v tabeli označene z *.

⁹⁰ Gre za delegate, ki so jih predlagale skupine zaposlenih v podjetjih, javni upravi in vojski, zato nimajo zapisanih strankarskih preferenc. Ti delegati večinoma niso bili naklonjeni Demosu in njegovi vladi.

Tabela 3.5: Razmerje med koalicijo Demos in opozicijo v Skupščini Republike Slovenije po volitvah aprila 1990

politični blok	število vseh delegatov	delež delegatov
koalicija Demos	126	52,50 %
opozicija	83	34,58 %
neodvisni delegati	25	10,41 %
delegati narodnosti	6	2,50 %

Vir: Valič, Andreja. 2008. Demos v procesu demokratizacije in osamosvojitve V Osamosvojitve Slovenije – priročnik za učitelje osnovnih in srednjih šol, ur. Damijan Guštin in Vladimir Prebilič, 55–77. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. Stran 61 IN Pesek, Rosvita. 2007. Osamosvojitve Slovenije: Ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država? Ljubljana: Nova revija. Stran 141–159.

Tabela 3.6: Rezultati volitev za predsednika PRS – prvi krog (8. april 1990)

kandidat	predlagatelj	delež glasov
Milan Kučan	ZKS-SDP in SZDL-SZS	44,4 %
dr. Jože Pučnik	Demos	26,6 %
Ivan Kramberger	samostojni kandidat	18,5 %
Marko Demšar	ZSMS	10,4 %

Vir: Pesek, Rosvita. 2007. Osamosvojitve Slovenije: Ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država? Ljubljana: Nova revija. Stran 139.

Tabela 3.7: Rezultati volitev za predsednika PRS – drugi krog (22. april 1990)

kandidat	predlagatelj	delež glasov
Milan Kučan	ZKS-SDP in SZDL-SZS	58,59 %
dr. Jože Pučnik	Demos	41,41 %

Vir: Pesek, Rosvita. 2007. Osamosvojitve Slovenije: Ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država? Ljubljana: Nova revija. Stran 148.

Tabela 3.8: Rezultati volitev za člane PRS (8. april 1990)

kandidat	predlagatelj	delež glasov
Ciril Zlobec	SZDL-SZS	53,6 %
Ivan Oman	Demos	46,3 %
Matjaž Kmecl	ZKS-SDP	38,2 %
Dušan Plut	Demos	38,1 %
Slavoj Žižek	ZSMS	36,3 %
Dimitrij Rupel	Demos	34,4 %
Alojz Križman	SZDL-SZS	28,8 %
Miroslava Geč Korošec	SZDL-SZS	24,6 %
Boštjan M. Zupančič	ZKS-SDP	20,2 %
Franc Miklavčič	Demos	19,9 %
Peter Novak	SZDL-SZS	17,8 %
Bogdan Oblak	ZSMS	16,4 %

Vir: Pesek, Rosvita. 2007. Osamosvojitve Slovenije: Ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država? Ljubljana: Nova revija. Stran 148.

Po koncu volitev je dr. Lovro Šturm kot član Republiške volilne komisije zapisal, da so bile volitve aprila 1990 sicer svobodne in demokratične, vendar zaradi nespoštovanja načela enakih možnosti niso bile poštene. Velike razlike med strankami kontinuitete in opozicijo, povezano v koalicijo Demos, so nastajala že pri dostopu do finančnih in kadrovskih virov. Prvi so bili financirani iz državnega proračuna, drugi iz lastnih sredstev in odvisni od svoje iznajdljivosti. Ob vsem tem velja poudariti, da so bili postopki za vlaganje kandidatur izredno zapleteni, zelo kratki pa so bili tudi volilni roki, prav tako so imele, zaradi zapletenih kandidacijskih postopkov, za Zbor združenega dela veliko prednost stranke, ki so izhajale iz družbenopolitičnih organizacij. V sami volilni kampanji se je pokazala slaba pluralnost slovenskih medijev, ki so dajali manjšo pozornost tematikam, ki jih je zagovarjal Demos in jim je bila javnost naklonjena, medtem ko so izpostavljali številne napake Demosovih kandidatov, ki niso bili vešči medijskega nastopanja. Če so mediji dajali prednost kandidatom strank kontinuitete, je slovenska Rimokatoliška cerkev podprla Demos in njegove kandidate.

Volilni rezultati so bili, vsaj kar zadeva razmerja med Demosovim taborom in taborom nekdanjih družbenopolitičnih organizacij, glede na razpoloženje med ljudmi in materialne možnosti, ki so jih imele posamezne stranke in kandidati, relativno pričakovani. Pozitivno je presenetil samo rezultat SKD in SKZ, saj so jima javnomnenjske ankete napovedovale slabši izid, za negativno presenečenje je poskrbel rezultat SDZ v DPZ, saj je z 9,51 % zasedla šele tretje mesto med Demosovimi strankami. Glede na to, da je SDZ predstavljala idejni center in glavni motor Demosa, je bil njihov rezultat kot tudi rezultat njihovega predsednika dr. Dimitrija Rupla, ki ni bil izvoljen v PRS, precejšnje razočaranje. Politični komentatorji in nekateri zgodovinarji so izid prvih demokratičnih in svobodnih volitev komentirali kot zelo dober za mehak in miren prehod v demokracijo, saj je večino v zakonodajni in s tem tudi v izvršni veji oblasti osvojila dotedanja opozicija, medtem ko so večino v Predsedstvu Republike Slovenije zadržali komunisti. Tovrstno razmerje moči naj bi slovenski politični sistem obvarovalo pred radikalnimi spremembami.

Oblikovanje tekmovalne politike v Sloveniji je hkrati pomenilo tudi vzbuditev edine manjkajoče faze v zgodovinskem procesu oblikovanja slovenske nacije in neodvisne države (Fink-Hafner 2001, 165). Demosova zmaga je prišla prej kot so nekateri upali, predsednik Demosa dr. Jože Pučnik je realno zmago Demosu napovedoval šele leta 1994, ko naj bi se Demos utrdil kot pomembna opozicijska frakcija. Z zmago je prišla tudi odgovornost za uresničitev pričakovanj Slovencev.

4 DELOVANJE PRVE VLADE REPUBLIKE SLOVENIJE

4.1 Oblikovanje izvršnega sveta (vlade)⁹¹

4.1.1 Mandatarstvo

Demokratske volitve aprila 1990 so po več desetletjih enostrankarskega sistema zmago prinesle opozicijski koaliciji Demos. Po konstituiranju Skupščine Republike Slovenije 9. maja 1990 je bilo glede na razmerje sil v skupščini realno pričakovati, da bo predsednik PRS Milan Kučan mandat za sestavo vlade podelil kandidatu Demosa. Kljub manjšim zapletom se je to res zgodilo in skupščina je 16. maja 1990 za predsednika izvršnega sveta Skupščine Republike Slovenije izvolila Lojzeta Peterleta, predsednika Slovenskih krščanskih demokratov. Peterle se je v zgodovino zapisal kot prvi demokratično izvoljen predsednik vlade samostojne in neodvisne Republike Slovenije.

Odločitev o mandatarju v primeru zmage Demosove koalicije je padla mesec dni pred volitvami v pisarni dr. Rajka Pirnata na Pravni fakulteti, kjer je potekal eden izmed sestankov Demosa. Na tem sestanku so se dogovorili, da bo predsednika vlade⁹² predlagala tista stranka Demosove koalicije, ki bo na volitvah dobila najboljši rezultat v DPZ⁹³. Kot je kasneje pojasnjeval Ivan Oman, je šlo za logično politično odločitev, ki je bila tudi zelo dobra odločitev za trdnost Demosa, saj je preprečila morebitne težave in navzkrižja, ki bi se lahko zgodila zaradi presenetljivih volilnih rezultatov. V Demosu so bili namreč zaradi vodilne vloge SDZ pri demokratičnih procesih skoraj vsi prepričani, da se bo SDZ dobro odrezala in prejela največ glasov med Demosovimi strankami in s tem tudi predlagala mandatarja. To se na presenečenje vseh ni zgodilo, kajti najboljši rezultat na volitvah v DPZ med Demosovimi strankami je s slabimi 13 % dosegla SKD, ki je v skladu z dogovorom predlagala kandidata za predsednika vlade.

Bolj kot sama zmaga koalicije Demos so presenečali rezultati posameznih Demosovih strank. Tako dobrega rezultata SKD in SKZ ni pričakoval nihče, kot tudi ni nihče pričakoval relativno slabega rezultata SDZ. Nekateri so bili zelo razočarani nad rezultati volitev v

⁹¹ Izvršni svet Skupščine Republike Slovenije se je 23. januarja 1992 na svoji 147. seji preimenoval v Vlado Republike Slovenije.

⁹² Takrat je imel predsednik slovenske vlade uradni naziv predsednik Izvršnega sveta Skupščine Republike Slovenije.

⁹³ Avtorji te zamisli naj bi bili Ivan Oman, dr. Dušan Plut, dr. Dimitrij Rupel in Lojze Peterle.

predsedstvo republike⁹⁴ pa tudi nad odstotkom glasov, ki ga je v prvem krogu dobila njihova stranka, drugi niso vedeli, kje bodo dobili ustrezno število ministrov⁹⁵, ki jih je morala po dogovoru zagotoviti njihova stranka (Janša 1992, 42). Dober rezultat SKD ni bil presenečenje samo za politične analitike, ampak tudi za njenega predsednika Lojzeta Peterleta, ki je dejal, da takšnega rezultat ni pričakoval, je bil pa po njegovih kasnejših analizah logična posledica večletnega zatiranja slovenskih kristjanov. Peterle (2009) pravi, da so bili kristjani še pred volitvami aprila 1990 zelo prestrašeni in nezaupljivi do vključevanja v politiko, bili so zelo zadržani pri izražanju svojih političnih preferenc, kar se je v veliki meri odražalo tudi v napačnih napovedih javnomnenjskih raziskav. »*Nezaupljivi kristjani so svojo pravo politično preferenco upali izraziti šele v zavetju anonimnosti glasovalnih kabin*«, pravi Peterle (2009) in pojasnjuje, da zaradi velikega strahu slovenskih kristjanov⁹⁶ ni pred volitvami nikoli razmišljal o možnosti, da bi postal predsednik vlade. Kljub Demosovemu dogovoru je Peterle sestavo in vodenje vlade najprej ponudil dr. Jožetu Pučniku, nato pa še Marjanu Majcnu.

Pričakovanja ljudi od nove vlade so bila velika in tudi zato je Lojze Peterle vodenje vlade najprej ponudil dr. Jožetu Pučniku, ki ga je pred tem premagal Milan Kučan v tekmi za predsednika PRS. Peterle (2009) je pojasnil svojo odločitev s tem, da naj bi imel Pučnik zaradi bivanja na Zahodu in zaradi njegove akademske kariere več izkušenj z demokracijo in bi jo zato lahko lažje uvajal v Sloveniji. Poleg tega je bila po Peterletovih (2009) besedah v tistem času zelo prisotna ideološka polarizacija. Izvolitev kristjana na mesto predsednika vlade bi »*ideološko polarizacijo lahko še dodatno zaostriilo, kar bi v največji meri škodilo prav delu vlade, tudi zato sem vodenje vlade najprej ponudil Pučniku*«, je dejal Peterle (2009). Na večurnem sprehodu po ljubljanskem Tivoliju je Peterle Pučniku predstavil argumente za prevzem vodenja vlade, Pučnik pa ga je zaprosil za štiriindvajset ur časa za razmislek ter se medtem posvetoval z zakoncem Hribar in drugimi. Pučnik je po premisleku Peterletovo ponudbo zavrnil. Kot sta kasneje pojasnjevala zakonca Hribar, sta Pučniku odsvetovala prevzem vlade zaradi njegovih zdravstvenih težav ter zaradi obljube, ki jo je dal po porazu na volitvah za predsednika PRS, da ne bo kandidiral za mandatarja. Peterle je po Pučnikovi zavrnitvi vodenje vlade ponudil še Marjanu Majcnu, pravniku, ki je delal v

⁹⁴ France Bučar (2009) pravi, da je neuspeh pri volitvah v PRS izjemno prizadel in potrl dr. Dimitrija Rupla.

⁹⁵ SKZ, ki se je v stranko prelevila iz interesnega združenja kmetov, je imela pri zagotavljanju kadrov v vladi določene težave, zato je bil njihov kadrovski delež mnogo manjši od njihovega volilnega rezultata.

⁹⁶ Lojze Peterle (2009) je opisal številne primere nezaupljivosti in strahu slovenskih kristjanov pred vključevanjem v politiko. Povedal je primer, da so se na nekaterih shodih, ki jih je organizirala SKD pred volitvami, bali celo zaploskati govorniku. Večinoma so se izogibali vsakršni kandidaturi in drugemu političnemu delu, saj so imeli pred seboj še vedno tragične dogodke iz konca druge svetovne vojne, je dejal Peterle.

gospodarstvu, vendar je tudi ta Peterletovo ponudbo odklonil. »Po tem sem moral sam skočiti v vodo,« je neuspele razgovore o kandidatu za mandatarja prve demokratično izvoljene vlade po drugi svetovni vojni komentiral Lojze Peterle (2009).

Ko je Peterle koalicijskim partnericam predstavil možnost, da bi vodenje vlade prevzel sam, so bili odzivi, tudi znotraj iste stranke, različni. Kljub temu da dogovor o predsedniku vlade, ki je bil sklenjen v Pirnarjevi pisarni, ni bil nikoli preklican, so nekateri v SDZ vendarle pričakovali, da bo SKD vodenje vlade ponudila kateremu izmed znanih obrazov slovenske politične pomladi. Predsednik SDZ dr. Dimitrij Rupel (1992, 51) je v svoji knjigi *Skrivnost države* o možnosti, da bi Lojze Peterle postal predsednik vlade, razmišljal takole:

Glede te izbire sem bil osupnjen, saj Peterle prej ni bil kdovekako dejaven ali znan. Bil je anonimen uradnik na Zavodu za plan, nato pa uslužbenec na Urbanističnem inštitutu. Pri Kovačičevi reviji "2000", na katero se rad sklicuje, je bil, kot vem, odgovorni urednik. Spominjam se, da me je Peterle spremil domov, kjer sva skupaj na računalnik napisala neko izjavo. Mimogrede sem ga vprašal, če resno misli biti predsednik. Odgovor je zamrmral v brado: Ja.

Hkrati pa sta bila v SDZ zakonca Hribar v nasprotju z Ruplom naklonjena Peterletovi kandidaturi. Dr. Tine Hribar je bil prepričan, da je v prid Peterletu kot mandatarju govorilo predvsem dejstvo, da je bil katolik. Ker so bili katoliki ena najbolj zatiranih družbenih skupin v komunizmu, je bila Peterletova izvolitev na čelu vlade predvsem pomembno simbolno znamenje sprememb. Peterletovo vodenje vlade pa je imelo po Hribarjevih besedah še druge pomembne vidike; Peterle je imel tesne stike z evropskimi krščanskimi demokrati, kar je bilo izredno pomembno v procesu mednarodnega priznanja Slovenije, nenazadnje pa je bil tudi zaposlen v državni upravi in je zato poznal njen način delovanja.

Na podlagi dogovora o imenovanju mandatarja je Demos 24. aprila 1990 formalno predlagal Lojzeta Peterleta za predsednika Izvršnega sveta Skupščine Republike Slovenije. Sledila so intenzivna pogajanja o sestavi vlade, na podlagi katerih je Predsedstvo Republike Slovenije formalni mandat za sestavo vlade 11. maja 1990 podelilo Lojzetu Peterletu. Dober mesec po volitvah je bila 16. maja 1990 z večino glasov v Skupščini Republike Slovenije izvoljena Demosova vlada.

4.1.2 Oblikovanje Demosove vlade

Ogrodje prve demokratično izvoljene vlade Republike Slovenije je bilo znano že takoj po aprilskih volitvah, saj so novonastale politične stranke oblikovale že predvolilno koalicijo Demos in po njeni zmagi je bilo logično, da bo sestavljala tudi vlado⁹⁷. Obstajalo je vprašanje, ali bo Demos v svojo predvolilno koalicijo po volitvah povabil še katero izmed strank kontinuitete in kakšna bo kadrovska sestava vlade – o njej so se začeli intenzivneje pogovarjati konec aprila in v začetku maja 1990.

Ko so se v Demosu dogovorili, koga bodo predlagali za predsednika vlade, so sledila še pogajanja o morebitnem širjenju vladne koalicije na tiste stranke, ki so bile vsaj v ključnih programskih izhodiščih sorodne Demosu. Glede na dogajanje v letih 1988 in 1989, torej v obdobju slovenske politične pomladi, je bilo jasno, da je bila ZSMS tista politična stranka, ki je med strankami kontinuitete najbolj odločno podpirala procese demokratizacije, zato jo je Demos povabil h konstruiranju vlade. Pogovori o morebitnem sodelovanju so stekli med prvomajskimi prazniki leta 1990. Demos je ZSMS-ju ponudil šest mest v vladi in mesto podpredsednika vlade. O tem sta se Peterle in Školč pogovarjala med sprehajanjem po Navju, a do konkretnejšega dogovora ni prišlo, saj je Školč dejal, da njih zanima vse ali nič (Marc 1999, 34). ZSMS je zahtevala mesto mandatarja, nato pa še mesto predsednika skupščine, kar je bilo za Demos nesprejemljivo. Nekateri so bili mnenja, da je ZSMS naredila veliko politično napako, ker se ni vključila v vlado. Največja pridobitev za vse skupaj pa bi bila izkušnja, ki bi jo s prevzemom določene odgovornosti dobila ZSMS⁹⁸ in na podlagi katere njeni poslanci prav gotovo ne bi kar po vrsti nasprotovali tudi najbolj racionalnim predlogom v parlamentu, vključno z nekaterimi ključnimi za slovensko osamosvojitev (Janša 1992, 43).

Po ZSMS-jevi zavrnitvi Demosove ponudbe so se znotraj Demosa začela pogajanja o kadrovski sestavi vladne ekipe. Potrebno je bilo oblikovanje 27-članske vladne ekipe⁹⁹, ki se je takrat imenovala Izvršni svet Skupščine Republike Slovenije. Lojze Peterle je kot mandatar za sestavo vlade pripravil osnutek vladne ekipe, dokončno podobo pa je vlada dobila po pogajanjih med Demosovimi strankami v prvi polovici maja 1990. Dr. Dimitrij Rupel (1992,

⁹⁷ V kasnejši politični zgodovini Slovenije se stranke pred volitvami niso več povezovale v koalicije, z izjemo SDS in SKD, kasneje NSi, ki sta se pred volitvami 2000 in 2004 povezali v Koalicijo Slovenija.

⁹⁸ Janša v svoji knjigi že uporablja kratico LDS, čeprav je bila takrat stranka uradno imenovana ZSMS.

⁹⁹ Poleg predsednika Izvršnega sveta je imel Izvršni svet še 26 republiških sekretarjev, ki so delovali na republiških sekretariatih. Z Zakonom o organizaciji in delovnem področju republiške uprave, ki je začel veljati 20. junija 1991, so se republiški sekretarji preimenovali v ministre.

51) se teh pogajanj spominja takole: *»Ti sestanki so bili najhujša muka: sedeli smo po dvakrat na dan po nekaj ur. Sestavljanje vlade je bilo mučno trgovanje z mnogimi dramatičnimi dodatki. Po eni strani ni bilo tako zelo enostavno dobiti pravih ljudi, po drugi strani so bili apetiti strank veliki. Mislim, da smo se dogovarjali približno teden dni.«* Glede na današnje razmere se zdi, da je bilo pri 27-članski vladni ekipi dovolj manevrskega prostora za razdelitev ministrskih stolčkov med šest Demosovih strank, vendar se je kljub temu zapletlo predvsem pri kadrovske zapolnitvi ključnih sekretariatov oziroma ministrstev, ki jih je želelo zasesti več strank hkrati. Kot je dejal Peterle (2009), *»sta bila že od samega začetka favorita za obrambni in notranji resor Janez Janša in Igor Bavčar«*, zato se je kasneje zapletalo pri formalni podelitvi mandata s strani predsednika PRS¹⁰⁰, nato pa še pri sami primopredaji poslov vlade¹⁰¹. Tako Janša kot tudi Bavčar sta bila člana SDZ, vendar je njuna stranka v pogajanjih o sestavi vlade zahtevala še nekatere druge državotvorne resorje, med njimi tudi pravosodje in zunanje zadeve. Pri pogajanjih je začela nastajati precejšnja razlika med željami posameznih strank in njihovimi rezultati v DPZ.

SDZ je pri pogajanjih o sestavi vlade izsilila mesta, ki si jih je želela, saj je preostalim koalicijskim partnericam grozila, da v vladi ne bo sodelovala, če ne bodo izpolnjene njihove zahteve. Rupel (1992, 52) se spominja: *»Bilo je nevarno izsiljevanje, ker bi imeli težave, če bi hoteli grožnjo uresničiti, toda mene je dramatičnost situacije kar razveselila.«* Zaradi izsiljevanja SDZ in kadrovske šibkosti nekaterih Demosovih strank sestava 27-članske vladne ekipe ni bila v sorazmerju z rezultati strank v DPZ. Opazno je bilo odstopanje pri SDZ, ki je, kljub tretjemu mestu med Demosovimi strankami, vodila kar štiri ključne državotvorne resorje in resor za informiranje, in pri SKZ, ki je, kljub skorajšnji zmagi (za SKD je zaostala le za pol odstotka) dobila zgolj dva resorja. Zmagovalka med Demosovimi strankami SKD je poleg predsednika vlade dobila pet srednje pomembnih resorjev. Vsaka po tri resorje sta dobili SDZS in ZS, med tem tudi vsaka podpredsedniško mesto v vladi. Resorji so bili vsebinsko precej blizu področjem, ki sta jih stranki izpostavljali v svojih programih. Najmanjša koalicijska partnerica SOS je dobila dva vladna resorja, ki sta bila prav tako vsebinsko vezana na program stranke. Poleg kandidatov šestih koalicijskih strank so v vladi

¹⁰⁰ Predsednik PRS Milan Kučan je pri oblikovanju nove vladne ekipe želel imeti vpliv na kadrovske sestavo notranjega, obrambnega in zunanjega resorja, kar naj bi mu zagotavljala ustava. Peterle se je Kučanovim zahtevam uprl in mu pred uradno podelitvijo mandata ni želel predstaviti sestavo vlade, saj je vztrajal na stališču, da mora najprej dobiti mandat, šele nato pa mu lahko predstavi vladno ekipo. Za Kučana sta bila sporna zlasti Janša in Bavčar.

¹⁰¹ Dotedanji republiški sekretar za notranje zadeve Tomaž Ertel ni predal poslov novemu republiškem sekretarju Igorju Bavčarju, dotedanji predsednik izvršnega sveta Dušan Šinigoj pa je prav tako odklonil primopredajo poslov, če bi bila v delegaciji nove vlade prisotna tudi Bavčar in Janša.

sodelovali tudi posamezniki, ki jih ni predlagala nobena stranka, ampak jih je k sodelovanju povabil mandatar Peterle (glej Tabelo 4.9). Nekateri med njimi so bili celo člani opozicijske ZKS-SDP, vendar, kot je dejal Peterle (2009), so bili trdno zavezani programu Demosa in, kot se je izkazalo kasneje, tudi izjemno lojalni vladi.

Tabela 4.9: Sestava prve vlade Republike Slovenije (1990–1992)

PRVA VLADA REPUBLIKA SLOVENIJA (Izvršni svet Skupščine Republike Slovenije)			
politik	stranka	funkcija	opombe
Lojze Peterle	SKD	predsednik	
<i>dr. Jože Mencinger</i>	SDZS	Podpredsednik – gospodarstvo	razrešen 8. 5. 1991
<i>dr. Andrej Ocvirk</i>	SDZS	podpredsednik – gospodarstvo	imenovan 8. 5. 1991
dr. Leo Šešerko	ZS	Podpredsednik – varstvo okolja in regionalni razvoj	
Mitja Malešič	/	Podpredsednik – družbene dejavnosti	
Igor Bavčar	SDZ	republiški sekretar za notranje zadeve	
Janez Janša	SDZ	republiški sekretar za ljudsko obrambo	
dr. Dimitrij Rupel	SDZ	predsednik Republiškega komiteja za mednarodno sodelovanje	
dr. Rajko Pirnat	SDZ	republiški sekretar za pravosodje in upravo	
<i>Jelko Kacin</i>	SDZ	republiški sekretar za informiranje	imenovan 24. 4. 1991
<i>Stane Stanič</i>	/	republiški sekretar za informiranje	razrešen 24. 4. 1991
dr. Peter Vencelj	SKD	predsednik Republiškega komiteja za vzgojo in izobraževanje ter telesno kulturo	
Izidor Rejc	SKD	predsednik Republiškega komiteja za industrijo in gradbeništvo	
dr. Andrej Capuder	SKD	predsednik Republiškega komiteja za kulturo	
dr. Janez Dular	SKD	član IS, zadolžen za vprašanja Slovencev po svetu in narodnosti skupnosti	
Igor Umek	SKD	predsednik Republiškega komiteja za družbeno planiranje	
Miha Jazbinšek	ZS	predsednik Republiškega komiteja za varstvo okolja in urejanje prostora	
dr. Peter Tancig	ZS	predsednik Republiškega komiteja za raziskovalno dejavnost in tehnologijo	
<i>dr. Božidar Voljč</i>	ZS	minister za zdravstvo, družino in socialno varstvo	imenovan 15. 1. 1992
<i>dr. Katja Boh</i>	SDZS	predsednica Republiškega komiteja za zdravstveno in socialno varstvo	razrešena 15. 1. 1992
Marjan Krajnc	SDZS	predsednik Republiškega komiteja za promet in zveze	
dr. Jože Osterc	SKZ	predsednik Republiškega komiteja za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano	
<i>Maks Bastl</i>	SKZ	predsednik Republiškega komiteja za trg in cene	razrešen 12. 2. 1992
<i>Jože Jeraj</i>	SKZ	minister za trgovino	imenovan 12. 2. 1992
Viktor Brezar	SOS	predsednik Republiškega komiteja za drobno gospodarstvo	
Ingo Paš	SOS	predsednik Republiškega komiteja za turizem in gostinstvo	
<i>dr. Marko Kranjec</i>	/	republiški sekretar za finance	razrešen 8. 5. 1991
<i>Dušan Šešok</i>	/	republiški sekretar za finance	imenovan 9. 5. 1991
Jožica Puhar	/	predsednica Republiškega komiteja za delo	
dr. Miha Tomšič	/	predsednik Republiškega komiteja za energetiko	
Lojze Janko	/	predsednik Republiškega komiteja za zakonodajo	
Franc Godeša	/	predsednik Republiškega komiteja za borce in vojaške invalide	

Vir: Petrovič Jerina, Tadeja, ur. 2005. *Živeti hočemo v suvereni državi slovenskega naroda*. Ljubljana: Mohorjeva družba. in Marc, Leon. 1999. *Kristjani za demokracijo – Deset let slovenskih krščanskih demokratov*. Ljubljana: SKD

Sam proces kadrovskega izpopolnjevanja vlade je bil izjemno kompliciran, saj so imele nekatere stranke relativno veliko kadrov, vendar slab rezultat, poleg teh so obstajale stranke, ki so imele dober rezultat, vendar premalo kadrov. Pomemben je tudi podatek, da so bili posamezni resorji izredno zanimivi za več strank. Na podlagi Ruplovih (1992) zapiskov iz

takratnega časa, so se na primer za finance in pravosodje zanimale kar tri stranke hkrati (SKD, SDZ in ZS), podobno za promet in zveze (SDZ SDZS in SOS), za informiranje pa kar štiri (SKD, SDZ, ZS in SDZS). Razdeljevanje vladnih pozicij je oteževala tudi »rezervacija« posameznih resorjev, kot na primer za notranje zadeve in obrambo, ki sta bila rezervirana za Bavčarja in Janšo. Obstajali so resorji kot na primer republiški komite za borce in vojaške invalide, ki v Demosu niso nikogar zanimali. Za nekatera področja v Demosu ni bilo dovolj usposobljenih kadrov, zato jih je mandatar Peterle iskal zunaj Demosa. Ključno, da je bila vladna ekipa oblikovana v dobrih štirinajstih dneh, je bila »osredotočenost na cilj, to je osamosvojitve Slovenije, in pripravljenost SKZ, da se je odpovedala številnim položajem, ki bi ji na podlagi volitev pripadali,« je prepričan Peterle (2009) in nadaljuje, »glede Janše, Bavčarja, dr. Mencingerja in dr. Kranjca ni bilo velikih dilem, zanje sem bil zelo hitro prepričan in odločen, da bodo prava izbira. Najdlje sem razmišljal o dr. Ruplu kot zunanjem ministru. Zanj sem se odločil povsem na koncu.« Posvetovanja o sestavi vlade so bila po Peterletovi oceni zastavljena zelo na široko, veliko je bilo najrazličnejših usklajevalnih sestankov in drugih posvetov, vendar pa je bila končna odgovornost za predlaganje vladne ekipe parlamentu vendarle Peterletova.

Gledano v luči rezultatov v DPZ je pri sestavi vlade največ iztržila SDZ, ki je prevzela vodenje vseh ključnih državotvornih resorjev, ki so bili izjemno izpostavljeni v procesu osamosvajanja in kasnejših diplomatskih prizadevanj za mednarodno priznanje Slovenije. Na drugi strani je SKD prevzela ključne ideološke resorje (izobraževanje, kultura) in resor za Slovencev po svetu¹⁰². Pri razdelitvi resorjev med manjše stranke je mogoče opaziti, da so poskušali čim bolj zasledovati programsko osredotočenost strank, tako so na primer ZS prevzeli resorje, ki so bili povezani z okoljem, SDSZ nekoliko bolj socialne resorje, SOS pa resorje, ki so bili povezani z obrtniki in malimi podjetniki. Nekoliko bolj nenavadno je bilo kadrovsko izpopolnjevanje resorjev, ki za Demos niso bili zanimivi. Peterle (2009) se spominja:

Ker resorja, ki se je ukvarjal z borci, v Demosu ni želel nihče prevzeti, sem odšel k predsedniku Zveze borcev Ivanu Dolničarju, če mi lahko pomaga poiskati primerno ime za to mesto. Predlagal mi je človeka, ki je delal kot pravnik v Kučanovem kabinetu, to je bil Franc Godeša. Nekateri so me svarili, da je naj bi bil Godeša tisti, ki je v času predvolilne kampanje trgal Demosove plakate iz oglasnih panojev v

¹⁰² Ministrstvo za Slovence po svetu je bilo oblikovano na Peterletovo pobudo, z njo pa je želel predvsem pritegniti k delu tiste Slovence, ki so zaradi ekonomskih ali političnih razlogov zapustiti domovino.

Ljubljani. Ne glede na vse, pa se je Godeša izkazal kot eden najboljših ministrov, ki je bil izjemno lojalen vladi. Ker je imel nekoliko več časa kot drugi ministri, je posamezne predloge zakonov bral zelo pozorno in nas marsikdaj reševal na sejah vlade, kjer nas je opozarjal na posamezne napake v predlogih zakonov. Godeša je bil tisti minister, ki je dal denar za zagon Slovenca. Pomembno se mi zdi, da se takrat nismo poslužili prakse kasnejših vlad, ki so si po vsakih volitvah resorje prilagodile glede na trenutne potrebe. Če bi takrat odpravili resor za borce, bi javnosti zgolj navrgli kost za nove politične delitve, ki pa si jih zaradi nalog, ki so bile pred nami, nismo smeli privoščiti. Zavestno smo obuli stare škornje, vendar smo z njimi odkorakali v drugo smer.

V procesu pogajanj o oblikovanju nove vlade se je v javnosti zelo pogosto pojavljalo vprašanje; ali bo nova vlada bolj strokovna ali bolj politična. Lojze Peterle je v enem svojih prvih televizijskih nastopov, takrat še v vlogi kandidata za mandatarja, pojasnil, da bo vlada v osnovi politična. Z današnjega vidika je to precej nenavadna dilema, saj je jasno, da je vsaka vlada politična. Ministri so navadno politični funkcionarji, ki morajo s svojimi voditeljskimi sposobnostmi zagotoviti strokovno in kvalitetno delovanje resorja, ki ga vodijo. Zagotovo pa političnim funkcionarjem večja strokovna podkovanost o materiji resorja, ki ga vodijo, pomaga pri boljšemu razumevanju procesov in s tem tudi boljšemu vodenju resorja. Peterle (2009) o iskanju kadrov za sestavo nove pravi: »Iskal sem posameznike, ki bi bili sposobni opraviti svoj del posla v projektu osamosvojitve Slovenije.« Posameznikova sposobnost je imela po Peterletovih besedah prednost pred strankarsko pripadnostjo in jo je »ocenjeval« na podlagi posameznikovih organizacijskih sposobnostih, poznavanja delovnega področja resorja, ki ga je posameznik prevzemal, in na osnovi pripadnosti ideji o osamosvojitvi Slovenije.

Končna sestava vlade ni bila v celoti rezultat Peterletovih želja, ampak kombinacija njegovih želja, že opisanih strankarskih kalkulacij in zanimivih osebnih ambicij. Lojze Peterle je na začetku procesa sestavljanja vlade jasno pokazal, da si ne želi, da bi resor za zunanje zadeve prevzel Rupel. Leon Marc (1999), Peterletov sodelavec in prijatelj, je deset let kasneje pojasnjeval, da je bil uradni razlog za Peterletovo nenaklonjenost Ruplu njegova partijska preteklost, saj naj bi si Peterle na mestu za zunanje zadeve, zaradi večje verodostojnosti pred Zahodom, želel nekoga brez partijske preteklosti. Pravi razlogi za to najbrž izvirajo iz njunega prikrito konfliktnega odnosa, ki temelji na Ruplovem podcenjevanju Peterleta. Zaradi

politične moči in položaja, ki ga je užival Rupel znotraj Demosa, je moral na koncu popustiti Peterle. Dr. Dimitrij Rupel (1992, 51–52) v svojih spominih osebne dileme opisuje tako:

Za mesto zunanjega ministra je bilo veliko zanimanje. Jaz sem bil pripravljen sprejeti le ta položaj, čeprav so mi ponujali tudi kulturo in podpredsedniško mesto za družbene dejavnosti. Tu je bila zelo pametna in odločna moja žena: na družbenih dejavnostih se boš zameril vsem, to je veliko garanje, nikdar dovolj denarja itn. Kar se tiče kulture, bi jo rajši delal, kot odločal o njej. Bil sem pripravljen ostati na fakulteti, kjer sem bil prodekan in kjer sem se ravno prav navadil dela in kjer je končno nastalo čisto znosno razporedenje.

Seveda pa Rupel ni bil edini, ki je o ponujenih položajih v novi vladi kalkuliral skozi izrazito osebno prizmo. Tudi nekateri drugi so imeli v začetku drugačne želje, vendar niso imeli takšne politične moči kot Rupel, da bi želeno politično mesto dosegli. Dr. Rajko Pirnat si je na primer želel zasesti mesto predsednika Skupščine Republike Slovenije, ki pa je že bilo »rezervirano« za Bučarja. Ko je bilo jasno, da je Pirnat mesto predsednika skupščine ne bo mogel dobiti, si je prizadeval za zakonodajni resor, saj naj bi imel tu več časa za svojo akademsko kariero kot pa na sekretariatu za pravosodje in upravo, kamor so ga silili vodilni v SDZ in kjer je na koncu tudi pristal. Pirnat je tako pri oblikovanju vlade svoje osebne ambicije podredil strankarskim željam in želji mandatarja, česar pa takrat niso bili pripravljeni storiti vsi. Znano je, da se je dr. Dušan Keber otepal zdravstvenega resorja, prav tako ni želel dr. Tine Hribar prevzeti resorja za znanost, Drago Jančar pa ne resorja za kulturo. Nekateri posamezniki so mesto v vladi zavračali, ker so imeli občutek, da je bilo njihovo poslanstvo z doseženo demokratizacije že izpolnjeno, spet drugi se niso želeli odpovedati akademskim in znanstvenim karieram. Treba pa je povedati, da je bilo za sprejem kakršne koli odgovornosti v novi vladi potrebnega kar nekaj osebnega poguma. Zavedati se moramo, da je vlada prevzela odgovornosti v času, ko so bili odnosi z jugoslovanskimi centralističnimi silami napeti. V Sloveniji je bila v tistem času še zelo dejavna vojaška obveščevalna služba (KOS), sploh ker je bila stalno prisotna grožnja JLA, da bo nasilno posegla v slovenske procese demokratizacije. Če bi v Sloveniji prišlo do vojaškega udara, s katerimi bi JLA nasilno odstranila demokratično izvoljeno slovensko vlado ter ustoličila projugoslovansko in prokomunistično oblast, bi bili člani nove vlade in njihove družine zagotovo prvi, ki bi jih prevratniške sile aretirale in obračunale z njimi.

Lojze Peterle, mandatar za sestavo nove vlade, je 16. maja 1990 v Skupščini Republike Slovenije predstavil šestindvajset članov Izvršnega sveta Skupščine Republike Slovenije. V

skupščini je od 240 delegatov za listo članov vlade glasovalo 153 delegatov, za Lojzeta Peterleta je glasovalo 184 delegatov, še šest glasov več je dobil podpredsednik izvršnega sveta Mencinger, druga dva podpredsednika, Malešič in Šešerko, pa 178 delegatov. Nove vlade niso podprli samo Demosovi, ampak tudi opozicijski delegati.

4.1.3 Program in cilji Demosove vlade

Demos se je na volitve podal z jasnim programom, katerega cilj je bila samostojna in neodvisna Slovenija. Prav zavezanost samostojnosti in neodvisnosti je bila Demosova največja prednost pred strankami kontinuitete, ki so se vse do plebiscita konec leta 1990 zavzemale za Slovenijo v Jugoslaviji. Demosov predvolilni program se je po zmagi na volitvah pretvoril tudi v programske cilje Demosove vlade.

Še preden je bila nova vlada 16. maja 1990 izvoljena, je mandatar Lojze Peterle v svojih televizijskih nastopih poudarjal, da bo ključna usmeritev nove vlade osamosvojitve Slovenije in sanacija slabega gospodarskega stanja v Sloveniji, čemur je največ pozornosti namenil tudi v svojem govoru v skupščini. Izpostavil je, da bo temeljna zahteva Republike Slovenije njena polna suverenost, ki naj bi jo dosegli po pravni poti in z dogovorom znotraj Jugoslavije. Glede slabih gospodarskih razmer pa je dejal, da so posledica neučinkovitega jugoslovanskega gospodarskega sistema, zato si bo vlada prizadevala za zmanjšanje jugoslovanskega vpliva na slovenski gospodarski sistem in spodbujala širjenja slovenskih gospodarskih subjektov na nove trge. V pogajanjih je njegova vlada od zvezne zato zahtevala zmanjšanje zveznega proračuna, predvsem vojaškega dela, zagotovitev svobodnega pretoka blaga in storitev, omejitev delovanja denarne politike samo na količine denarja v obtoku in vpliv na to delovanje (Pesek 2007, 172). Peterle se je v svojem nastopu v skupščini dotaknil tudi zapostavljenosti slovenskega jezika v JLA in nesorazmerja pri zastopanosti Slovencev v zunanje-političnih organih Jugoslavije. Zavzel se je, da bi slovenski fantje vojaški rok služili v Sloveniji in da bi sami skušali razvijati svoja predstavništva v tujini.

Podrobnejši program je nova vlada predstavila 26. junija 1990, njene strateške programske usmeritve bi lahko strnili v naslednje točke:

1. samostojni in neodvisni pravni sistem,
2. primarnost pravnih aktov Slovenije pred akti drugih držav,
3. lastna državna uprava,

4. učinkovit gospodarski sistem,
5. lastni sistem javnih financ,
6. popolna samostojnost pri obrambi države, lastne oborožene sile,
7. neodvisna zunanja politika,
8. skrb za pripadnike avtohtonih narodov in Slovence po svetu,
9. lastni sistem javnega obveščanja (Urbanc 2006, 32).

Cilj Demosove vlade je bila politična in gospodarska osamosvojitev Slovenije. Uresničevanje zastavljenih ciljev je bilo v največji meri odvisno od *sposobnosti* nove vladne ekipe, omejitve pa sta predstavljala zunanjepolitični kontekst in realne zmožnostmi slovenskega gospodarstva v začetku devetdesetih let. Ob vsem tem ne gre spregledati niti odziva, predvsem pa kooperativnosti javne uprave, ki je dejansko izvajal odločitve vlade.

4.1.4 Odziv javne uprave na Demosovo vlado

Po drugi svetovni vojni se je v Jugoslaviji in s tem tudi v Sloveniji javna uprava oblikovala na novo. Komunisti so za utrditev oblasti, bolj kot strokovno in usposobljeno javno upravo, potrebovali lojalni državni aparat – slovenska javna uprava je v drugi polovici 20. stoletja postala podaljšana roka partijskih struktur. Temeljni kriterij zaposlovanja v javni upravi v času komunizma ni bila strokovnost kadra, ampak *družbenopolitična primernost*. Za vodilne položaje v javni upravi je bilo članstvo v partiji osnovni predpogoj, izjemoma so lahko nižje in srednje pomembne uradniške položaje zasedali tudi nečlani partije, ampak predvsem tisti, ki so bili strokovno dobro podkovani in jih je partija potrebovala, ni pa jih mogla zvabiti v svoje vrste. Dolgoletna socialistična indoktrinacija javne uprave je v začetku devetdesetih let pustila vidne posledice.

Demokratizacija Slovenije in uveljavljanje tržnega gospodarstva je od javne uprave terjala nove standarde delovanja. Socialistično indoktrinirano javno upravo je bilo treba preoblikovati v moderno javno upravo, ki bo v odnosu do politike nevtralna. Sprememba oblasti leta 1990 je za slovensko javno upravo pomenila začetek premika od *oblastnega* obnašanja, kjer so imeli javni uslužbenci skoraj status oblastnikov, k *servisnemu* obnašanju, kjer morajo javni uslužbenci vse državljanom pod enakimi pogoji zagotoviti kakovostne javne storitve. Za sodobne javne uprave v demokratičnih državah so značilna naslednja temeljna načela:

- nevtralnost – zagotavlja enakost vseh državljanov,
- zanesljivost in predvidljivost – prispevata k odpravi arbitrarnosti iz delovanja javne uprave in k uresničevanju pravne varnosti državljanov¹⁰³,
- odprtost in preglednost – omogoča zunanji nadzor nad delovanjem javne uprave,
- visoka profesionalnost javnih uslužbencev, njihova profesionalna integriteta ter korektno materialno nagrajevanje in motiviranje,
- odgovornost javnih uslužbencev,
- učinkovitost in uspešnost – razmerje med uporabljenimi sredstvi in doseženimi rezultati ter sposobnost javne uprave, da doseže cilje in najde rešitve za vprašanja, ki so v javnem interesu (Kren v Brezovšek in Haček 2004, 6).

Za javno upravo iz časov komunizma je bilo značilno, da je delovala skoraj v popolnem nasprotju z načeli sodobne javne uprave. Nevtralnost zaradi tesne navezave na partijsko vodstvo ni bilo zagotovljeno, prav tako za takratno upravo ne moremo trditi, da je bila zanesljiva in predvidljiva, v smislu zagotavljanja pravne varnosti svojim državljanom. Edina predvidljivost, ki jo je zagotavljala, je bila ta, da je bil postopek *pravilen*, če je bil *družbenopolitično korekten* in v skladu s cilji partije. Težko govorimo tudi, da je bila javna uprava v Titovi Jugoslaviji odprta, učinkovita in uspešna, njeni uslužbenci pa odgovorni in visoko strokovno usposobljeni, saj je bilo za to upravo značilno izrazito politično kadrovanje, v ospredju delovanja pa je bilo predvsem iskanje načinov, kako uresničiti cilje partije, ker je bila od tega odvisna usoda javnih uslužbencev in njihov razvoj kariere. Osredotočenost na politične cilje je bila vidna v pomanjkanju strokovnosti in učinkovitosti.

V začetku devetdesetih let »*strah pred zamenjavo oblasti ni bil velik samo na strani političnih elit, ampak tudi na strani javnih uslužbencev, ki so bili odvisni od vladajoče politike*«, pojasnjuje Peterle (2009). Pred volitvami se je veliko govorilo o morebitnem revanšizmu v primeru, da oblast prevzame Demos. Veliko o takratnem strahu pove tudi uničevanje arhivov v zaprtem območju Kočevske Reke tik pred volitvami. Strah javnih uslužbencev je izviral iz bojazni pred izgubo službe in morebitnim sodnim preganjanjem za dejanja, ki niso bila v skladu z demokratičnimi standardi novega družbenega reda. Kot se je izkazalo kasneje, kljub

¹⁰³ Pri zagotavljanju zanesljivosti in predvidljivosti je ključno načelo zakonitost. Javna uprava mora prevzeti odgovornost, ki ji je dana po pravu, njeno delovanje mora biti sorazmerno s ciljem, ki ga zasleduje, delovati mora proceduralno nepristransko in pošteno. Pomembna je pravična uporaba prava ter pozornost socialnim vrednostim kot so spoštovanje posameznikov in varovanje njihovega dostojanstva.

zmagi Demosa, do revanšizma ni prišlo, saj so službe obdržali skoraj vsi javni uslužbenci¹⁰⁴. *»Na nekaterih ministrstvih je v kabinetih ministrov ostal večji del uslužbencev prejšnje vladne ekipe. Sam sem celo obdržal generalnega sekretarja vlade Aleša Čerina, ki je služboval v predhodni socialistični vladi,«* pojasnjuje Peterle (2009). Čeprav so po zmagi Demosa številni, zlasti tisti, ki so bili v komunizmu najbolj zatirani, pričakovali lustracijo in druge ukrepe, ki bi iz politike, javnih služb in drugega javnega življenja popolnoma odstranili nekdanje komuniste, se le to ni nikoli zgodilo. Lojze Peterle (2009), predsednik Demosove vlade, je prepričan, da *»nove revolucije v letu 1990 nismo potrebovali. Ena revolucija je bila dovolj, da smo izgubili številne ugledne intelektualce, znanstvenike, kulturnike in druge posameznike, ki bi lahko v drugi polovici dvajsetega stoletja pomembno prispevali k razvoju naše domovine. Če smo želeli doseči naš cilj, to je samostojno in neodvisno Slovenija, potem smo se morali izogniti novim delitvam in povezati vse pozitivne sile v korist domovine.«*

Nekateri javni uslužbenci niti potem, ko je Peterletova vladna ekipa prevzela odgovornosti, niso povsem dojeli, da je prišlo do družbenih in političnih sprememb v Sloveniji in da bo treba spremeniti način delovanja v smeri sodobnih javnih uprav v demokratičnih državah. Med javnimi uslužbenci je bilo precej pogosto mnenje, da bo Demosova vlada na položaju le krajše obdobje, zato se do nove vlade številni javni uslužbenci niso obnašali strokovno in profesionalno, ampak predvsem politično pragmatično¹⁰⁵. Odnos javnih uslužbencev do nove oblasti, predvsem pa posledice socialistične indoktrinacije, v simbolnem smislu najboljše opiše zaplet v zvezi z odstranitvijo Titove slike v vladni sejni sobi. Odstranitev slike je odredil sam predsednik vlade Lojze Peterle, a ker se Titove slike tudi na podlagi dvakratnega poziva predsednika vlade ni upal odstraniti nihče, jo je po eni izmed sej vlade odstranil sam Peterle.

Demokratizacija in kasnejša osamosvojitve Slovenije je v delovanje javne uprave vnesla velike konceptualne spremembe. Potrebna je bila zlasti sprememba načina razmišljanja, da javna uprava ni več oblastni organ, ki lahko z javnimi zadevami upravlja arbitrarno, ampak servisna služba v službi državljanov. Javni uslužbenci so morali sprejeti nove standarde delovanja in od hitrosti osvajanja le-teh je bila odvisna učinkovitost nove vlade, ki je morala javni upravi, poleg uveljavljanja sprememb v načinu delovanja, postaviti tudi jasne cilje. Na nekaterih ministrstvih so te cilje določili bolj jasno, na drugih manj, odvisno je bilo predvsem

¹⁰⁴ Do vidnejših zamenjav je prišlo samo v vodstvu varnostno-obveščevalnih služb.

¹⁰⁵ Predsednik republiškega komiteja za kulturo oziroma minister za kulturo dr. Andrej Capuder (1992, 116) v enem izmed intervjujev pojasnjuje, da ga njegova tajnica sploh ni obvestila o tem, da mu pošta na ministrstvu zastaja že cela dva meseca.

od organizacijskih sposobnosti ministrov. Zlasti na notranjem in obrambnem resorju so bili cilji zastavljeni zelo jasno in zaradi narave dela je bilo uresničevanje le teh preneseno na različne nivoje javne uprave. Hkrati pa so v isti vladi obstajali tudi ministri, ki potenciala javne uprave pri uresničevanju zastavljenih ciljev niso izkoristili.¹⁰⁶

Posledice večletne socialistične indoktrinacije slovenske javne uprave so se kazale v tem, da javni uslužbenci niso poznali novih konceptov delovanja uprave, ki so jih od njih terjale družbene spremembe, zato so bile določene naloge, ki jih je nova vlada naložila javni upravi, opravljene pomanjkljivo. Postopna preobrazba in modernizacija javne uprave je bila edina logična in razumna poteza, saj nova vlada ni imela nabora novih, bolj usposobljenih in kvalitetnejših kadrov, zato bi kakršne koli obsežne in revolucionarne kadrovske zamenjave zgolj povečale napetosti, ustvarile nove delitve ter ogrozile končni cilj – samostojno in neodvisno Slovenijo. Strokovno usposobljena javna uprava je ključna za uresničevanje ciljev katere koli vlade, saj je tista, ki te cilje operativno uresničuje. Moderna javna uprava v demokratičnih državah je zavezana standardom, ki zagotavljajo pravno predvidljivost in omogočajo enake možnosti vsem državljanom, ne glede na trenutno politično oblast. Proces preoblikovanja slovenske javne uprave je bil počasen, njen način delovanja se ni spremenil čez noč. Kot pravi Peterle (2009): »*Uporabiti smo morali tisto, kar smo imeli!*«

4.2 Osamosvajanje Slovenije

4.2.1 Razorožitve Slovenije

V Beogradu so se generali JLA že leta 1988 pritoževali nad *protirevolucionarnimi* dejavnostmi v Sloveniji, ki so predstavljale grožnjo za JLA in Jugoslavijo. Afera JBTZ je prinesla nasproten učinek kot si ga je želela JLA in drugi unitaristi v Jugoslaviji, saj je še dodatno spodbudila proces demokratizacije v Sloveniji. Ko je aprila 1990 na volitvah slavila demokratična opozicija, ki je nastopila s programom, v središče katerega je zapisala osamosvojitve Slovenije, je bil to za JLA jasen znak, da je treba zaščititi celovitost Jugoslavije. Vojni svet je 27. aprila 1990 v Beogradu, torej takoj po slovenskih volitvah, sprejel sklep o razorožitvi slovenske Teritorialne obrambe (TO), ki bi v primeru oboroženega

¹⁰⁶ Peterle (2009) pravi, da je bilo za dr. Jožeta Mencingerja, podpredsednika vlade, značilno, da je večino vsebin za najrazličnejša vladna gradiva pripravil kar sam in da v pripravo teh gradiv ni vključeval niti svojega kabineta.

konflikta lahko postala oborožena sila za zaščito slovenskih interesov. Predvidevanja JLA so se leto dni kasneje izkazala za točne, prenovljena TO je namreč s silo zavarovala osamosvojitev Slovenije.

Prav na dan, ko je novoizvoljena Peterletova vlada opravljala primopredajo poslov s predhodno Šinigojevo vlado, to je 17. maja 1990, je v Sloveniji intenzivno potekalo razoroževanje TO¹⁰⁷. JLA je iz občinskih skladišč orožja TO in kasneje še iz skladišč orožja upravnih organov za ljudsko obrambo začela odvažati orožje v skladišča, ki so bila za ograjami vojašnic JLA. Naslednji dan je novoizvoljeni republiški sekretar za ljudsko obrambo Janez Janša občinskim štabom TO z brzojavko prepovedal oddajo orožja, predsednik PRS Milan Kučan, ki je bil formalno nadrejen poveljniku republiškega štaba TO generalu Ivanu Hočevarju, ki je operativno vodil razoroževanje Slovenije, pa je od Hočevarja zahteval pojasnila za samovoljno akcijo. General Hočevar se je na PRS zagovarjal, da gre za varnostni ukrep, s katerim bodo preprečili krajo orožja. Ko je slovenska stran vztrajala, da do kraj orožja v Sloveniji ne prihaja in da zato ni nobene nevarnosti, je general Hočevar vendarle priznal, da je dobil ukaz generalštaba JLA, ki ga bo tudi izpolnil¹⁰⁸. Predsednik PRS Milan Kučan je po razgovoru s Hočevarjem pojasnila za odvzem orožja zahteval še od predsednika predsedstva SFRJ Borisava Jovića, ki se je najprej sprenevedal, na koncu pa vendarle zagovarjal *tehnični ukrep zavarovanja*. PRS je tako 19. maja 1990 občinam poslalo zaupno brzojavko, v kateri je podprlo Janševo prepoved oddaje orožja in dokončno ustavilo razoroževanje Slovenije. V vojaških skladiščih (oziroma za nas nedostopno) pa je ostalo (del skladišč TO je bil že prej za ograjami vojašnic, prav tako je bilo v posebnih skladiščih pod nadzorom JA skoraj vse strelivo za težje orožje in minskoeksplozivna sredstva) več kot 70 odstotkov formacijske ter dodatne oborožitve in opreme slovenske teritorialne obrambe (Janša 1992, 48). S tem je bila Slovenija razorožena, njeno osamosvajanje pa ogroženo, saj brez realne moči ni mogoče zavarovati političnih odločitev.

¹⁰⁷ Generalštab JLA je, brez predhodnega soglasja in vednosti Predsedstva SFRJ, ki je predstavljalo vrhovnega poveljnika jugoslovanskih oboroženih sil, 14. maja 1990 izdal ukaz o razorožitvi Slovenije. Dan kasneje, to je 15. maja, so v slovenskem republiškem štabu TO na podlagi ukaza Generalštaba JLA pripravili ukaz za slovenske pokrajinske in občinske štabe TO. JLA je z razoroževanjem Slovenije začela 16. maja 1990, natančno na dan, ko je v slovenskem parlamentu potekalo odločanje o novi vladi. Igor Bavčar in Janez Janša sta obvestila o dogajanju na terenu dobivala že v času razprave v skupščini, vendar še nista mogla ukrepati.

¹⁰⁸ General Ivan Hočevar je za koordinatorja razoroževanje Slovenije določil načelnika republiškega štaba TO generala Draga Ožbolta, ki je že imel izkušnje z razoroževanjem TO na Kosovu v osemdesetih letih. Na podlagi ukaza št. SZ 6251-90 bi morali pokrajinski štabi TO orožje oddati v hrambo JLA do 19. maja 1990 do 19.00.

Kot pojasnjuje Janša (1992) je bil čas razoroževanja Slovenije izjemno dobro tempiran, saj so tovarnjaki JLA orožje TO začeli odvažati ravno v trenutku, ko se je v skupščini odločalo o novi vladi, s čimer so generali ujeli trenutek brezvladja, ko ni bila operativna ne stara in ne nova vlada. Prav tako je bilo to tudi obdobje, ko mnogi izvršni sveti po slovenskih občinah še niso bili konstituirani. Edini organ, ki je bil v tistem trenutku polno operativen je bilo PRS, ki pa je reagiralo počasi. Akcija razoroževanja Slovenije je zelo nazorno pokazala, da v primeru oboroženega konflikta z JLA ne moramo računati na lojalnost slovenske TO, ki jo je vodil general Ivan Hočevár. Kadrovska politika v vrhu slovenske TO je bila naklonjena projugoslovanskim kadrom, podobno je bilo tudi v Službi državne varnosti, ki na nevarnost razorožitve Slovenije ni opozorila slovenskih oblasti, čeprav je za akcijo vedela. Tedaj se je tudi pokazalo, kje so občinska vodstva tedanje TO dala prednost lojalnosti slovenski domovini pred poslušnostjo JLA (Marc 1999, 37). Na teh spoznanjih je bilo treba začeti graditi novo oboroženo silo.

4.2.2 Oblikovanje Manevske strukture narodne zaščite

Pozitivna plat razoroževanja Slovenije s strani JLA je bilo opozorilo novoizvoljenim slovenskim oblastem, da vrhova slovenske TO in varnostno-obveščevalne službe ostajata lojalna Beogradu. Akcija armade je prav tako nakazala, da generali JLA ne bodo stali križem rok ob napovedanih spremembah v Sloveniji. Če je nova slovenska vlada želela izpeljati in nato tudi zavarovati samostojnost Slovenije, je morala TO zaradi njenega projugoslovansko usmerjenega vrha in zaradi njene razorožitve kadrovske prenoviti in na novo oborožiti. Slovenija je potrebovala lojalne oborožene sile, zato je bila oblikovana Manevska struktura narodne zaščite (MSNZ), ki je znotraj strukture slovenske TO in policije oblikovala mrežo zanesljivih posameznikov.

Ker je JLA v strateškem smislu dobro izbrala časovni termin razoroževanja Slovenije, je bil rezultat akcije odvzem 70.000 kosov orožja slovenske TO. Če se v nekaterih občinskih štabih TO¹⁰⁹, kljub formalnemu ukazu, ne bi uprli oddaji orožja, bi JLA popolnoma razorožila Slovenijo. Številni posamezniki, ki so bili pripadniki TO, se niso strinjali z ukazom vrha TO in so aktivno delovali proti oddaji orožja. Eden takih je bil tudi Tone Krkovič, ki je maja 1990

¹⁰⁹ Ko je 19. maja 1990 PRS ustavilo oddajo orožja, je to v rokah TO ostalo v naslednjih občinah: Brežice, Jesenice, del Kranja, Krško, Litija, Mozirje, Murska Sobota, Radlje ob Dravi, Radovljica, Slovenske Konjice, Šmarje pri Jelšah, Škofja Loka, Trbovlje, Trzin, Velenje in Žalec. Del orožja ter streliva je obdržala tudi 30. razvojna skupina TO oziroma zaščitna brigada.

opravljal funkcijo občinskega sekretarja za ljudsko obrambo v Kočevju. Ko je Krkovič videl, da je vodstvo občinskega štaba TO Kočevje v celoti oddalo orožje¹¹⁰ in ko ga je na oddajo orožja v drugih dolenjskih občinah opozoril še obveščevalec Rade Klisarić¹¹¹, je začel razmišljati o ukrepih, ki bi ustavili nadaljnjo oddajo orožja. Na svoj dom je 18. maja 1990 povabil prijatelja Vinka Beznika, ki je deloval v specialni enoti policije¹¹². Dogovorila sta se, da bosta o dogajanju na terenu obvestila Janšo in Bavčarja. Naslednji dan je Krkovič zaprosil za sprejem pri republiškem sekretarju za ljudsko obrambo Janezu Janši. Rezultat njunega pogovora je bilo imenovanje Krkoviča za koordinatorja skupine, ki naj bi vzpostavila novo strukturo slovenskih oboroženih sil.

Ključne aktivnosti za vzpostavitev nove strukture slovenskih oboroženih sil so se začele poleti 1990. Koordinator aktivnosti Tone Krkovič je z avtomatsko puško skrito pod sedežem svojega avtomobila prepotoval celotno Slovenijo in konspirativno snoval novo organizacijo, ki so jo sestavljali slovenskim interesom lojalni posamezniki. Kot pojasnjuje Krkovič (1992) je v novo organizacijo rekrutiral posameznike izključno na podlagi osebnega zaupanja. Najprej se je obrnil na svoje prijatelje in znance iz vrst TO, ti pa so se pri nadaljnjem izgrajevanju mreže obrnili na svoje prijatelje. Tako je znotraj slovenske TO počasi rasla vzporedna struktura pripadnikov TO, ki jim je poveljeval Krkovič. Hkrati z oblikovanjem vzporedne strukture v TO so se v novo organizacijo vključevali tudi pripadniki enot policije¹¹³. To je bilo zelo pomembno, saj je bila v tistih dneh policija edini oboroženi sestav, ki bi v primeru zaostrojitve z armado lahko dajala vsaj nekaj opore (Janša 1992, 50). Temeljne naloge Manevrske strukture narodne zaščite so bile naslednje: 1. zagotavljanje oborožitve in streliva, 2. tajno izvajanje prevozov, zagotovitev hrambe in varovanja oborožitve ter streliva v tajnih skladiščih, 3. določitev temeljnih nalog enot in priprava načrta uporabe, 4. oblikovanje mobilizacijskih zbirališč in pozivnega sistema z delovanjem kurirsko-pozivne službe, 5. zagotavljanje ukrepov varnosti in tajnosti postopkov (Arko 2010, 72).

¹¹⁰ Menda je poveljnik TO Kočevje Tonetu Krkoviču dejal: »*Bolje tako, kot pa, da bi orožje dobil Janša!*«, kar pomeni, da takratna oddaja orožja ni imela samo vojaške konotacije (izpolnjevanje ukaza), ampak tudi politično (preprečitev, da bi z orožjem upravljala novoizvoljena oblast).

¹¹¹ Rade Klisarić je bil zaposlen v Pokrajinskem štabu TO Dolenjska, zadolžen je bil za varnostna vprašanja, delal pa je tudi kot obveščevalec KOS-a. Klisarić je bil dvojni agenta in je tako s ključnimi podatki o dejavnostih in načrtih JLA preko Toneta Krkoviča ves čas obveščal slovensko stran.

¹¹² Takrat se je policija imenovala milica.

¹¹³ Enote policije oziroma milice, ki so bile vključene v MSNZ, so bile vodene vzporedno, brez vednosti uradno nadrejenih v milici, in so bile neposredno podrejene sekretarju za notranje zadeve Igorju Bavčarju.

Če je bil Tone Krkovič pri snovanju nove organizacije zadolžen za operativno delo, je moral Janez Janša zanj najti pravno podlago. Po veljavnem zakonu o SLO in DS je v Sloveniji delovala Narodna zaščita, ki je bila definirana kot oblika organizacije za oboroženi boj brez togih pravil in formacij (Janša 1992, 51). Narodna zaščita¹¹⁴ je bila sestavljena predvsem iz starejših kadrov, njena precej nedorečena naloga v vojnem času naj bi bila varovanje posameznih objektov ter skrb za red in mir v zaledju bojišč (Repe 2002, 244). Generali JLA so se tej slovenski posebnosti posmehovali, vendar so prav ta zakonska določila novi vladi služila kot pravna podlaga za oblikovanje Manevrske strukture narodne zaščite, organizacije, ki jo je celo poletje v strogi tajnosti snoval Krkovič. Za vzpostavljanje Manevrske strukture narodne zaščite je vedel zgolj najožji politični vrh države, poleg Janše in Bavčarja še Milan Kučan, Lojze Peterle in dr. France Bučar. O MSNZ se ni govorilo v javnosti, prav tako so bili posamezniki, ki so se vključili v MSNZ, celo pred svojimi domačimi, zavezani strogi molčečnosti.

MSNZ je imela konec avgusta 1990 zanesljive posameznike v vsaki slovenski občini, vendar s strani državnih organov še vedno ni imela formalne odločbe o ustanovitvi. Celotna organizacija je bila zgrajena samo na osebnem zaupanju, brez vsakršnih pisnih zagotovil. Rezultat te akcije je bila 20.000-članska oborožena formacija, ki je bila sposobna slabe tri mesece po razorožitvi slovenske TO ob tesni naslonitvi na specialno in posebne enote slovenske policije zavarovati Slovenijo pred kakršnim koli oboroženim presenečenjem (Janša 1992, 50). Kljub temu da je bila MSNZ že izoblikovana, je republiški sekretar za notranje zadeve Igor Bavčar šele 29. avgusta 1990, ko je Tone Krkovič nekaj dni pred tem predstavil organizacijsko shemo MSNZ¹¹⁵ in ko je bila MSNZ po treh mesecih trdega dela na terenu kadrovsko že oblikovana, izdal sklep o oblikovanju Manevrske strukture narodne zaščite. Že pred formalnim sprejetjem sklepa pa so nastali prvi načrti, kako naj bi pripadniki MSNZ v tajnosti poskušali čim več odvzetega orožja pridobiti nazaj ter ga pred pripadniki JLA in KOS skriti na mikrolokacijah¹¹⁶ širom Slovenije. Zaradi precej drznih načrtov so se med pripadniki MSNZ pojavili dvomi o pravilnosti delovanja organizacije in vprašanja, ali za MSNZ sploh

¹¹⁴ Tradicija Narodne zaščite izhaja iz druge svetovne vojne. Pripadniki Narodne zaščite so bili mestna gverila, ki so v svojih domovih skrivali orožje in izvajali sabotaže. Ko je leta 1969 vzpostavljena TO, se je obnovila tudi Narodna zaščita.

¹¹⁵ Organizacijska shema MSNZ je bila 2-1-13-64, kar je pomenilo, da sta bila na vrhu organizacije Bavčar in Janša, načelnik MSNZ je s sklepom Igorja Bavčarja 29. avgusta 1990 postal Tone Krkovič, struktura MSNZ pa se je nato širila na 13 pokrajinskih načelnikov MSNZ, nato na 64 občinskih načelnikov MSNZ. Celotna sestava organizacije je temeljila na zaupanju od zgoraj navzdol.

¹¹⁶ Mikrolokacije so bile hiše in gospodarska poslopja Slovencev in Slovencev, ki so bili takrat pripravljeni sprejeti tveganje in v svojem domu skriti večje količine orožja.

ve najvišje slovensko politično vodstvo. Da bi razblinili vse dvome so vodilni MSNZ 14. septembra 1990 organizirali srečanje pokrajinskih načelnikov MSNZ in poveljnikov posebnih enot policije s predsednikom PRS Milanom Kučanom in predsednikom vlade Lojzetom Peterletom, ki sta MSNZ in njene akcije podprla.

V istem mesecu so po Sloveniji stekle tajne akcije, v katerih so pripadniki MSNZ na najrazličnejše načine iz skladišč JLA odnašali orožje in ga skrivaje hranili na mikrolokacijah. Pri svojem delu so morali biti pripadniki MSNZ skrajno previdni, saj bi lahko njihovo razkrinkanje JLA služilo kot povod za vojaško posredovanje v Sloveniji. Kljub velikemu tveganju je akcija MSNZ uspela, saj JLA ni izvedela za iznos orožja iz svojih skladišč, hkrati pa je bilo z akcijo pridobljeno ključno orožje za kasnejšo oborožitev slovenskih sil. Pridobljeno orožje je bilo v pretežni meri lahko pehotno, zato je bilo potem, na tajen način, težje orožje še dokupljeno. Za zavarovanje slovenske samostojnosti je bila akcija pripadnikov MSNZ ključna, saj bi v nasprotnem primeru osamosvojitev pričakali razoroženi in brez realnih možnosti za uresničitev politične volje, izražene na plebiscitu.

Oblikovanje MSNZ je predstavljalo prehodno rešitev za obdobje, dokler se niso uredile kadrovske in organizacijske zadeve v TO Slovenije, predvsem v republiškem štabu TO oziroma dokler se ni sprejelo amandmajev 96 in 97 k Ustavi RS ter ustavnega zakona za njuno izvajanje in novi Zakon o obrambi in zaščiti (Janša 1992, 62). Konce septembra 1990 je slovenska skupščina omenjene ustavne spremembe sprejela in z njimi pristojnost nad slovensko TO v miru in v času izrednih razmer prenesla na PRS. Z ustavnimi spremembami je PRS dobilo podlago za zamenjavo dotedanjega poveljnika republiškega štaba TO Slovenija Ivana Hočevarja, ki je pred tem hladnokrvno izvršil ukaz JLA o razorožitvi Slovenije. Hočevar bi moral do 10. ure 5. oktobra 1990 predati posle novemu načelniku štaba TO Slovenija Janezu Slaparju, vendar se to ni zgodilo, saj so posebne enote armadne vojaške policije stavbo TO Slovenije na Prežihovi v Ljubljani že 4. oktobra zvečer zasedle. Pred stavbo TO Slovenije se je na ta dan zbrala skupina protestnikov, na srečo kljub napetim razmeram do streljanja ni prišlo. Ne glede na to, da do predaje poslov med Hočevarjem in Slaparjem ni prišlo, slovenska stran ni posredovala s silo, ampak je štab TO preselila na drugo lokacijo. Istočasno pa je načelnik MSNZ Tone Krkovič Manevrsko strukturo narodne zaščite predal pod okrilje nove slovenske TO, ki jo je vodil Janez Slapar. Ta je imenoval 7 novih

pokrajinskih poveljnikov TO¹¹⁷ in poveljnika 30. razvojne skupine¹¹⁸. Tako sta v Sloveniji delovala dva republiška štaba TO, vendar je bil republiški štab TO, kot izhaja iz Poročila o bojni pripravljenosti TO Republike Slovenije za leto 1990, stari, od Republike Slovenije nepriznani in s strani JLA zasedeni štab poveljstvo brez vojske ter samemu sebi namen, saj so bile od oktobra dalje prekinjene vse zveze med njim in podrejenimi enotami ter štabi TO (Kladnik 2006, 132).

Demosova vlada ni ustanovila partijske niti Demosove vojske. Tone Krkovič, ki je začel zbirati sodelavce, ni spraševal kandidatov, v kaj verujejo, kateremu razredu pripadajo, merilo je bilo patriotizem in odločenost za slovensko državo (Marc 1999, 38). Velika pripadnost Sloveniji je pripadnike MSNZ spodbudila, da so se priključili organizaciji in akcijam MSNZ, čeprav so vedeli, da s tem prevzemajo veliko tveganje zase in za svojo družino. Dopoldne so bili teritorialci, ponoči MSNZ-jevci, predvsem pa so s svojim tajnim delom postavili temelje za preoblikovano TO, ki je bila nadgradnja obstoječe (Bukovec 2010). Preoblikovana TO Slovenije je bila kasneje ključna za zavarovanje osamosvojitve, ne smemo pa pozabiti, da se je po osamosvojitvi iz nje razvila Slovenska vojska.

4.2.3 Začetek hladne vojne med Slovenijo in JLA

Vojaški subjekti navadno svojih prijateljev ne razorožujejo, ampak to počnejo s svojimi sovražniki. Ko je JLA razorožila Slovenijo, je razkrila svoj odnos do slovenskih družbenih procesov in nove vlade. Odvzem orožja je predstavljal tiho vojno napoved. Maja 1990 se je tako začela hladna vojna med Slovenijo in JLA, ki je junija 1991 dosegla svoj vrhunec. Slovenska hladna vojna se je končala šele oktobra 1991, z odhodom zadnjega vojaka JLA iz Slovenije. V vsem tem obdobju je šlo za napet spopad obveščevalnih služb, v katerem se je slovenska stran izkazala za iznajdljivejšo.

¹¹⁷ Zanimivo je predvsem dejstvo, da se nova slovenska TO, ki je zrasla iz MSNZ, pri kadrovanju na najvišjih položajih ni naslonila na nekdanjo vodstveno strukturo MSNZ. Načelnik MSNZ Tone Krkovič ni postal načelnik TO Slovenija, prav tako pa tudi številni načelniki pokrajinskih štabov MSNZ večinoma niso postali novi poveljniki pokrajinskih štabov nove TO.

¹¹⁸ Leta 1970 je bila ustanovljena zaščitna enota slovenskega političnega vodstva t. i. 27. zaščitna brigada TO Slovenije, znotraj katere je delovala 30. razvojna skupina kot njeno profesionalno jedro. Del 30. razvojne skupine, ki ji je poveljeval Tone Krkovič, se je 17. decembra 1990 predstavila z novo oborožitvijo in opremo v Kočevski Reki. Predsednik vlade Lojze Peterle pa je v svojem govoru omenil, da je ob tem postroju prvič zadišalo po slovenski vojski. Zaščitna enota je nato aktivno sodelovala v vojni za samostojno Slovenijo, zlasti pri varovanju najvišjega političnega vrha, in pri umiku JLA iz Slovenije.

Jugoslavija je imela dolgoletno tradicijo obveščevalnih in protiobveščevalnih služb, najrazličnejših oblik in zadolžitev. Vse te službe so imele obsežne kadrovske in finančne vire. Po zamenjavi oblasti v Sloveniji so omenjene službe in večina njenih obveščevalcev ostali lojalni zveznim organom v Beogradu¹¹⁹ in armadi. Demosova vlada je morala svoje obveščevalne službe, predvsem pa svojo obveščevalno mrežo, zgraditi na novo. Velika večina dotedanjih obveščevalcev je bila upokojenih. Temelji slovenske obveščevalne in protiobveščevalne službe so se poleti 1990 začeli graditi v okviru republiškega sekretariat za ljudsko obrambo (obrambnega ministrstva), ko je sektor za varnostne zadeve prevzel Andrej Lovšin, in v okviru republiškega sekretariata za notranje zadeve (notranjega ministrstva), ko je varnostno informativno službo (nekdanjo SDV) prevzel dr. Miha Brejc. Sektor za varnostne zadeve je do začetka leta 1991 pridobil številne obveščevalce in tajne sodelavce v najrazličnejših organih in enotah JLA, prav tako pa tudi v armadnih obveščevalnih službah, s pomočjo katerih je Slovenija pridobila izredno pomembne podatke, zaradi katerih si je kasneje v spopadu z JLA izboljšala svoje strateške pozicije. Lovšin (2001, 12) pojasnjuje, da je sektor za varnostne zadeve pri republiškem sekretariatu za ljudsko obrambo želel zaščititi realizacijo operativnega načrta osamosvajanja ter s svojimi aktivnostmi odvrniti zvezne oblasti in JLA pred vojaško intervencijo v Sloveniji.

Zaprto območje na Kočevskem¹²⁰, ki je v povojnih letih komunistični politični eliti služilo kot lovsko letovišče in atomsko zaklonišče, je bil poligon, kjer so leta 1990 in 1991 potekale največje bitke obveščevalnih služb. Že od samega začetka delovanja zaprtega območja je vanj smel le najvišji politični vrh in oskrbovalno-varnostne službe. Vsi, ki so kadar koli službovali na tem območju, so bili skrbno izbrani in zavezani k strogi molčečnosti. Celo JLA je imela prepovedan vstop na zaprta območja in je lahko varovala zgolj zunanje meje območja. Ker so bili na zaprtem območju hranjeni tajni arhivi in locirano množično grobišče iz časa po drugi svetovni vojni, je bil interes nove vlade, da zaprto območje čim prej odpre za javnost. Dober teden po izvolitvi je vlada oblikovala posebno komisijo za zaprto območje na Kočevskem.

¹¹⁹ Vodja slovenske SDV Ivan Eržen se je zaradi strahu pred morebitno novo oblastjo še pred volitvami 1990 umaknil v Beograd. Miha Brejc (2002, 282) pojasnjuje, da je bila SDV po volitvah 1990 dezorientirana, pasivna in pozabljena od svojih nekdanjih političnih šefov. Čeprav nova oblast SDV ni zaupala, zoper njene uslužbenke ni vpeljala nobenih revanšističnih postopkov.

¹²⁰ Nekdanje zaprto področje Kočevska Reka je obsegalo 200 km². Ko je leta 1948 Jugoslavija prišla v spor s Sovjetsko zvezo (informbiro), ji je grozila nova vojna, zato se je uveljavil projekt, ki je predvidel zaščito najvišjega vodstva v Jugoslaviji in v posameznih republikah. Po jugoslovanskih republikah so začeli z gradnjo bunkerjev, v Sloveniji so bila dela končana 1958. Znotraj zaprtega območja Kočevske Reke je bil zgrajen bunker s sistemom hodnikov levo in desno, z množico sob. V podzemlju je bilo vse, od operacijske in rentgenske sobe, kinodvorane, pisarn, spalnic, kuhinje, jedilnice, kurilnice. V objektu je bila stalna temperatura 18°C, kar so zagotavljale peči in prezračevalne naprave. V njem je lahko živelo 100 članov vodstva.

Njen namen je bil pripraviti podlago za odločitve v zvezi z eno najbolj skrivnostnih zadev iz totalitarne preteklosti, saj so nekateri o Rogu govorili samo šepetaje (Marc 1999, 38). Republiška sekretarja za notranje zadeve in ljudsko obrambo sta 26. maja 1990 obiskala Kočevsko Reko in obljubila, da bo zaprto območje v kratkem odprto.

Ko je JLA do 19. maja 1990 pobrala večino orožja po slovenskih občinah, je obstajala realna nevarnost, da bo poskušala prevzeti tudi orožje, ki je bilo hranjeno na zaprtem območju na Kočevskem. Na posvetu Bavčarja, Janše, Krkoviča in Vinka Beznika¹²¹ je bila sprejeta odločitev, da specialna enota policije zavaruje skladišča orožja na tem območju. Za angažiranje posebne policijske enote je bila uporabljena posebna zvijača, saj je Beznik od nadrejenega zahteval dovoljenje za snemanja šolskega filma, tako je bil prikrit pravi namen delovanja in onemogočeno morebitno nepotrebno zbujanje pozornosti. Specialna enota policije je 2. junija vdrla v zaprto območje in zavarovala skladišči orožja, torej skladišče orožja centra za oskrbo območja in skladišče orožja za zaščitno brigado TO. Obe skladišči sta bili vse do jeseni dobro varovani, iz njih so v poletnih in jesenskih nočeh tovornjaki v spremstvu pripadnikov MSNZ in specialne enote policije razvozili orožje po tistih občinah, ki so maja ostale brez njega.

Če bi JLA v zaprtem območju na Kočevskem posredovala in poskušala odvzeti orožje, bi po prepričanju Vinka Beznika (1992) prišlo do oboroženega spopada, saj je imela specialna enota policije navodilo, da zavaruje skladišča orožja s silo. Jugoslovansko armado je od posredovanja odvrčal strah pred nepredvidenimi vojaškimi zmogljivostmi zaprtega območja, ki bi jih slovenska stran lahko uporabila v primeru poskusa odvzema orožja. Ker je zaprto območje poznalo zelo malo ljudi, tudi znotraj vojaških obveščevalnih služb, je bilo tovrsten strah še veliko lažje potencirati. Slovenska stran je po svojih obveščevalnih kanalih namerno širila informacije o kopičenju orožja in posebnih enotah TO v kočevskem zaprtem območju, zato so obveščevalci JLA izdelali napačno oceno vojaških zmogljivosti območja, slovenska stran pa je to napako izkoristila dvakrat. Najprej je JLA odvrnila od namena odvzema orožja, kasneje pa je še učinkovito prikrila odvoz orožja v slovenske občine. Obveščevalne službe JLA namreč niso vedele ali v Kočevsko Reko vozijo polni ali prazni tovornjaki, zato so prevozi orožja v slovenske občine dajali vtis, da Slovenija svoje orožje kopiči v Kočevski

¹²¹ Vinko Beznik je bil takratni vodja policijskega vadbenega centra Jasnica na Kočevskem.

Reki. V primeru vojaške zaostritve in vpada JLA v kočevsko zaprto območje bi bilo presenečenje popolno, saj bi napadalce pričakala prazna skladišča.

Odvzem orožja, ki se je zgodil maja, so realisti vzeli za tiho vojno napoved, zato je morala nova vlada ukrepati in se na nove okoliščine hitro prilagoditi. Janša (1992, 64) se spominja: *»Naša prednost je bila ta, da smo bili doma, na svoji zemlji in tako povsod navzoči, da smo bili pripravljeni na akcijo izključno kot odgovor na neposredno ogrožanje armade in da so MSNZ sestavljali v glavnem ljudje, ki niso potrebovali nobenih razlag, da bi razumeli, zakaj vse skupaj počnemo.«* Oblikovanje MSNZ in njene akcije so bile ena izmed ključnih aktivnosti, ki so povečale obrambne sposobnosti Slovenije. Prenova sektorja za varnostne zadeve republiškega sekretariata za ljudsko obrambo v moderno vojaško obveščevalno službo, preoblikovanje SDV iz tajne politične policije v klasično civilno obveščevalno službo in prizadevanja policije, ki je že 6. junija 1990 okrepila opazovanje in spremljanje dejavnosti JLA, zlasti njene premike na terenu, so izboljšali točnost naših obveščevalnih podatkov. Nova vlada je takoj po prevzemu odgovornosti začela z ukrepi, ki so Sloveniji v tajnosti zagotovili dobra izhodišča za zavarovanje političnih odločitev.

4.2.4 Zametki Slovenske vojske

Prva in druga svetovna vojna sta pokazali, da so bili slovenski vojaki prizadevni in pogumni, kljub temu pa so z nastankom Titove Jugoslavije izgubili vse, kar je nakazovalo na slovensko samostojnost znotraj jugoslovanske vojske. V ospredje sta bila postavljena *bratstvo in enotnost*, ki sta se manifestirala predvsem v narodno mešanih enotah, medtem ko je na vodstvenih in poveljniških položajih močno prevladoval en sam narod – Srbi. Tovrstna kadrovska politika se je zlasti v času razpadanja Jugoslavije pokazala za izjemno problematično, saj je JLA bolj kot za miren razpad Jugoslavije skrbela za interese Srbije. Atributi samostojnosti pri oboroženih silah so se v Jugoslaviji kazali le pri republiških TO, vendar pa je slovenska izkušnja z razoroževanjem pokazala, da na *»staro«* TO Slovenija spomladi 1990 ni bilo mogoče računati. Nastala je MSNZ, ki je postavila temelje za preoblikovanje TO Slovenije in za kasnejše oblikovanje Slovenske vojske.

V Jugoslaviji je bila JLA ena izmed treh veznih členov, ki so preprečevali dezintegracijo države. Ob odsotnosti in popuščanju prvih dveh integracijskih členov; Tita in Zveze komunistov, je tretji člen; JLA, poskušala čedalje bolj nadomeščati manjkajočo vlogo prvih

dveh členov, s čimer je posegala na področja, za katera ni bila pristojna niti ni imela nobenih ustavnih pooblastil. Ko so v jugoslovanskih republikah v začetku devetdesetih let že intenzivno potekali procesi demokratizacije in z njimi tudi procesi osamosvajanja, je JLA začela delovati vse bolj agresivno in mimo ustavnih pooblastil, samostojno je začela odločati o stvareh, za katere bi morala pred tem pridobiti pooblastila zakonodajne ali izvršne veje oblasti. Slovenski in hrvaški predsednik vlade sta 26. oktobra 1990 v pismu predsedniku zvezne jugoslovanske vlade Anteju Markoviću zahtevala depolitizacijo JLA, do katere pa ni prišlo. JLA se je s svojimi dejanji počasi, vendar vztrajno, preoblikovala iz varuha jugoslovanskih republik v njihovega sovražnika, zato so v jugoslovanskih republikah, vzporedno s procesi osamosvajanja, začeli graditi lastne oborožene sile.

Če bi bila JLA resnično »*ljudska*«armada, potem bi morala zavarovati interese svojega ljudstva tudi v obdobju razpadanja države, kar bi lahko storila le z zagotavljanjem mirnega transformiranja Jugoslavije. Vojna v Sloveniji, na Hrvaškem in v BiH je zgolj potrdila tisto, kar se je o naravi JLA vedelo že dolgo in zaradi česar so bile vse republike, ki so se podajale na pot samostojnosti, prisiljene poskrbeti za oblikovanje lastnih oboroženih sil. Slovenija je svoje oborožene sile začela graditi s pomočjo MSNZ in kasnejšo naslonitvijo na prenovljeno TO Slovenija. Na Hrvaškem je bila projugoslovanska kadrovska politika v TO Hrvaška še doslednejša kot v Sloveniji, zato Hrvati lastnih oboroženih sil niso mogli graditi na TO tako kot Slovenija, ampak so svoje oborožene sile začeli oblikovati s pomočjo struktur notranjega ministrstva (MUP). Splošna politična situacija je bila v začetku devetdesetih let v BiH preveč komplicirana, da bi omogočila nastanek samostojne oborožene sile, saj je bila republika tako po nacionalni kot tudi verski liniji izjemno razdeljena. V Bosni so se oblikovale paravojaške enote, organizirane na podlagi versko-nacionalne pripadnosti.

Potem, ko je MSNZ omogočila, da je slovenska vlada prevzela nadzor nad TO Slovenija, so se začele intenzivne aktivnosti za oblikovanje realnih slovenskih oboroženih sil. Po odvzemu 70 % orožja s strani JLA je bilo treba TO Slovenija na novo oborožiti. Del odvzetega orožja je MSNZ s tajnimi akcijami pridobila nazaj, hkrati pa je vlada v tujini kupila nekaj novega orožja, ki smo ga dobili decembra 1990, ključne pošiljke pa šele tik pred razglasitvijo samostojnosti. Vlada je prenovljeno TO kadrovsko in tudi tehnično ves čas dopolnjevala.

Rezultat plebiscita je bil ključen za prihodnost Slovenije, zato si je vlada decembra 1990 prizadevala, da bi med državljani okrepila občutek varnosti. V Kočevski Reki je bila 17.

decembra 1990 prvič postrojena TO, in sicer 30. razvojna skupina, iz katere se je kot prva vojaška poklicna enota kasneje oblikovala 1. specialna brigada Moris (Bukovnik 2006, 47). Armadni oficirji so z velikim začudenjem komentirali zbor v Kočevski Reki: odkod TO ameriške puške in kako se lahko to orožje sploh nabavi (Lovšin 2001, 80). Postroj dobro oboroženih in opremljenih enote TO, o katerem so poročali mediji, je prispeval k povečanju slovenske samozavesti. Predsednik vlade Lojze Peterle je na slovesni razporeditvi vojaške enote izrekel zgodovinske besede: *»prvič je zadišalo po slovenski vojski.«*¹²²

Ravno v obdobju, ko je Slovenija bojevala težke bitke z jugoslovanskimi obveščevalnimi službami in ko je pospešeno oboroževala TO, tudi z nabavo orožja v tujini, so v Sloveniji potekale odmevne javne razprave o demilitarizaciji Sloveniji in s tem povezano čimprejšnjo odpravo slovenskih oboroženih sil. Že pred koncem leta 1990 je mirovnik Marko Hren in skupina njegovih somišljenikov pripravila predlog za Slovenijo brez vojske v petih letih. Predvideno je bilo, da bi JLA zapustila Slovenijo do konca leta 1991, nato pa bi v naslednjih štirih letih preoblikovali še slovensko vojaško industrijo. Februarja 1991 je bila javnosti predstavljena Deklaracija za mir, ki so jo pripravili v ZSMS in ZS. V njej so bile zapisane zahteve: da je Slovenija brez vojske in vojaške industrije, da je demilitarizacija ustavna materija, da se zaustavi oboroževanje v Sloveniji in v Jugoslaviji, v vmesnem času pa naj za varnost slovenskih meja skrbita policija in TO (Pesek 2007, 419). Takratno PRS, ki je bilo tudi vrhovni poveljnik slovenskih oboroženih sil, je, razen Ivana Omana, v celoti podpisalo Deklaracijo za mir. Republiški sekretar za ljudsko obrambo Janez Janša jim je očital, da ignorirajo realnost in se igrajo z usodo naroda. Po prepričanju Janše bi se Slovenija v primeru uresničitve zahtev Deklaracije za mir sama razorožila v ključnih zgodovinskih trenutkih.

Kljub mirovniškim prizadevanjem po odpravi vojske, se je spomladi 1991 izgrajevanje slovenskih oboroženih sil nadaljevalo. Slovenska skupščina je sprejela Zakon o obrambi in zaščiti, ki je urejal organizacijo, pripravljanje in delovanje obrambnega sistema v primeru ogrožanja svobode, neodvisnosti in ozemeljske celovitosti. Zakon je predstavljal zakonsko podlago za reorganizacijo TO, ki je bila takrat že v teku. Marca 1991 je slovenska skupščina sprejela moratorij na pošiljanje slovenskih nabornikov v JLA, konec aprila pa je bil sprejet Zakon o vojaški dolžnosti, ki je za slovenske nabornike uveljavil vojaško usposabljanje v enotah TO Slovenija, v prehodnih določbah je bil urejen tudi položaj slovenskih obveznikov,

¹²² Na postroj je bil najprej povabljen predsednik PRS Milan Kučan, vendar je povabilo odklonil.

ki so bili na dan uveljavitve zakona na služenju vojaškega roka v JLA. Usposabljanje prvega kontingenta rekrutov iz Slovenije se je 15. maja 1991 začelo v učnih centrih TO na Igu in v Pekrah¹²³, s čimer so bili postavljeni temelji naborniškega sistema kasnejše Slovenske vojske. Prvi vojaki *nove slovenske vojske* so 2. junija 1991 prisegli z naslednjimi besedami: »*Slovesno prisegam, da bom branil samostojnost, neodvisnost, svobodo in ozemeljsko celovitost moje domovine Republike Slovenije ter vestno in odgovorno izvrševal svoje dolžnosti pri njeni obrambi.*«

4.2.5 Odklapanje od Jugoslavije

Množična udeležba na aprilskih volitvah in Demosova zmaga sta odražali veliko željo ljudi po spremembah. Njihove predstave o demokraciji in tržnem gospodarstvu so bile idealizirane, zato so bila pričakovanja po hitrih in pozitivnih spremembah velika. Pred Demosovo vlado je bila zahtevna naloga, da pričakovanja ljudi uresniči, le teh pa ni bilo mogoče uresničiti v okvirih neučinkovite in konfliktna Jugoslavije. Osamosvojitve Slovenije se je zdela logična zahteva na poti k boljšemu življenju. Plebiscit je bil tisti, ki je dal legitimiteto in s tem realno možnost osamosvojitvi Slovenije, vendar kljub ugodnim rezultatom plebiscita osamosvojitve ni prišla sama po sebi, ampak je vlado čakalo še veliko dela.

Poudarke programa Demosove vlade bi lahko strnili v tri ključne točke, to so osamosvojitve Slovenije, izboljšanje gospodarskih razmer in oblikovanje lastnih oboroženih sil. Za vsa omenjena področja je morala vlada pripraviti predloge zakonov in operativne ukrepe. Bistvena sprememba v delovanju nove izvršne in zakonodajne oblasti, v primerjavi s prejšnjo, je bilo uveljavljanje koncepta pravne države, kjer samovolja politične elite ni dopustna, ampak mora imeti vsako dejanje države tudi pravno podlago. Z nastopom nove vlade se je začel proces spreminjanja nekaterih ustavnih določil in obstoječih zakonov, predvsem pa proces oblikovanja novih zakonov in drugih pravnih aktov, ki so leto dni kasneje omogočili osamosvojitve Slovenije na pravnih temeljih.

¹²³ V Pekrah je 23. maja 1991 prišlo do incidenta, ko so slovenski teritorialci aretirali dva vojaka/obveščevalca JLA, nato je JLA z oklepnimi vozili obkolila učni center v Pekrah, grozila z uničenjem in zahtevala slovenske rekrute. Na pogajanjih z JLA je bil ugrabljen poveljnik teritorialcev Vladimir Miločević. Dva dneva kasneje je bil pri manevriranju oklepnih vozil med demonstracijami v Mariboru povozen demonstrant Josip Simčik, ki je bil prva žrtev agresije JLA na Slovenijo.

Ustava je najvišji pravni akt, ki ureja in določa ureditev države. Amandmaji k slovenski socialistični ustavi iz septembra 1989 so naredili pomemben korak v procesu demokratizacije in osamosvajanja Slovenije ter njenega odklapanja od Jugoslavije. Logično nadaljevanje bi bilo, da bi razglasitev nove ustave Republike Slovenije časovno sovpadala z razglasitvijo slovenske samostojnosti. Skupščina je namreč že 2. julija 1990 sprejela *Deklaracijo o suverenosti države Republike Slovenije*, kjer je v prvem členu deklaracije zapisala, da Skupščina Republike Slovenije razglša suverenost Republike Slovenije in določa enoletni rok za sprejem nove Ustave Republike Slovenije. Skupščina je formalne postopke za sprejem nove slovenske ustave sprožila 18. julija 1990, 24. julija se je oblikovala strokovna komisija, ki je kasneje pripravila t. i. Podvinsko ustavo¹²⁴, skupščina pa je osnutek nove ustave potrdila 12. oktobra 1990. Zaradi pomanjkanja političnega soglasja pri nekaterih ideoloških določilih¹²⁵ končna verzija nove ustave ni bila sprejeta pred razglasitvijo samostojnosti 25. junija 1991, ampak šele čez pol leta.

Sprejem *Deklaracije o suverenosti države Republike Slovenije* je nakazoval na določeno stopnjo neučakanosti Demosove koalicije pri osamosvajanju, pri čemer so si številni Demosovi delegati zmotno predstavljali, da je za odcepitev od Jugoslavije dovolj že deklarativna izjava. Tega so se zavedali vodili Demosovi politiki, ki so bili striktni legalisti in so vztrajali, da je pravna pot edina mogoča pot do osamosvojitve¹²⁶. Vlada je v drugi polovici leta 1990 in v prvi polovici leta 1991 največ pozornosti posvetila pripravam predlogov zakonov in operativnih načrtov za osamosvojitve na upravnem, vojaškem in gospodarskem področju. Eden izmed prvih ukrepov nove vlade je bil, da je že junija 1990 prenehala pošiljati pomoč manj razvitim območjem v Jugoslaviji. Poraba sredstev za pomoč nerazvitim je bila nepregledna in tudi neučinkovita tako kot celoten jugoslovanski gospodarski sistem, katerega del je bila Slovenija. Ključna za izboljšanje gospodarskih razmer je bila preureditev neučinkovitega gospodarskega sistem. V njem so se zgodili trije preobrati: iz socialističnega se je spremenil v (zasebno in državno) kapitalističnega, iz samoupravnega, dogovornega in planskega v tržnega ter iz regionalnega v samostojno narodno gospodarstvo z lastno denarno in fiskalno ureditvijo (Prinčič 2008, 77).

¹²⁴ Avgusta 1990 so se v Podvinu zaradi pisanja nove slovenske ustave zbrali: Peter Jambrek, Matevž Krivic, Lojze Ude, Tone Jerovšek, Anton Perenič, Tine Hribar in Miro Cerar ml.

¹²⁵ Splav, človekove svoboščine, obrambne zadeve, status manjšin so bila vprašanja, ki so najbolj razdvajala slovensko politiko pri sprejemanju nove ustave. Na osnutek ustave je bilo podanih več kot 100 dopolnil.

¹²⁶ O prizadevanjih novih slovenskih oblasti, da spoštuje pravno državo, veliko povedo zapisi nekdanjega člana predsedstva SFRJ Borisava Jovića (1996), v katerih opisuje pogovore z Veljkom Kadijevićem, ki mu je poročal o tem, da je JLA konec leta 1990 spremlja dejavnost slovenskega in hrvaškega sekretarja za ljudsko obrambo Janše in Špeglja. Janša naj bi deloval na podlagi odločitve skupščine, Špegelj pa precej samosvoje.

Konec marca 1991 je Slovenija prvič sprejela povsem samostojen proračun, aprila smo dokončno prenehali s plačevanjem carin v jugoslovanski zvezni proračun, maja smo ukinili zloglasno Službo državne varnosti¹²⁷ in ustanovili Varnostno-informativna služba. Dobro leto potem, ko je Demosova vlada prevzela odgovornost za vodenje države in tik pred osamosvojitveno vojno, je imela Slovenija že vzpostavljene temelje lastnih oboroženih sil¹²⁸. Kljub vsem prizadevanjem vlade, do razglasitve samostojnosti 25. junija 1991 nismo dokončali priprav na preoblikovanje gospodarskega sistema, za kar smo potrebovali še lasten denar, sprejetje dveh ključnih zakonov o denacionalizaciji in privatizaciji ter mednarodno priznanje, ki je Slovenijo vpelo v zahodne gospodarske mehanizme¹²⁹.

4.2.6 Plebiscit

Povojni enostrankarski politični sistem in avtokratični princip političnega odločanja je na slovenskem volilnem telesu pustil posledice v razumevanju sprejemanja političnih odločitev. Po spremembi oblasti aprila 1990 je slovensko volilno telo, izhajajoč iz razumevanja preteklega političnega delovanja, pričakovalo hitro izpolnitev temeljne Demosove predvolilne obljube, to je samostojnost in neodvisnost Slovenije, česar pa nov demokratični politični sistem, ki temelji na vladavini prava, ni mogel ponuditi tako hitro. Sprejem *Deklaracije o suverenosti države Republike Slovenije* je v simbolnem smislu pomembno zapolnil vrzel med pričakovanji ljudi in dejanskim položajem, vendar pa pravno nezavezujoča deklaracije ni mogla uresničiti Demosove predvolilne obljube. Šele s plebiscitom je bil vzpostavljen temelj in zagotovljena legitimiteta za vse kasnejše procese, katerih cilj je bila osamosvojitve Slovenije.

Kmalu po prevzemu oblasti so nekateri ključni akterji Demosa¹³⁰ razvili idejo, da se konec leta 1990 izvede ustavni referendum, na katerem bi hkrati odločali o neodvisnosti Slovenije in

¹²⁷ Služba državne varnosti (SDV) je bila tajna policija, ki so jo ljudje pogovorno imenovali UDBA. Kratica UDBA izhaja iz srbohrvaščine »Uprava državne bezbednosti«. UDBA je nastala leta 1946, ko je bila OZNA razdeljena na civilni in vojaški oddelek. Civilni oddelek – UDBA, vojaški oddelek – KOS. UDBA se je leta 1966 preimenovala v Službo državne varnosti (SDV).

¹²⁸ Podrobnosti o oblikovanju slovenskih oboroženih sil si preberite v poglavjih *Oblikovanje Manevrske strukture narodne zaščite* in *Zametki Slovenske vojske*.

¹²⁹ Podrobnosti o slovenskem gospodarskem sistemu v začetku devetdesetih let si preberite v poglavju *Gospodarska prenova Slovenije*.

¹³⁰ Pri snemanju oddaje »Korak pred drugimi« je dr. Peter Jambrek v razgovoru z dr. Rosvito Pesek dejal, da so se na prvomajskem kosilu leta 1990 pri Bučarjevih v Bohinju Jambrek, Bučar, Pučnik in Hribar dogovorili, da naj bi 23. decembra 1990 izpeljali ustavni referendum.

o njeni novi ustavi. Ko se je približeval konec leta in ko je bilo jasno, da potrebnega političnega soglasja za sprejem nove slovenske ustave ne bo, je zlasti Pučnik kot predsednik Demosa poudarjal nujnost čim prejšnjega referenduma o neodvisnosti Slovenije, saj se je bal, da bi po padcu berlinskega zidu zamudili ugodne mednarodne in zgodovinske okoliščine. Hkrati so bili tudi pritiski Demosove volilne baze po čimprejšnji osamosvojitvi Slovenije vse večji.

Prvo javno pobudo za plebiscit so 4. oktobra 1990 podali delegati SSS Viktorja Žaklja. Na pobudo socialistov se je 31. oktobra odzvala vlada, katere stališče je bilo v skladu z na pol tajno zamislijo vidnih predstavnikov Demosa, in sicer da se plebiscit, torej referendumsko odločanje o neodvisnosti Slovenije, organizira hkrati z odločanjem o novi slovenski ustavi. Vidni Demosovi predstavniki so se na pobudo socialistov odzvali nenavadno mlačno, saj so bili do ideje socialistov precej nezaupljivi. Ta je bila neke vrste presenečenje, saj se je opozicija ves čas obnašala zelo zadržano do vseh potez vlade in skupščine, ki so šle v smeri osamosvajanja Slovenije.

Če vlada in tudi Demosova večina v skupščini še oktobra ni bila naklonjena pobudi socialistov za plebiscit, je do preobrata prišlo že v začetku novembra, ko so se za plebiscit na posvetu v Poljčah izrekli tudi v Demosu. Ključen za preobrat je bil najbolj goreč zagovornik plebiscita dr. Jože Pučnik. Za datum plebiscita je predlagal 23. december z utemeljitvijo, da gredo takrat »južnjaki« domov, v Slovenijo pa se vrnejo »gastarbeiterji« iz Nemčije in Avstrije (Pesek 2007, 226). S hitro spremembo Demosovega stališča glede plebiscita so bili nezadovoljni v opoziciji¹³¹, nekateri v koaliciji, zlasti Plut in Rupel, nezadovoljen pa je bil tudi predsednik PRS Milan Kučan. Rupel se je že pri pobudi socialistov spraševal, kaj novega s plebiscitom pridobimo, Kučana pa je v največji meri motilo to, da so se ključne odločitve o prihodnosti Slovenije sprejemale brez njegove vednosti.

Vlada je na svoji 36. seji 18. novembra 1990 sprejela stališče, da je plebiscit nujen in da je za njegovo izvedbo potrebno soglasje vseh političnih strank. Te so po trdih pogajanjih glede rezultata, ki bi se štel za uspešno izvedbo plebiscita, vendarle dosegle soglasje in se dogovorile za sodelovanje v korist plebiscita. V skupščini je bil v začetku decembra sprejet *Zakon o plebiscitu o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije*, ki je predvideval

¹³¹ Plebiscitu ni nasprotovala SSS. Za ZSMS in ZKS-SDP je bil plebiscit napovedan prekmalu, saj po njunem mnenju ni bilo pripravljenih nobenih analiz o tem, kaj bo plebiscit prinesel.

naslednje vprašanje: *Ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?* Določal je še, da bo Republika Slovenija postala samostojna in neodvisna država v šestih mesecih po razglasitvi rezultatov plebiscita, če se bo za to opredelila večina vseh volilnih upravičencev. Vlada je takoj po sprejemu zakona odobrila posebna sredstva za plebiscitarno kampanjo, ki se je takoj zatem začela.

December 1990 je v slovensko zgodovino zapisan kot mesec, v katerem je bila najodločnejše manifestirana enotnost slovenskega naroda. Politiki vseh vrst in barv ter predstavniki raznovrstnih civilnodružbenih organizacij so z roko v roki agitirali za uspeh plebiscita. V nedeljo, 23. decembra 1990, je na volišča odšlo 1.359.581 volilnih upravičencev, od katerih jih je za samostojno in neodvisno Republiko Slovenijo glasovalo 1.289.369 (94,8 %), proti jih je bilo 57.800 (4,3 %), neveljavnih oddanih glasovnic pa je bilo 12.412 (0,9 %). Samostojno in neodvisno Slovenijo je tako podprlo 88,5 % volilnih upravičencev, kar je pomenilo, da so bila vrata osamosvojitvi na široko odprta. Jože Pučnik je ob rezultatih plebiscita vzkliknil: »*Jugoslavija je mrtva, Jugoslavije ni več.*«

Kot pojasnjuje Jambrek (1992, 215) je bilo že od vsega začetka jasno, da rezultati plebiscita Sloveniji ne bodo dali mednarodne subjektivitete oziroma ji ne bodo zagotovili mednarodnega priznanja, prav tako rezultati plebiscita niso v ničemer zavezovali subjektov mednarodnih odnosov, so pa pomenili nedvoumno izraženo politično voljo naroda, ki ima mednarodno pravno legitimiteto v pravici vsakega naroda do samoodločbe. Rezultati plebiscita so predstavljali najboljše in najtrdnjše pogajalsko izhodišče pri pogajanjih za samostojno in neodvisno Slovenijo. Slovenski pogajalci so s plebiscitom dobili jasno politično usmeritev in samozavest.

4.2.7 Pot k samostojnosti

Aprilske volitve so največ glasov namenile koaliciji strank, ki so najbolj odločno zagovarjale samostojno in neodvisno Slovenijo, *Deklaracija o suverenosti države Republike Slovenije* iz julija je potrdila politično voljo za osamosvojitve, decembrski plebiscit pa je podal še končno piko na i, saj so se, poleg politike, skoraj soglasno za samostojno in neodvisno Slovenijo izrekli tudi njeni državljani. S tem je bila pot do osamosvojitve jasno načrtovana, 26. junij 1991 je postal rok za razglasitev samostojnosti.

V začetku leta 1991 so bile razmere v Jugoslaviji zelo zaostrene. Po podatkih hrvaškega vodstva je JLA januarja pripravila poseben seznam ljudi, ki naj bi jih aretirali v Sloveniji in na Hrvaškem. Na seznamu za aretacijo sta bila tudi Janša in Bavčar. Aretirali naj bi še Mesiča, hrvaškega člana Predsedstva SFRJ, in Markovića, predsednika zvezne vlade. Tako obsežni seznam aretacij vodilnih političnih osebnosti je bil jasen pokazatelj, da je JLA razmišljala o državnem udaru kot o načinu razreševanja jugoslovanske krize. Predsedstvo SFRJ je poskušalo jugoslovansko krizo reševati februarja, vendar se je večino seje, namesto z vsebinskimi vprašanji, ukvarjalo s proceduralnimi. Ker februarska seja ni prinesla rešitve, se je Predsedstvo SFRJ znova sestalo sredi marca, ko je vodstvo JLA zahtevalo uvedbo izrednih razmer v Jugoslaviji. Večina članov predsedstva je tej možnosti nasprotovala, zato so bili deležni očitkov srbskih predstavnikov predsedstva, da onemogočajo možnost posredovanja JLA. Ta je imela nalogo preprečiti oborožene konflikte v Jugoslaviji, zlasti na Hrvaškem. Predsedstvo SFRJ je bilo kot kolektivno vodstvo države in hkrati vrhovni poveljnik JLA pod izjemnim pritiskom vojaškega vrha, ki je dajal vtis, da bolj kot določila pravnega reda upošteva logiko fizične sile (Bučar 2002, 117).

Jugoslovansko krizo so spomladi poskušali reševati tudi predsedniki predsedstev jugoslovanskih republik. V Splitu je 27. marca 1991 potekalo prvo izmed šestih srečanj predsednikov jugoslovanskih republik, namenjeno razpravi o mirnem reševanju jugoslovanske krize. V Sloveniji so se predsedniki sestali 11. aprila na Brdu pri Kranju, začetek junija pa je v Stojčevcu pri Sarajevu prišlo do zadnjega tovrstnega srečanja, ki seveda ni obrodilo sadov. Še vedno sta bila oblikovana dva koncepta reševanja jugoslovanske krize, prvi z utrjevanjem federacije, drugi pa z oblikovanjem konfederacije suverenih republik, ki ga je zagovarjala tudi Slovenija¹³².

S plebiscitom se je končalo obdobje deklarativnega zavzemanja za samostojnost, volja politike in državljanov je bila nesporna. Pučnik je v vlogi predsednika sveta Demosa povedal, da zdaj Slovenija potrebuje vrsto energičnih potez, *»tako pri prevzemanju pristojnosti bivše federacije v slovenske roke, pri uveljavljanju lastnega bančnega sistema, monetarnega sistema in pri večjem angažiranju za postavljanje naših predstavnikov v tujini«* (Pečauer v

¹³² Konfederacija najprej zahteva suverene republike, ki se šele nato povežejo v konfederacijo. Rezultati plebiscita so bili več kot jasni, zato druge možnosti kot osamosvojitve Slovenije ni bilo, kar je februarja 1991 ocenilo tudi PRS, skupaj s Peterletom, Bučarjem, Bavčarjem, Janšo in Ruplom. Kasneje je to zelo jasno povedal tudi dr. France Bučar na srečanju s predsednikom zvezne jugoslovanske skupščine Gligorijevićem 26. marca 1991.

Pesek 2007, 290). Priprava vseh zakonodajnih aktov in drugih operativnih elementov za osamosvojitve Slovenije je bila po zagotovilih predsednika vlade Peterleta prioriteta naloga vlade v prvi polovici leta 1991. Vlada naj bi delala celo v popoldnevih in ob sobotah, se je slikovito izrazil Peterle v skupščinski razpravi marca 1991, ko je poročal o pripravah na osamosvojitve. Peterle je delegatom zagotavljal, da vlada pospešeno pripravlja vse potrebno za osamosvojitve in jih hkrati opozoril, da potrebujemo premišljene in kvalitetne odločitve, ne pa prenačljive in slabih. Argumenti predsednika vlade delegatov v skupščini niso prepričali, kajti opozicijski delegati so vladi očitali, da nima pripravljenega programa ukrepov za osamosvajanje, koalicijski delegati pa da so z osamosvojitvenimi pripravami v zamudi.

Ko se je 29. marca 1991 sestalo PRS, na seji predsedstva pa so bili prisotni tudi Peterle, Bučar, Bavčar, Janša, Rupel in Drnovšek, je razprava o osamosvojitvenih pripravah potekala pod vtisom neuspešnih poskusov reševanja jugoslovanske krize. Slovenskemu političnemu vodstvu je bilo jasno, da sporazumno reševanje jugoslovanskih težav ne bo mogoče, zato je bilo nujno, da se Slovenija na osamosvojitve čim prej temeljito pripravi. Za pospešitev osamosvojitvenih priprav je bila dana pobuda za oblikovanje *projekta osamosvojitve*, ki je predvideval 14 posebnih delovnih skupin¹³³. Omenjene delovne skupine so se v začetku aprila začele dobivati na Brdu pri Kranju. Janez Janša (1992, 106) se spominja:

Delo je koordinirala ožja skupina, ki jo je vodil Lojze Peterle, v njegovi odsotnosti pa ga je nadomeščal Igor Bavčar. Najprej smo napravili inventuro. V manjši kočici na Brdu so se drug za drugim vrstili sestanki s predstavniki večjih podjetij in infrastrukturnih organizacij, preigravali smo vse mogoče okoliščine po osamosvojitvi, prešteli zaloge, sestavljali spiske problemov oziroma preprosto povedano, ugotavljali, ali so posamezni življenjsko pomembni deli gospodarske in družbene infrastrukture sposobni delovati po osamosvojitvi, tudi v primeru blokad iz Beograda in ob nenaklonjenosti sosednjih držav.

Vladni resorji, ki so dotlej večinoma delovali v starem ritmu, so začeli mrzlično pripravljati osamosvojitveno zakonodajo s področja monetarne politike, o državljanstvu, prehajanju čez državno mejo, potnih listih itd. (Janša 1992, 106). *Projekt osamosvojitve* predstavlja centralizacijo osamosvojitvenih priprav, s čimer je bil dosežen boljši pregled nad pripravami in povečana dinamika aktivnosti.

¹³³ Delovne skupine so pokrivalo priprave na osamosvojitve na naslednjih področjih: gospodarski sistem, gospodarski odnosi s tujino, finančne povezave s tujino, zunanje zadeve, sodelovanje z nekdanjimi jugoslovanskimi republikami, preskrba, infrastruktura, meje, obramba, zakonodaja in mediji.

Konec aprila se je v skupščini nadaljevala v marcu začeta razprava o osamosvojitvenih pripravah. Vlada je delegatom poročala, da je na obrambnem področju sprejeta vsa potrebna zakonodaja, prav tako naj bi bilo precej narejenega pri preobrazbi gospodarskega sistema. Davčno je bila Slovenija aprila 1991 že osamosvojena, vse naj bi bilo tudi že nared za tisk slovenskega denarja. Poskrbljeno naj bi bilo za oskrbo prebivalstva. Zakonodaja v zvezi z državljanstvom, tuji in reorganizacija javne uprave pa je bila še v pripravi. Napovedi vlade so bile precej samozavestne, vendar pa sta Janša in Bavčar po pregledu osamosvojitvenih priprav, ki so jo naredile delovne skupine, vodilne v Demosu opozorila na zaostanek in prepočasen tempo procesa osamosvajanja. Zaradi teh bojazni je 28. aprila 1991 v koči na Račjem otoku na Brdu pri Kranju prišlo do sestanka vrha Demosa¹³⁴. Tudi takrat je predsednik vlade Lojze Peterle slišal precej krepkih na račun prepočasnih osamosvojitvenih priprav. Pučnik, ki je vodil sestanek, je vsakemu predsedniku stranke koalicije Demos nedvoumno in jasno zastavil vprašanje, ali je pripravljen v svojem imenu in v imenu stranke prevzeti vso politično, pravno in moralno odgovornost za osamosvojitve Slovenije. Pet let kasneje je v oddaji Dosje (1996) pojasnjeval, da je bilo takrat to ključno vprašanje, saj so obstajali zelo črni scenariji o tem, kaj vse bi se lahko zgodilo vodilnim Demosovim politikom v primeru napada JLA¹³⁵. Sestanek na Račjem otoku se je zaključil s skupno ugotovitvijo vseh prisotnih, da ima Demosova vlada odgovornost, da ponujeno zgodovinsko priložnost, kljub izjemnim osebnim tveganjem, izkoristi in da pospeši priprave na osamosvojitve ter storiti vse, da se Slovenija do 26. junija 1991 osamosvoji. Dogodki na Brdu in odločilna strnitev moči so pomembni tudi v luči prvih razpok, ki so se pokazale v Demosu že takoj z novim letom 1991 in ki so bile delno prekrite z organizacijskim spremembami v Demosovi strukturi (Pesek 2007, 323). Od sestanka na Račjem otoku je bilo jasno, da se bo Slovenija do 26. junija 1991 osamosvojila, čeprav do tega datuma ne bo sprejeta vsa zakonodaja za preobrazbo slovenskega gospodarskega sistema¹³⁶.

Slovenija je 8. maja 1991 uradno obvestila jugoslovansko zvezno skupščino, da se bo najkasneje do 26. junija osamosvojila in da želi začeti pogovore o začasnem opravljanju nekaterih zveznih funkcij na svojem ozemlju, o pravnem nasledstvu in o drugih oblikah

¹³⁴ Janša v Premikih opisuje, da so bili na sestanku prisotni: Pučnik, Bučar, Peterle, Oman, Plut, Rupel, Bavčar, Janša, Golija in še dva ali trije podpredsedniki Demosovih strank.

¹³⁵ O aretacijah vodilnih Demosovih politikov se je šušljalo vse od začetka leta 1991, govorilo se je celo o »natikanju na kole«. Po incidentu v Pekrah maja 1991 je KOS pripravil načrt aretacije Janše in Bavčarja. Po načrtih naj bi bila aretirana do konca maja 1991.

¹³⁶ V načrtih predsednika vlade Lojzeta Peterleta je bilo, da bi do osamosvojitve sprejeli tudi privatizacijsko zakonodajo, kar se ni zgodilo.

sodelovanja. Odziva s strani zvezne skupščine ni bilo, so pa v Slovenijo prihajale vse bolj grozeče napovedi o posredovanju JLA v primeru slovenske osamosvojitve. Ker so imele grožnje JLA realno podlago, je PRS v prisotnosti Peterleta, Bučarja, Janše, Kacina, Bogataja in Slaparja 13. maja 1991 sklenilo, da bo Slovenija v primeru agresije JLA odgovorila s silo. Najvišji državni vrh; predsedstvo, celoten skupščinski vrh in del vlade (prisotna sta bila Janša in Bavčar, zaradi službenih obveznosti sta manjkala Peterle in Rupel) se je znova sestal dva dneva kasneje, kjer je bil na predlog Bučarja Kučan imenovan za vodjo koordinacijskih aktivnosti za osamosvojitve. Njegova vključenost je pomembno prispevala k enotnosti najvišjega slovenskega političnega vrha v sklepnem delu osamosvojitvenih priprav in predstavljala pomembno protiutež razhajanj med političnimi strankami¹³⁷.

V začetku junija, ko so se v skupščini v zadnji zakonodajni fazi sprejemali še nekateri zakoni za osamosvojitve, je pravi politični pretres povzročil novoizvoljeni republiški sekretar za finance Dušan Šešok, ki je delegatom dejal, da učinkovite osamosvojitve konec junija ne bo, ker nimajo pripravljene delitvene bilance, slovenski denar, ki sta ga pripravila Mencinger in Kranjec, pa naj bi bil popolnoma neprimeren za izdajo. Burno so se odzvali v opoziciji ter razmišljali o nezaupnici vladi, prav tako je to razkritje zaostriło odnose znotraj Demosove koalicije. Tako kot v primeru srečanja na Račjem otoku, je tudi tokrat vsa odgovornost padla na predsednika vlade Peterleta, čeprav sta gospodarski in finančni resor pred tem vodila človeka, v katera je imela opozicija največ zaupanja in sta bila v kvoti tistih Demosovih strank, ki so Peterleta najbolj kritizirale. Slab mesec pred osamosvojitvijo so bili politični odnosi napeti, napetost so stopnjevale sklepne priprave na osamosvojitve in stavke, ki so sredi junija potekale v Ljubljani in Mariboru. Predsednik vlade Peterle je v slavnostnem nagovoru delegatom 25. junija priznal, da bo treba precej stvari urediti po osamosvojitvi in jih tudi opozoril, da bo osamosvojitve kratkoročno pomenila dodatno poglobitev gospodarske krize.

Republiški sekretar za informiranje Jelko Kacin je 21. junija 1991 na novinarski konferenci javnost seznanil, da bo Slovenija svojo samostojnost razglasila 26. junija ob 20.30. V resnici se je slovenski politični vrh dogovoril, da se bo to zgodilo 25. junija¹³⁸. Šlo je za namerno

¹³⁷ Opozicijske stranke niso bile naklonjene dokončnemu pretrganju vezi z Jugoslavijo. Do zadnjih dni so z najrazličnejšimi amandmaji poskušale pustiti odprto pot za morebitno kasnejšo povezovanje z jugoslovanskimi republikami. Na drugi strani pa so bile koalicijske stranke zelo neučakane pri osamosvajanju, saj so od marca 1991 dalje čedalje glasneje zahtevale predčasno osamosvojitve Slovenije. Vsi trije predsedniki: predsednik predsedstva, skupščine in vlade so bili pomembni blažilci teh napetosti.

¹³⁸ Čeprav je bil političen vrh dogovorjen, da podatek o dnevu osamosvojitve skrbno varuje, je Cirilu Zlobcu, članu PRS, omenjeni podatek »ušel« v pogovoru z italijanskim diplomatom.

zavajanje, saj so obveščevalni viri, ki jih je imela Slovenija, nakazovali, da JLA pripravlja ukrepe zoper osamosvojitve. Z namernim zavajanjem si je Slovenija zagotovila dodaten dan časa med razglasitvijo samostojnosti in posredovanjem JLA. V dneh pred osamosvojitvijo je bil sprejet še Zakon o organizaciji in delovnem področju republiške uprave, s čimer so republiški sekretariati postali ministrstva, republiški sekretarji pa ministri, kar je bilo pomembno simbolno dejanje novo nastajajoče države. Še pomembnejšo simbolno vrednost v procesu nastajanja države sta imela grb in zastava. Ko se je že zdelo, da se bo Slovenija zaradi pomanjkanja političnega soglasja osamosvojila brez novih državnih simbolov, je bil 24. junija vendarle sprejet ustavni amandma, ki je določil nov slovenski grb in državno zastavo¹³⁹. Dan kasneje so sledili odločilni koraki. Skupščina Republike Slovenije je na skupni seji vseh treh zborov sprejela *Temeljno ustavno listino o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije*, ustavni zakon za njeno izvedbo ter *Deklaracijo o neodvisnosti*. Neodvisno in samostojno Republiko Slovenijo je 25. junija 1991 ob 20. uri in 42 minut razglasil predsednik skupščine dr. France Bučar. Naslednji dan, 26. junija, je na Trgu republike sledila osamosvojitvena slovesnost¹⁴⁰, na kateri je predsednik PRS Milan Kučan izrekel zgodovinske besede: »*Danes so dovoljene sanje. Jutri je nov dan!*«

4.2.8 Osamosvojitvena vojna

Po odvzemu orožja slovenski teritorialni obrambi maja 1990 je med Slovenijo in JLA vladala stalna napetost. Bilo je zgolj vprašanje časa, kdaj bo hladna vojna iz obveščevalnih krogov prerasla v odkrit spopad med slovenskimi oboroženimi silami in JLA. Do resne zaostritve razmer je prišlo 23. maja 1991, ko je JLA z oklepnimi vozili obkolila učni center TO v Pekrah¹⁴¹. Na srečo do bojnega streljanja ni prišlo, je pa oklepnik, ki je sodeloval pri obkolitvi učnega centra, dva dneva kasneje v Mariboru do smrti povozil protestnika Josefa Simčika, ki je tako postal prva smrtna žrtev osamosvojitvenih prizadevanj. Čez mesec dni se je začela desetdnevna osamosvojitvena vojna.

¹³⁹ Zlasti v opoziciji so bili nenaklonjeni umiku zvezde iz zastave. Najbolj odločno je umiku zvezde nasprotoval delegat SSS Jože Smole, proti umiku zvezde pa so se opredeli tudi v ZKS–SDP.

¹⁴⁰ Glede osamosvojitvene slovesnosti je bilo junija 1991 veliko napetosti. LDS je motila prisotnost vojaškega voda na slovesnosti in prisotnost ljubljanskega nadškofa Šuštarja. Predsednik PRS Milan Kučan je celo pogojeval svoj nastop z odsotnostjo nadškofa. Slovenska zastava, ki jo je za slovesnost šival krojač Miha Kutin, je imela napačno sešite barvne kombinacije, zato je zastavo, ki je bila razobešena na slovesnosti, tik pred zdajci prinesel športnik Boris Strel.

¹⁴¹ Povod za obkolitev učnega centra TO v Pekrah je bila aretacija dveh pripadnikov JLA, ki sta nepooblaščno vstopila v območje učnega centra. TO je po zaslišanju oba pripadnika JLA izpustila. V pogajanjih med JLA in predstavniki mariborskih oblasti so posebne enote JLA ugrabile poveljnika pokrajinskega štaba TO Vladimirja Miloševića.

Dan po razglasitvi samostojnosti so povsod po Sloveniji bučno proslavljali osamosvojitve, zvečer je bila napovedana velika slovesnost na Trgu republike. Zvezna jugoslovanska vlada pa je v zgodnjih jutranjih urah sprejela dva sklepa¹⁴², ki nista pomenila nič drugega kot vojno napoved Sloveniji, saj sta bila polna groženj in ultimativ. Izkazane ni bilo nobene pripravljenosti za pogajanja. Janša (1992, 158) v svojih spominih pojasnjuje, da se je ta dan ob 12.00 sestal Svet predsedstva za obrambo¹⁴³, ki je obravnaval varnostno-politične razmere v Sloveniji. Kot so ugotavljali, je prevzem efektivne oblasti¹⁴⁴ potekal brez posebnosti. V popoldanskih in večernih urah so se razmere začele zaostroovati, saj je reški korpus generala Čada, kljub ukazu, ki so ga imele enote JLA, da začnejo akcijo izvrševati 27. junija, predčasno zapustil vojašnice in se z oklepniki odpravil na slovensko-italijansko mejo. Na Primorskem so ga v večernih urah zaustavile barikade. Minister za informiranje Jelko Kacin se je na vprašanja novinarjev o vojaških aktivnostih na Primorskem, tik pred osamosvojitveno slovesnostjo, izgovarjal na gnečo zaradi turistične sezone in zanikal vsakršne vojaške premike, čeprav je do njih že prišlo. Kot je Kacin povedal kasneje, je želel, da bi se ta dan mediji osredotočili na osamosvojitveno slovesnost in ne na vojno. Pred začetkom slovesnosti so Ljubljano preletavala vojaška letala, ki so imela jasen namen: ustrahovati zbrane ljudi. S čustvi in simboli nabita osamosvojitvena slovesnost je, razen zapleta, ko je ljubljanskemu nadškofu Šuštarju onemel mikrofona med blagoslovom lipe, potekala po načrtih. V zgodnjih jutranjih urah 27. junija, ko se številne slovesnosti širom Slovenije niti niso končale, so iz vojašnic v Sloveniji in na Hrvaškem speljali oklepniki in tanki, ki so bili namenjeni na mejne prehode in letališče Brnik.

V četrtek, 27. junija 1991, se je zgodaj zjutraj sestalo PRS, skupaj s predsednikom vlade, skupščine, obrambnim in notranjimi ministrom. Sprejeli so sklep o oviranju prodora enot JLA, blokadi njenih infrastrukturnih objektov in preprečitvi umika vojaških tehnično-materialnih sredstev iz Slovenije. Predsednik vlade Lojze Peterle je ministru za obrambo Janezu Janši izdal sklep, da v skladu z zakonom pripravi vse potrebne ukrepe za zagotovitev varnosti v državi. Oblikoval se je vojni kabinet v sestavi: Peterle, Bavčar, Janša, Rupel,

¹⁴² Zvezna vlada je po slovenski razglasitvi samostojnosti zahtevala, da zvezna policija in vojska prevzameta nadzor nad mejnimi prehodi, kontrolne točke na meji med Slovenijo in Hrvaško pa odstranita. Za doseg cilja je bila dovoljena tudi uporaba sile.

¹⁴³ Svet predsedstva za obrambo so sestavljali: predsednik PRS Milan Kučan, predsednik vlade Lojze Peterle, predsednik skupščine dr. France Bučar, notranji minister Igor Bavčar, obrambni minister Janez Janša, namestnik obrambnega ministra Miran Bogataj in poveljnik TO Slovenija Janez Slapar.

¹⁴⁴ Takoj po razglasitvi samostojnosti so slovenski organi od zveznih začeli prevzemati: carinsko službo, letališke stolpe, inšpekcijske službe ... Na meji s Hrvaško je bilo vzpostavljenih osem kontrolnih točk. Na vseh mejnih prehodih so bile zamenjane table in zastave.

Kacin, Ocvirk, Bastel in Janko. Že med sejo razširjenega slovenskega predsedstva je poveljnik 5. vojaškega območja JLA, general Konrad Kolšek, predsedniku vlade Lojzetu Peterletu poslal pismo z naslednjo vsebino: »*Gospod predsednik, obveščam vas, da je naloga 5. vojaškega območja, da prevzame vse mejne prehode in zavaruje državno mejo SFRJ. Računamo na sodelovanje vseh organov in prebivalcev Republike Slovenije. Nalogo bomo brezpogojno izvršili, kar pomeni, da bomo postopali tudi po pravilih bojne uporabe enot. Vsak odpor bo zlomljen, za posledice pa bodo odgovarjali naredbodajalci in izvršitelji.*«

Prvi dan vojne¹⁴⁵ je JLA z očitno tehnično premočjo zavzela večino mejnih prehodov, kljub vsemu pa so cestne barikade in bojno delovanje TO na nekaterih področjih zaustavile prodiranje JLA, ta zato ni mogla v celoti izpolniti ukaza in zasesti vseh mejnih prehodov. Dobro so se držali Štajerci in Dolenjci, slabše je bilo na Gorenjskem in v ljubljanski pokrajini, še slabše pa na Primorskem (Janša 1992, 167). JLA je začela v popoldanskih urah na mejne prehode s helikopterji dovažati posebne enote zveznega notranjega ministrstva, ki naj bi prevzele nadzor. Ko je slovenska stran sestrelila prvi helikopter in jih nekaj poškodovala, so bili helikopterski dovozi novih sil ustavljeni. Janša zatrjuje, da je bil to prvi preobrat v osamosvojitveni vojni. Poleg tega pa je slovenska stran na agresijo odgovorila še z odklopom električne energije vsem objektom JLA v Sloveniji. Zvečer se je v televizijskem nagovoru oglasil predsednik vlade Lojze Peterle, ki je dejal, da je Slovenija pripravljena na pogajanja, vendar ne na škodo plebiscitarnih odločitev.

Boji so se drugi dan vojne še stopnjevali. Za uvod je general Kolšek v jutranjih urah predsedniku vlade Peterletu znova zagrozil, da bo JLA zoper oviranje njenih pripadnikov uporabila vso razpoložljivo silo in res se je odzvala z uporabo letalstva. Raketirana je bila kolona vozil na Medvedjeku, mejni prehod Šentilj, karavanški predor, Kočevska Reka, letališče Brnik ter radijski in televizijski oddajniki. Prišlo je do silovitega spopada na mejnem prehodu Holmec, na katerem so se spopadi začeli že dan pred tem in se končali šele naslednji dan. Do spopada je prišlo tudi na mejnem prehodu Rožna dolina. Tankovski oddelki so pustili razdejanje v Gornji Radgoni in Radencih. Petek, 28. junij, je bil dan, ko so v Sloveniji potekali najbolj siloviti boji, slovenske oborožene sile pa so počasi prevzemale pobudo na bojiščih ali vsaj vzpostavile ravnotežje z JLA. Predsednik PRS Milan Kučan se je z

¹⁴⁵ V osamosvojitveni vojni je po podatkih slovenskega Rdečega križa umrlo 65 ljudi (8 TO, 4 policija, 36 JA, 7 civilistov, 10 tujcev), ranjenih pa je bilo 417 ljudi. Ujetih je bilo 3157 pripadnikov JLA.

namestnikom zveznega sekretarja za ljudsko obrambo Stanetom Brovetom dogovoril za premirje, ki naj bi začelo veljati ob 21.00.

Tretji dan vojne je dokazal, da se JLA ne drži dogovorov, saj so se boji, ne glede na načelno dogovorjeno premirje med Kučanom in Brovetom, v soboto, 29. junija, nadaljevali. Do resničnega premirja ni prišlo, čeprav je zanj posredovala tudi trojica evropskih zunanjih ministrov (De Michelis, Poos in Van den Broek), s katerimi sta se Kučan in Rupel sestala v Zagrebu. JLA je nadaljevala z javnim postavljanjem ultimativ o deblokadi infrastrukture ter njenih pripadnikov, med katerimi je imela vse več izgub, saj je večje število vojakov prebегnilo na stran TO, še več pa se jih je vdalo. Generali so v svojih pisnih ultimatih in predlogih za premirje zahtevali tisto, česar niso mogli doseči s silo. Jasno je bilo, da Slovenija od odločitev, ki so bile sprejete 25. junija, ne bo odstopila, kljub grozečim in togim javnim nastopom generalov. Tovrstni nastopi so slovensko javnost zgolj utrjevali v prepričanju, da so se na plebiscitu pravilno odločili. Pozno zvečer 29. junija se je tajno sestala še slovenska skupščina, ki je obsodila agresijo JLA in v svojih sklepih podprla prizadevanja slovenske vlade in predsedstva ter jima naložila, naj v prihodnjih aktivnostih vztrajata na sprejetih osamosvojitvenih dokumentih. Skupščina je še od Evropske skupnosti zahtevala opazovalce.

Nedelja, 30. junija, je bila v znamenju preletov vojaških letal, zato je bil podan alarm za nevarnost zračnega napada. Slovenske obrambne sile so se v svojih aktivnostih osredotočile na lovljenje nasprotnikovih diverzantov, na razbijanje nasprotnikove obveščevalne mreže¹⁴⁶, na stopnjevanje blokad vojašnic JLA in na boje za mejne prehode (Bukovnik 2006, 70). Slovenija je četrty dan vojne še okrepila taktično prednost na bojišču. Nasprotnikove enote so bile, razen v zraku, blokirane. Te enote so bile naš talec v primeru novih zračnih napadov, poleg tega pa je takšen način boja (blokada namesto uničenja), poleg dejstva, da je čas delal za nas in da je zamujal predvsem napadalec, dolgoročno prinašal na strateški ravni skoraj enake rezultate kot uničenje nasprotnika, seveda z neprimerno manjšim številom žrtev na obeh straneh (Janša 1992, 198). Na pogovore o prekinitvi ognja so pozno popoldne v Ljubljano pripotovali predsednik zvezne vlade Ante Marković, podsekretar zveznega sekretariata za ljudsko obrambo Mićo Čusić in admiral Stane Brovet. Sestali so se s

¹⁴⁶ Šele v osamosvojitveni vojni se je pokazala prednost, ki jo je slovenska obveščevalna služba pridobila v hladni vojni z armadno obveščevalno službo. Slovenska stran je imela svoje tajne sodelavce tudi na visokih položajih v JLA. Andrej Lovšin (2001, 221-222) tako deset let kasneje v svojih spominih omenja tajnega sodelavca iz vrha JLA, ki je že 30. junija 1991 iz Beograda z vlakom tajno pripotoval v Ljubljano in na seji razširjenega Predsedstva RS poročal o namerah JLA, nato pa se je vrnil nazaj v Beograd in še naprej slovenski strani preko svoje žene pošiljal pomembne obveščevalne podatke.

predsednikom slovenske vlade Lojzetom Peterletom. Slovenska stran je zahtevala, da se JLA umakne v vojašnice brez tehnike in orožja, zvezna delegacija pa na slovensko zahtevo ni pristala. Zvečer sta v Zagreb na pogovore z evropsko trojico odšla še Milan Kučan in Dimitrij Rupel, vendar diplomatska prizadevanjem za premirje v naslednjih dneh niso prinesla prekinitve spopadov.

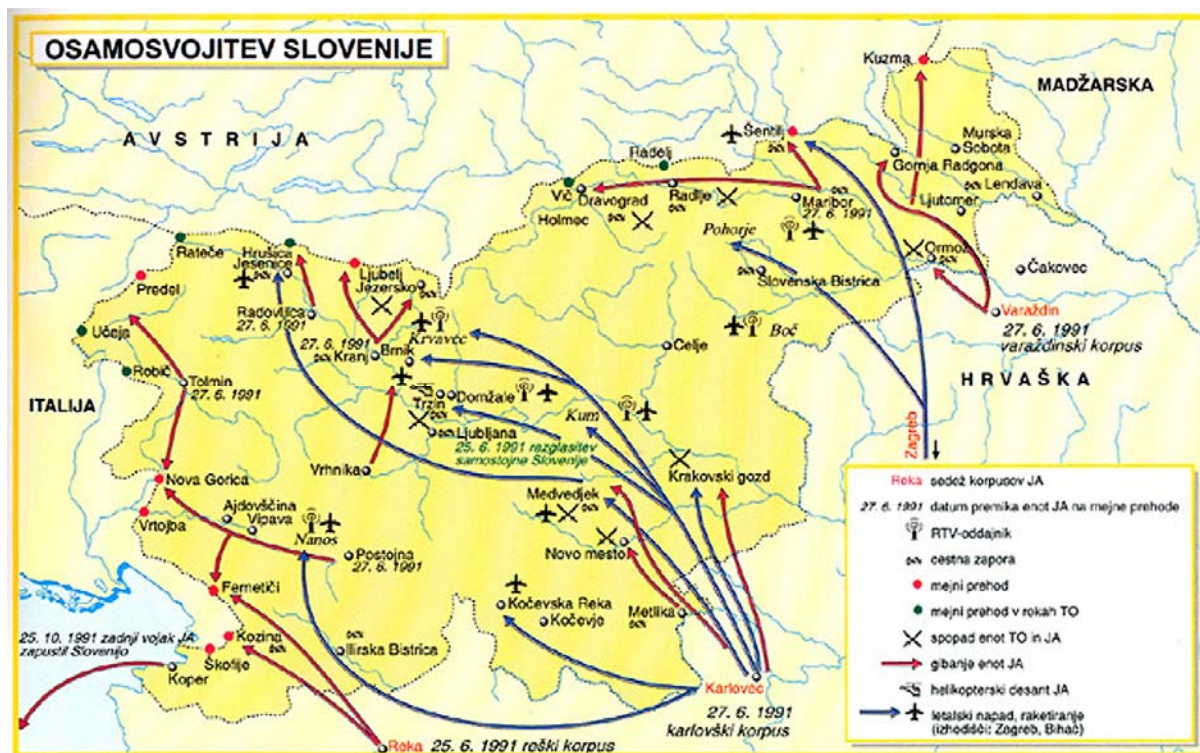
V Ljubljano sta v ponedeljek, 1. julija, na pogovore o premirju prispela še člana Predsedstva SFRJ Vasil Tupurkovski in Stipe Mesić, ki je bil ta dan po vseh zapletih uradno izvoljen za predsednika Predsedstva SFRJ, ki je bilo vrhovni poveljnik JLA. Slovenske oblasti sta poskušala prepričati, naj ne vztrajajo pri plebiscitarnih odločitvah. Na bojišču je JLA še naprej zlorabljala vozila z oznako Rdečega križa za dovoz novih enot, kajti vse več enot, zlasti vojaki hrvaške in albanske narodnosti, se je predajalo slovenskim silam. Vojno letalstvo JLA je raketiralo barikade (v Krakovskem gozdu, pri Čatežu in Dravogradu) in telekomunikacijsko infrastrukturo (Nanos, Krvavec, Boč, v Domžalah, na Ljubljanskem gradu in Pohorju), znova so iz zraka napadli tudi Kočevsko Reko. Na tleh je JLA poskušala s prodori oklepni enot iz blokad v Dobovi, Ormožu, Ljutomeru, Bregani, Šentilju in Postojni. Na bojišču v Šentilju je TO v boju prvič uspešno uporabila zaplenjeni tank JLA. Slovenske obrambne sile so peti dan vojne izpeljale ofenzivne akcije, s katerimi so zavzele nekatere vojašnice, stražarnice na mejnih prehodih in skladišča orožja. Slovenija je vložila velike napore, da je seznanila svetovno javnost o agresiji JLA.

V torek, 2. julija, je sledil drugi val zračnih napadov na Slovenijo, v katerem je JLA znova napadla telekomunikacijsko infrastrukturo (glej Sliko 4.1). Nadaljevali so se tudi spopadi za mejne prehode, na katerih so se pripadniki JLA in zvezni cariniki¹⁴⁷ večinoma predali. Znova se je sestalo PRS v razširjeni sestavi, zaradi odsotnosti Milana Kučana, ki je bil skupaj z Dimitrijem Ruplom v avstrijskem Beljaku na pogovorih z nemškim zunanjim ministrom Genscherjem, je sejo vodil član predsedstva Ciril Zlobec, ki je v strahu pred stopnjevanjem agresije od vlade zahteval, da se z JLA poskuša dogovoriti za premirje. Janša mu je oporekal, saj JLA dogovorjenega premirja med Kučanom in Brovetom ni upoštevala, poleg tega pa naj bi bile slovenske sile v taktični prednosti. Obveljal je Zlobčev predlog, zato je poveljnik RŠTO Janez Slapar poveljniku petega vojaškega območja JLA Životi Avramoviću, ki je pred tem zamenjal Konrada Kolška, ponudil premirje, vendar ga je Avramović zavrnil. Slovenija je

¹⁴⁷ Zvezni cariniki so ropali brezcarinske prodajale in uničevali inventar na mejnih prehodih.

kljub temu ob 21.00 razglasila enostransko prekinitev ognja. Slovenske enote so do te ure skoraj popolnoma prevzele pobudo in nadzor nad bojiščem, zato bi do zmanjšanja bojnega delovanja prišlo v vsakem primeru, vendar pa je bila napovedana enostranska prekinitev ognja pomembno diplomatsko orožje. Janez Janša (1992, 212) je v svojih spominih zapisal: »Tik pred ustavitvijo ognja je prišlo sporočilo, da se bo vdala tudi kolona v Krakovskem gozdu. Poveljnik enote major Boško Prodanović je s skupino vojakov poskušal pobegniti peš. Naslednji dan je vse skupaj pri Krškem zajela posebna enota policije. Tako je bila zapečaten usoda enote, ki je 27. junija ob 1.15 prestopila našo komaj postavljeno državno mejo in praktično začela agresijo, in oficirja JA, ki je sprožil prvi strel proti novi državi.«

Slika 4.1: Premiki enot JLA v osamosvojitveni vojni 1991

Vir: Shema premikov JLA v času osamosvojitvene vojne. 2010. Dostopno prek: <http://vedez.dzs.si/dslike/631/osamosvojitvev%20slovenije1.JPG> (16. februar 2010).

TO je v sredo, 3. julija, nadaljevala z zasedanjem mejnih prehodov. Znova je prišlo do večjih spopadov v Gornji Radgoni, pri Radencih in na Kogu. V popoldanskih urah so se v Zagrebu s predstavniki armade sestali Dušan Plut, Miran Bogataj in Boris Žnidaršič. Armadna delegacija, ki jo je vodil general Rašeta, je pristala na premirje. Naslednji dan so se enote JLA pod nadzorom TO in slovenske policije začele umikati v vojašnice. Slovenija je 4. julija 1991 slavila zmago, v njenih rokah so bili vsi mejni prehodi, armada je bila poražena. Glede na stanje na bojišču 4. julija 1991 je bil sklep Predsedstva SFRJ nenavaden, brez ozira na realne

okolice na terenu. Predsedstvo SFRJ je od Slovenije zahtevalo, da do 7. julija vzpostavi stanje, ki je bilo pred 25. junijem 1991. V petek, 5. julija, je kljub dogovorjenemu premirju na nekaterih območjih še vedno prihajalo do provokacij s strelnim orožjem, na katere pa slovenske sile niso odgovarjale. Predsednik vlade Lojze Peterle je ta dan odšel na obisk v Belgijo in Švico, kjer je poskušal pridobiti podporo slovenskemu osamosvajanju, v Ljubljano pa sta znova pripotovala člana Predsedstva SFRJ Vasil Tupurkovski in Bogić Bogičević, od katerih je slovensko predsedstvo zahtevalo posredovanje za odpust slovenskih vojakov iz JLA¹⁴⁸. V petek in v soboto, 6. julija, je bila nad Slovenijo okrepljena dejavnost izvidniškega letalstva JLA, prav tako so helikopterji z oznako rdečega križa v vojašnice še vedno dovažali nove okrepitve iz drugih delov Jugoslavije. Do bojov ni prišlo, saj so slovenske sile, razen vojašnic JLA, nadzirala celotno območje države.

Osamosvojitvena vojna je pokazala, da nas je agresor podcenjeval, saj je pričakoval uresničenje svojih ciljev v nekaj urah. Glede na konfiguracijo terena in možno taktiko delovanja je imela več možnosti za uspeh živa sila z lahko oborožitvijo, in ne težka tehnika, s katero je razpolagala JLA (Kolšek 2001, 234). JLA je imela slabe obveščevalne podatke in nemotivirane pripadnike, zaradi česar je Slovenija hitro nadoknadila zaostanek v tehniki. Slovenska TO in policija sta prodor enot JLA na slovenskem ozemlju uspešno zaustavljali. Če bi se Hrvaška držala ministrskega dogovora o medsebojni pomoči in preprečila izhod oklepnih enot in tankov iz vojašnic na Hrvaškem, bi bilo veliko število enot blokiranih že pred prihodom v Slovenijo. Po oceni takratnega hrvaškega obrambnega ministra Špeglja (2002, 273) je ministrski sporazum, ki sta ga spomladi podpisala tudi Kučan in Tuđman, padel v vodo zato, ker se je Tuđman med tem že dogovoril z Miloševićem o delitvi BiH. Pomembno vlogo so v osamosvojitveni vojni odigrali tudi mediji in sistematična medijska kampanja, ki jo je vodila vlada. Ta je ogromno prispevala k informiranju in motivaciji vseh, ki so sodelovali v vojni ali pa bili z njo kakor koli povezani (Nanut 2002, 248). Slovenska vlada in predsedstvo sta vojno vodila trezno, premišljeno in strokovno, s čimer smo se izognili nepotrebnim žrtvam, vendar hkrati ves čas zasledovali plebiscitarno odločitev. Pomemben psihološki dejavnik za uspeh v osamosvojitveni vojni je bila enotnost slovenske politike¹⁴⁹, ki se je

¹⁴⁸ Igor Bavčar (2002, 156) pojasnjuje, da so pripadniki slovenske kriminalistične policije sredi osamosvojitvene vojne na ozemlju celotne Jugoslavije izpeljali posebno tajno akcijo, s katero so zbirali slovenske nabornike, ki so pobegnili iz JLA. Na Hrvaškem in v BiH so oblikovali posebne zbirne centre od koder so jih s ponarejenimi potnimi listi prepeljali v Slovenijo.

¹⁴⁹ Kot piše Danilo Slivnik (1991) v knjigi *Sto osamosvojitvenih dni* je bila enotnost slovenske politike ogrožena prvi dan vojne, ko naj bi imel Jožef Školč pripravljeno izjavo, v kateri naj bi zahteval odstop predsednika vlade Lojzeta Peterleta in obrambnega ministra Janeza Janše, ker naj bi s svojimi odločitvami izzvala napad JLA. Objavo izjave naj bi preprečila Mile Šetinc in Pavle Gantar.

manifestirala na tajnem zasedanju skupščine. V kolikor te enotnosti ne bi bilo, najbrž najvišji politični vrh ne bi mogel sprejeti odločitve o uporabi sile za zavarovanje slovenske samostojnosti. Realnost je namreč pokazala, da bi bila slovenska samostojnost zgolj mrtva črka na papirju, če jo ne bi zavarovali tudi s silo.

4.2.9 Brionska deklaracija

Osamosvojitvena vojna se je končala z zmago Slovenije, ki jo armada ni želela priznati, prav tako ne vrh jugoslovanske zvezne politike niti Evropska skupnost. V nedeljo, 7. julija 1991, ko so Slovenijo še vedno nenajavljeno preletavala letala in helikopterji armade, so se na hrvaških otokih Brioni sestali predstavniki slovenskega političnega vrha¹⁵⁰, najvišji predstavniki zveznega jugoslovanskega političnega vrha¹⁵¹ in trojica evropskih zunanjih ministrov¹⁵², da bi razrešili situacijo v Sloveniji. Pogajanja na Brionih so dajala vtis, kot da se Sloveniji za pogajalsko mizo želi odvzeti tisto, kar si je izbojevala v vojni – samostojnost in neodvisnost. Trojica evropskih zunanjih ministrov je od Slovenije zahtevala preklic osamosvojitvenih aktov in vzpostavitev stanja pred 25. junijem 1991.

Pogajanja na Brionih so trajala šestnajst ur. Slovenska delegacija je, kljub pritiskom trojice evropskih zunanjih ministrov, nastopila s stališčem, da odmik od plebiscitarne odločitve in s tem povezan preklic osamosvojitvenih aktov ni mogoč. V pogajanjih so jasno povedali, da je bila Slovenija napadena in da se je zgolj branila, kljub vsemu pa je Slovenija enostransko uveljavila prekinitev ognja, medtem ko enote JLA do 7. julija še vedno niso imele uradnega povelja za ustavitev ognja. Evropsko trojico je slovenska delegacija opozorila, da zvezna vlada niti predsedstvo SFRJ, kot vrhovni poveljnik oboroženih sile, ne obvladujeta armade, saj ta deluje samovoljno. Nasprotovali so vrnitvi JLA na slovenske meje in se zavzeli za uvajanje evropskih standardov na mejah, ki jih varuje policija in ne vojska. Izrazili so tudi pripravljenost za pogajanja in zavrnili dosedanje postavljanje ultimativ. Iz pripovedovanja sodelujočih in iz zapiskov pogajanj je bilo razvidno, da so se naši pogajalci (Kučan, Peterle,

¹⁵⁰ Slovensko delegacijo na Brionih so sestavljali: predsednik vlade Lojze Peterle, predsednik PRS Milan Kučan, predsednik skupščine dr. France Bučar, zunanji minister Dimitrij Rupel in slovenski član predsedstva SFRJ dr. Janez Drnovšek.

¹⁵¹ Jugoslovansko delegacijo na Brionih so sestavljali: predsednik zvezne vlade Ante Marković, zvezni zunanji minister Budimir Lončar, zvezni notranji minister Petar Gračanin, namestnik zveznega obrambnega ministra Stane Brovet, predsednik predsedstva SFRJ Stipe Mesić, člana predsedstva SFRJ Bogić Bogičević in Branko Kostić. Srbijo je zastopal Borisav Jović, Hrvaško pa Franjo Tuđman.

¹⁵² Delegacijo Evropske skupnosti na Brionih so sestavljali: zunanji minister Nizozemske Hans van den Broek, zunanji minister Luksemburga Jacques Poos in zunanji minister Portugalske João de Deus Pinheiro.

Drnovšek, Bučar in Rupel) dobro držali, vendar so bili Evropejci neusmiljeni (Janša 1992, 235). Vodja evropske trojice Hans van den Broek je zahteval suspenz slovenskih osamosvojitvenih aktov, ker naj bi bili enostransko dejanje. Zahteval je, da se do 1. avgusta začnejo pogajanja o prihodnosti Jugoslavije. Stališča Hans van den Broeka so bila nenavadno blizu stališčem jugoslovanske delegacije, ki je v pogajanjih zahtevala odpravo blokad enot in vojašnic JLA, izpustitev zajetih oficirjev, vrnitev zajete vojaške opreme ter vrnitev armade na slovenske meje. Zahtevali so tudi delovanje carinske službe po zveznih predpisih in pod zveznim nadzorom.

Nekaj pred polnočjo je bila po dolgih pogajanjih določena vsebina Brionske deklaracije¹⁵³, ki je bila sestavljena iz *Skupne deklaracije* ter *Priloge I* in *Priloge II*. V *Skupni deklaraciji* sta bila zapisana namen in cilj evropske trojice, da ustvari pogoje za mirna pogajanja med sprtima stranema. *Skupna deklaracija* je ugotavljala, da le jugoslovanski narodi sami lahko odločajo o svoji prihodnosti, da se morajo do 1. avgusta začeti pogajanja o prihodnosti Jugoslavije, da mora predsedstvo SFRJ vzpostaviti nadzor nad oboroženimi silami in da se naj vse strani vzdržijo nasilnih dejanj. V *Prilogi I* so bili natančno opisani dogovorjeni operativni ukrepi. Dogovorjeno je bilo, da nadzor mejnih prehodov prevzame slovenska policija, ki bo delovala po zveznih prepisih; carine, ki jih bodo pobirali slovenski carinski organi, so bile določene kot zvezni prihodek. Še naprej naj bi se ohranjal enotni zračni prostor. Najbolj sporni sta bili za slovensko delegacijo četrta in peta točka *Priloge I*. Četrta točka se je glasila: »*Ponovno se vzpostavi stanje, ki je veljalo pred 25. 6. 1991. V obdobju suspenza (treh mesecev) bodo zaključena pogajanja, da se zagotovi urejen prenos kompetenc JLA na tem področju. Mejni režim, zasnovan na evropskih normah, ostaja trden cilj.*« Še bolj ostre so bile zahteve v peti točki, ki se je glasila: »*Nadaljnje oblike in načini izvajanja prekinitve ognja so: odstranitev blokad enot in objektov JLA, brezpogojna vrnitev enot JLA v njihove vojašnice, deblokada vseh cest, vrnitev vseh objektov in opreme JLA, deaktiviranje enot TO in vrnitev v prostore nastanitve. Vsi naštet ukrepi začnejo veljati čim prej, vendar ne kasneje kot 8. julija 1991 do 24.00.*« V *Prilogi I* je bila zahtevana tudi izpustitev vseh vojnih ujetnikov na obeh straneh. *Priloga II* je nato v nadaljevanju opisovala še smernice za misijo opazovalcev v Jugoslaviji in podrobneje opredelila njihov mandat.

¹⁵³ Milan Kučan je naslednji dan na seji slovenskega predsedstva razlagal, da je bila vsebina Brionske deklaracije oblikovana pod strahotno propagandno ofenzivo Staneta Broveta, ki naj bi Hansa Van den Broeka na vsake pol ure obveščal, kako naj bi slovenske oborožene sile grobo in nečloveško ravnale z zajetimi armadnimi častniki.

Brionska deklaracija je bila do Slovenije izredno ostra, saj je bilo končno besedilo mnogo bolj naklonjeno jugoslovanskim zveznim pogajalskim izhodiščem kot pa slovenskim. Slovenska delegacija je bila postavljena pred dejstvo – *vzemi ali pusti*. Po vsem tem, kar se je dogajalo v Sloveniji v desetih dneh, od 27. junija do 6. julija, je bilo jasno, da bosta slovenska javnost in politika težko pristali na sprejem Brionske deklaracije. Minister za obrambo Janez Janša (1992, 247–248) je v oceni varnostnega vidika v primeru sprejema deklaracije v noči iz 7. na 8. julij zapisal:

Vzpostavitev stanja pred 25. 6. na mejah bi pomenila, da enote teritorialne obrambe predajo agresorju 50 mejnih stražarnic, ki so jih tako ali drugače zavzele v bojih. /.../ Režim na mejah, temelječ na evropskih normah in v deklaraciji postavljen kot cilj, ni časovno opredeljen, zato je izvajanje te točke predaja že (ponekod tudi s krvjo) osvojenih položajev. /.../ Vrnitev objektov in opreme Jugoslovanske armade je za obrambne sile Republike Slovenije nesprejemljiv pogoj, saj to pomeni zmanjšanje obrambne moči Republike Slovenije za desetkrat in to brez vsakršnih trdnih jamstev za našo varnost. /.../ Ostaja velika nevarnost, da agresor v naslednjih tednih nadomesti manjkajoče sile z rezervisti iz Srbije in Črne Gore ter tako postavi na naše meje enonacionalno armado.

Nad Brionsko deklaracijo so negodovali pripadniki TO in policije, ki so imeli občutek, da je vrh slovenske politike za pogajalsko mizo zapravljal tisto, kar so oni izbojevali na bojišču. V najmanjši parlamentarni stranki, nekdanji SOS, ki se je preimenovala v Liberalno stranko, so Brionsko deklaracijo označili za brezpogojno in sramotno kapitulacijo. Nihče, ki je takrat resno verjel v samostojno Slovenijo, ni bil zadovoljen z vsebino Brionske deklaracije, zato je bilo ključno vprašanje; ali bo skupščina Brionsko deklaracijo sploh sprejela.

Takoj naslednji dan, ko se je slovenska delegacija vrnila z Brionov, so se začeli intenzivni pogovori o tem, ali naj skupščina sprejeme ali zavrne Brionsko deklaracijo. Notranji minister Igor Bavčar je na seji razširjenega predsedstva, ki je najprej obravnavalo Brionsko deklaracijo, slovenski politični vrh opozoril, da je za izpeljavo osamosvojitve ključna enotnost politike, predsednik skupščine dr. France Bučar pa je postavil temeljno vprašanje, ki je kasneje dalo odgovor glede sprejema Brionske deklaracije. Bučar je politični vrh vprašal; če ocenjuje, da se je Slovenija sposobna zoperstaviti tudi drugemu napadu jugoslovanske armade. Če bi bil odgovor pritrdilen, potem bi lahko, po mnenju Bučarja, Brionsko deklaracijo mirno zavrnil, ker pa teh zagotovil nismo imeli, smo bili prisiljeni sprejeti deklaracijo, je bil na seji razširjenega predsedstva prepričan Bučar. Ker trdnih zagotovil, da bi

se Slovenija lahko učinkovito zoperstavila tehnično močnejši armadi, ki bi v novem napadu nemotivirane nacionalno mešane rekrute nadomestila z motiviranimi srbskimi in črnogorskimi rezervisti, nismo imeli, se je slovenski politični vrh odločil, da skupščini predlaga sprejem neugodne Brionske deklaracije. Skupščina je na skupnem zasedanju vseh treh zborov 10. julija 1991 z 189 glasovi za, 11 glasovi proti in 7 vzdržanimi sprejela Brionsko deklaracijo, ki jo je dopolnila še s posebno izjavo, v kateri je opozorila, da rezultati plebiscita jasno govorijo o tem, da si prebivalci Slovenije želijo živeti v samostojni in neodvisni državi. Evropsko skupnost je še opozorila na škodo, ki jo je JLA povzročila v Sloveniji, in na pospešeno mobilizacijo rezervnega sestava JLA v Srbiji. V izjavi je bila izpostavljena tudi varnost starešin in vojakov JLA, ki so armado zapustili v času vojne v Sloveniji ter vračanje slovenskih nabornikov, ki so služili v JLA, brez vsakršnih sankcij.

Brionska deklaracija je od Slovenije, ob izredno neugodnih pogojih, zahtevala trimesečni moratorij na izvajanje osamosvojitvenih aktivnosti in nam v zameno ponudila mir. Ker Slovenija ni imela trdnih zagotovil, da bi se lahko pred novim in še močnejšim napadom jugoslovanske armade ubranila, je mir, ki ga je ponujala Brionska deklaracija, sprejela. Ob tem sta ključna dva podatka. Prvič, da slovenska politika Brionske deklaracije ni interpretirala kot zaustavitev slovenskih osamosvojitvenih procesov, ampak kot inštrument za pridobivanje mednarodne podpore in dodatnega časa za operative priprave na učinkovito osamosvojitve. Drugič, da je dr. Janez Drnovšek ob robu pogajanj na Brionih pri Joviću lobiral za štiri *srbske* glasove v predsedstvu SFRJ, s katerimi bi lahko sprejeli sklep o umiku JLA iz Slovenije. Sklep o umiku JLA iz Slovenije je predsedstvo SFRJ sprejelo 18. julija 1991. JLA je dobila trimesečni rok za umik iz Slovenije. Z Brionsko deklaracijo smo torej naredili korak nazaj zato, da samo kasneje lahko naredili dva koraka naprej.

4.2.10 Moratorij in odhod JLA iz Slovenije

Brionska deklaracija je marsikomu dala vtis, da je za pogajalsko mizo suvereno zmagala jugoslovanska delegacija in da je evropska trojka Slovenijo prisilila h kapitulaciji. V tem duhu sta se takoj po podpisu deklaracije obnašala tudi zvezna vlada in armada, prva je od Slovenije zahtevala prihodke iz naslova carin, čeprav je bilo na Brionih dogovorjeno, da se bodo ta stekala na poseben račun in šele nato v zvezno blagajno, armada pa je znova želela slovenske nabornike. Slovenija ni izpolnila ne prve ne druge zahteve. Kljub ostrim dikcijam Brionske

deklaracije je slovenska vlada izkoristila manevrski prostor, ki je bil na razpolago, da je svoje obrambno-taktične in tudi politične opozicije ohranila, v večini primerov pa je svoje pozicije v trimesečnem moratoriju še izboljšala.

Po sprejemu Brionske deklaracije je bilo potrebno veliko spretnosti pri interpretaciji določil deklaracije, da je slovenska vlada lahko kar v največji meri ohranila taktično prednost, ki jo je dosegla v vojni. Janša (1992, 255–256) se spominja:

Na milimeter smo razčlenili zlasti aneks I. in s sprejetimi sklepi do skrajnih mogočih meja izkoristili manevrski prostor. /.../ Dogovorili smo se, da bomo vztrajali pri brezpogojnem umiku enota JA v vojašnice, to določilo pa tolmačili tako, da morajo tam tudi ostati, ne da bi hodile na bojno usposabljanje. Ne bomo dovolili nikakršnega obnavljanja enota JA niti prehoda čez hrvaško-slovensko mejo. /.../ Z vračanjem zasedenih objektov, orožja in opreme JA bomo kar se le da zavlačevali. Ofenzivnega orožja ne bomo vrnili. /.../ Na mejo JA ne bomo spustili, sicer pa za vrnitev nanjo tako ali tako ne bo imela dovolj moštva, če ne bomo dovolili dovoza novih enot. /.../ Vse vojašnice so spet dobile infrastrukturo, blokade smo odmaknili iz neposredne bližine. Toda vse so bile pod nadzorom in starešine so se morali javljati našim skupinam ob izhodu. Deklaracije nismo nikjer očitno kršili, zategovali pa smo pri točkah, kjer teh stvari ni definirala, ali pa so bile določbe dvoumne.

JLA je bila med vojno v Sloveniji paralizirana, svojih sil ni mogla več dopolnjevati, preostanek pa je bil pod nadzorom slovenske TO in policije. Armada je lahko računale le še na letalstvo. Drnovšek (1996, 253) se spominja:

Pozneje mi je general Kadrijević dejal, da so dvakrat resno mislili z letali napasti Slovenijo. Prvič je bilo to tisto prvo nedeljo /30. junija 1991, opomba M. T./, ko sva se o tem na dolgo prerekala po telefonu in ko so letalski napad kasneje le odložili. Drugič je bilo to na brionsko nedeljo /7. julija 1991, opomba M. T./, ko je bilo očitno v Beogradu zelo napeto in so bili znotraj same armade hudi pritiski, naj armada napade, in le za las je šlo, da do napada ni prišlo.

Siloviti letalski napadi so bili za JLA edina možnost za morebiten preobrat na slovenskem bojišču, v zraku Slovenija ni mogla zmanjšati armadne premoči, vendar pa so jo od zračnih napadov odvrčali predvsem odzivi mednarodne javnosti, saj bi zaradi prekomerne uporabe sile JLA izgubila vsakršno mednarodno podporo, ki je bila njen edini političen vzvod¹⁵⁴ za

¹⁵⁴ Velesile so se zavzemale za enotno Jugoslavijo, saj so v njej videle zagotovilo za ohranitev stabilnosti na Balkanu.

ohranitev Jugoslavije. Poleg tega pa je armadni vrh v navezavi z Miloševićem že načrtoval vojno na Hrvaškem in v BiH, s katero naj bi zaokrožili in zagotovili ozemeljsko celovitost ozemlja, na katerem živijo Srbi. Za uresničitev ideje o *Veliki Srbiji* ozemlje Slovenije ni bilo pomembno, pomembna pa je bila vojaška tehnika, zlasti tanki in oklepna vozila, ki so ostali v Sloveniji in bi jih armada potrebovala na Hrvaškem in v BiH, zato je armadni vrh 18. julija 1991 podprl odločitev Predsedstva SFRJ o umiku JLA iz Slovenije. Sklep o umiku armade je predvideval umik z vso oborožitvijo in tehniko do 18. oktobra 1991 in obenem izpust vseh slovenskih nabornikov, ki so še služili v JLA. Zvezni sekretar za ljudsko obrambo armadni general Veljko Kadijević je v tem času izdal sklep, da bodo slovenski vojaki, ki so služili vojaški rok v JLA, lahko odšli iz armade najkasneje do 15. avgusta (Lovšin 2001, 198). Armada je kasneje zaradi logističnih težav Slovenijo zaprosila za enotedensko podaljšanje roka za umik in ga tudi dobila. Nekaj minut pred polnočjo 25. oktobra 1991 so tako iz Koprskega pristanišča odšli še zadnji vojaki JLA.

Pogovori o prihodnosti Jugoslavije bi se morali skladno z določili Brionske deklaracije začeti do 1. avgusta 1991, zato se je slovenska skupščina znova sestala 31. julija, ko je potrdila razdružitvena izhodišča, vendar pa je do prvega pogovora o prihodnosti Jugoslavije prišlo šele 20. avgusta v Beogradu, kjer so se sestali člani Predsedstva SFRJ in predsedniki predsedstev nekdanjih jugoslovanskih republik. Strinjali so se, da je pogoj za začetek pogajanj mir, pri pogajanjih pa bodo upoštevana naslednja načela (soglasje o tem obstaja): spoštovanje pravic do samoodločbe, nespremenljivost meja, načelo enakopravnosti in legalitete (Pesek 2007, 493). Teden dni kasneje je evropska dvanajsterica pripravila *Deklaracijo o Jugoslaviji* in predlagala mirovno konferenco¹⁵⁵, na kateri naj bi razrešili krizo v Jugoslaviji. Zunanji minister dr. Dimitrij Rupel je delegatom, ki so še vedno izražali veliko bojazen pred poskusom vključevanja oziroma zadrževanja Slovenije v Jugoslaviji, 27. avgusta v skupščini zatrjeval, da bo evropska dvanajsterica priznala Slovenijo, v kolikor na mirovni konferenci ne bo prišlo do soglasja o prihodnji ureditvi Jugoslavije.

Ko se je v začetku oktobra trimesečni moratorij na izvajanje slovenske osamosvojitve počasi iztekal, dogovora o prihodnji ureditvi Jugoslavije pa še vedno ni bilo, je slovenska skupščina na svoji seji 2. oktobra 1991 ugotovila, da je Slovenija obveze iz Brionske deklaracije izpolnila in da dejanska situacija na vojaškem, ekonomskem in političnem področju

¹⁵⁵ V javnosti je bila znana kot Haaška mirovna konferenca oziroma Carringtonova mirovna konferenca.

onemogoča oblikovanje skupnosti suverenih držav na območju nekdanje SFRJ, zato je nadaljevala s postopki za uveljavitev politične in dosego efektivne ekonomske samostojnosti. *»Zanosne besede smo že povedali, praznovanja so nam na silo prekinili, našo voljo po svobodi in demokraciji smo potrdili tudi s krvjo, ostane nam, da delo opravimo do kraja,«* je v uvodu svojega nastopa dejal predsednik vlade Lojze Peterle (Pesek 2007, 495).

Slovenija v obdobju brionskega moratorija, ki se je iztekel 8. oktobra 1991, ni preklicala svojih osamosvojitvenih aktov, ampak jih je zgolj navidezno zamrznila, kar je pomenilo, da v skupščini ni sprejemala dodatnih zakonov, ki so bili potrebni za uveljavitev politične osamosvojitve in uresničitve ekonomske samostojnosti. Kljub moratoriju vlada ni prenehala s pripravljanjem potrebne osamosvojitvene zakonodaje za obravnavo in sprejem le-te po poteku moratorija. Obstajali so tudi primeri¹⁵⁶, ko je vlada pripravila, skupščina pa že v času moratorija sprejela zakonodajo, ki je vzpostavljala jasne elemente državnosti, vendar je skupščina zadržala izvajanje posameznih členov zakona, ki bi jih lahko evropska dvanajsterica razumela kot kršenje Brionske deklaracije. Moratorij je Sloveniji prinesel mir, v katerem smo lahko načrtovali, po preteku moratorija pa tudi realizirali, potrebno osamosvojitveno zakonodajo.

4.2.11 Mednarodno priznanje Slovenije

Tako kot pogovori predsednikov predsedstev o reševanju jugoslovanske krize iz začetka leta 1991 niso obrodili rezultatov, tako jih tudi niso pogovori o prihodnosti Jugoslavije, ki jih je spodbudila Brionska deklaracija, niti Carringtonova mirovna konferenca. Vsi ti pogovori so pokazali, da je realen dogovor o skupni prihodnosti jugoslovanskih republik nemogoč, saj so bili koncepti prihodnjega razvoja Jugoslavije diametralno nasprotni, glavne točke pogovorov o krizi v Jugoslaviji so bile očitna heterogenost, stopnjevanje konflikta in plebiscitarno izražanje zahtev po samostojnosti republik. Jeseni 1991 je bilo jasno, da enotna Jugoslavija, kakršno so zagovarjale svetovne velesile, ne more več obstati, osamosvojitve Slovenije in njeno mednarodno priznanje je bilo neizogibno, bilo je le še vprašanje časa in načina.

¹⁵⁶ Zakon o državljanstvu je predvideval, da v času brionskega moratorija državljane drugih jugoslovanskih republik slovenski upravni organi ne bodo obravnavali kot tujce, ampak kot državljane Jugoslavije. Po poteku moratorija pa si bodo morali državljani drugih jugoslovanskih republik urediti status tujca oziroma bodo lahko do 25. decembra 1991 zaprosili za slovensko državljanstvo. Tisti državljani drugih jugoslovanskih republik, ki si zaradi različnih razlogov (zavračanje slovenske samostojnosti, prepričanje v obnovo Jugoslavije, vojna, bolezen, nevednost ...) do 25. decembra 1991 niso uredili statusa tujca ali zaprosili za slovensko državljanstvo, so jih slovenski upravni organi *»izbrisali«* iz evidenc državljanov in tujcev.

Slovenija je mednarodno javnost že konec novembra 1990 na zasedanju Konference o varnosti in sodelovanju v Evropi, ki je potekala v Parizu in je razglasila konec hladne vojne, opozarjala na krizne razmere v Jugoslaviji in prisotne seznanjala z namerami Republike Slovenije. Glede na to, da je bila Slovenija takrat še članica jugoslovanske delegacije, je dr. Dimitrij Rupel uporniško organiziral lastno novinarsko konferenco, na kateri je poskušal mednarodno javnost seznaniti z razmerami v Jugoslaviji. Pariška konferenca, ki je sicer potrdila lep in pameten dokument, t. i. Pariško listino, je bila nemara zadnji vsenarodni dogodek, ki ga je označevalo zavezništvo velikih sil pri vzdrževanju ravnotežja in seveda pri zaviranju osvobodilnih procesov (Rupel 1992, 85). Zahodne države so z obrambo Jugoslavije pravzaprav branile svoj lastni red, ki so ga vzpostavile v Evropi pa tudi v svojih mejah (Bučar 2002, 118). Kljub temu da svetovne velesile niso bile naklonjene dezintegraciji velikih večnacionalnih držav, saj so v razpadanju videle predvsem grožnjo varnosti in miru, niso mogle spregledati rezultatov slovenskega plebiscita, na katerem se je slovenski narod demokratično odločil za samostojno in neodvisno Slovenijo.

Za uveljavitev samostojnosti je ključno mednarodno priznanje, s katerim država šele dobi mednarodno subjektiviteto. Mednarodno priznanje pa je odvisno od podpore svetovnih sil, zato je slovenska vlada v času plebiscita vlagala velike napore v pojasnjevanje tujim diplomatom, da se Slovenija ne pripravlja na odcepitev, ampak na nadzorovano in sporazumno razdružitev ter s tem v ničemer ne ogroža miru v Jugoslaviji. Prizadevanja vlade so vsaj delno obrodila sadove. Čeprav so svetovne velesile, kot na primer ZDA, tudi po plebiscitu še vedno podpirale enotno Jugoslavijo, so na drugi strani stališče spremenili naši severni sosedje. Avstrijski zunanji minister Alois Mock¹⁵⁷ se je 19. maja 1991 na srečanju Pentagonale zavzel, da bi evropska politika prenehala podpirati celovitost SFRJ.

Po plebiscitu so se prizadevanja Slovenije za mednarodno podporo njenim osamosvojitvenim procesom intenzivirala. Poleg številnih uradnih obiskov predsednika PRS Milana Kučana, predsednika vlade Lojzeta Peterleta in zunanjega ministra dr. Dimitrija Rupla v tujini, na katerih so poskušali dobiti podporo za mednarodno priznanje Slovenije, je obstajala še cela vrsta drugih, neformalnih aktivnosti. Izpostaviti velja prizadevanja Slovencev po svetu, ki so intenzivno lobirali za Slovenijo v državah, kjer so živeli, in srečanja evropskih strankarskih

¹⁵⁷ Zaradi vključevanja Avstrije v EU je bilo stališče avstrijskega kanclerja Vranitzkija, da bo Avstrija ravnala v skladu s takratno evropsko dvanajsterico, medtem ko je bil njegov zunanji minister Mock veliko bolj naklonjen osamosvojitvi Slovenije in tudi njenemu priznanju.

zvez¹⁵⁸, ki so slovenskim politikom ponujala priložnost za neformalne pogovore z voditelji evropskih držav. V začetku devetdesetih let je bila glede na takratno politično situacijo v Evropi precej močna Evropska demokratična zveza, ki je združevala evropske krščanskodemokratske in ljudske stranke. Članica omenjene zveze je bila tudi SKD predsednika vlade Lojzeta Peterleta, ki je na enem izmed srečanj omenjene strankarske zveze že junija 1990 v Budimpešti nemškemu kanclerju Helmuntu Kohlu pojasnil prizadevanja vlade za osamosvojitve Slovenije. Kancler Kohl (v Marc 1999, 41) mu je odvrnil: *»Mi vas razumemo, Slovenci spadate v zahodno-evropski kulturno-civilizacijski krog, za vas ne vidimo posebnih problemov, bojimo pa se, da bi s podporo Sloveniji prižgali sod smodnika na Balkanu.«* Nenaklonjenost slovenski osamosvojitvi s strani vodilnih evropskih držav in ZDA je izhajala prav iz bojazni, ki jo je Peterletu junija 1990 opisal Kohl, in sicer, da bo podpora osamosvajanju Slovenije sprožila vojno v Jugoslaviji.

Tik pred slovensko osamosvojitvijo 21. junija 1991 je ameriški zunanji minister James Baker v Beogradu zatrjeval, da ZDA niso naklonjene slovenskim osamosvojitvenim aktivnostim¹⁵⁹. Tako je najmočnejša velesila na svetu, s tako poudarjeno demokratično in svobodoljubno tradicijo, prižgala zeleno luč zadnji komunistični armadi v Evropi za pokoritev naroda, ki ni hotel nič drugega, kot po mirni poti izpolniti načela iz ameriške deklaracije o neodvisnosti (Janša 1992, 98). Hkrati je Evropska skupnost 23. junija 1991 sporočila, da bo priznala neodvisnost Slovenije samo pod pogojem, da bo neodvisnost plod notranjih dogovorov v Jugoslaviji, kar je bilo enako, kot če bi rekli, da osamosvojitve Slovenije ne bodo podprli, saj je bilo glede na realno politično situacijo v Jugoslaviji jasno, da soglasja o osamosvojitvi Slovenije ni.

Vojna v Sloveniji je v veliki meri pritegnila pozornost mednarodne javnosti, ki je bila v prvi polovici leta 1991 osredotočena na zalivsko vojno. Posnetki agresije JLA, ki so obšli svet, so počasi začeli mehčati uradna stališča držav. Osamosvajanju Slovenije so bili naklonjeni Nemčija, Avstrija in Vatikan, še vedno pa so, kljub vojni, enotno Jugoslavijo podpirali v

¹⁵⁸ Peterletova SKD je bila takrat članica močne Evropske demokratične zveze (Zveze evropskih krščanskodemokratskih in ljudskih strank), ki je ponujala priložnosti za neformalne pogovore z nemškim kanclerjem Helmuntom Kohlom, ki je bil vodja nemških krščanskih demokratov. Pučnikova SDZS je imela tesne stike z avstrijskimi socialisti, ki jih je vodil takratni avstrijski kancler Vranitzki.

¹⁵⁹ ZDA so spomladi 1991 v Slovenijo poslali posebno skupino *»za preprečevanje konfliktov«*. Njena naloga je bila, da prepričajo Demosove politike, da odstopijo od ideje o samostojni Sloveniji v zameno za 2 milijardi dolarjev gospodarske pomoči.

ZDA, Veliki Britaniji in Franciji¹⁶⁰. Na slovenski poti do mednarodnega priznanja so ključna zlasti prizadevanja Nemčije, ki je na podlagi svoje lastne izkušnje razumela pomembnost danega zgodovinskega trenutka in željo slovenskega naroda. Že od vsega začetka sta bila tako nemški kancler Kohl kot tudi zunanji minister Genscher naklonjena osamosvojitvi Slovenije, treba je bilo najti le pot, ki ne bi stopnjevala konflikta v Jugoslaviji. Neuradno podporo slovenskim prizadevanjem je nemški zunanji minister Genscher izrazil že med vojno, 2. julija 1991, ko se je v Beljaku sestal s Kučanom in Ruplom, še bolj jasen pa je bil sam kancler Kohl na neformalnem srečanju s Peterletom sredi avgusta 1991 v avstrijskem Gilgenauvu. Kohl, kot ključna oseba med premieri znotraj Evropske skupnosti – večina premierov je takrat pripadala krščanskodemokratskim oz. konzervativnim strankam, kar ni nepomembno – je dal Peterletu jasno vedeti, da se zelo trudi za priznanje Slovenije, da Slovenija ni več problem, da je priznanje Slovenije tako rekoč zrelo, da pa je še naprej odprto vprašanje priznanja Hrvaške in BiH (Marc 1991, 56).

Prizadevanja Nemčije v procesu mednarodnega priznanja Slovenije so bila izjemna in iskrena, v duhu samoodločbe narodov. Slovenija ni bila nemška sosedka niti pomembna gospodarska partnerica, za Nemce ne z varnostnega in ne z gospodarskega vidika nismo bili tako pomembni kot na primer za sosednjo Avstrijo ali Italijo, a je bila Nemčija kljub vsemu tista odločujoča sila, ki je dosegla, da je Evropska skupnost zgodaj zjutraj 17. decembra 1991 napovedala mednarodno priznanje Slovenije za 15. januarja 1992. Helmunt Kohl (2001) je čez leta v oddaji Manice Ambrožič *Priznanje Slovenije* ocenjeval, da se velikokrat o svojih odločitvah ni posvetoval z nikomer, ampak je storil, kar je bilo treba storiti, kajti v nasprotnem primeru bi lahko z dolgotrajni pogovori o prihodnosti Jugoslavije in s tem tudi Slovenije zamudili neponovljivo zgodovinsko priložnost. Hans van den Broek (2001) v isti oddaji dodaja, da je Nemčija konec leta 1991 pri pogajanjih o Maastrichski pogodbi, ki je določala prihodnjo ureditev Evropske unije, popustila v nekaterih določilih v korist Velike Britanije in tako dosegla enotno evropsko priznanje Sloveniji.

Prve mednarodno priznane države so Slovenijo priznale 19. decembra 1991, to so bile Nemčija, Švedska in Islandija. Pred tem so Slovenjo priznale Hrvaška, Litva, Gruzija, Latvija, Estonija in Ukrajina, ki pa so si, tako kot Slovenija, za mednarodno priznanje še prizadevale.

¹⁶⁰ Zlasti Francija in Velika Britanija priznanju Slovenija nista bili naklonjeni, ker sta se bali, da bi tovrstno priznanje spodbudilo želje po oblikovanju svoje države med njihovimi manjšinami (Baski, Korzičani, Severni Irci).

Pomembno je bilo priznanje Vatikana, ki je Slovenijo priznal 13. januarja 1992, dva dneva za tem, to je 15. januarja 1992, so Slovenijo priznale še preostale države evropske dvanajsterice, soseda Madžarska, Švica, Norveška, Kanada in druge. Rusija je Slovenijo priznala 14. februarja 1992, 7. aprila 1992 pa še ZDA. Pri mednarodnem priznanju Slovenije je bilo pomembno poročilo Badinterjeve arbitražne komisije, ki je odločila, da gre v primeru Jugoslavije za razpad države in ne za odcepitev Slovenije, zato je Evropski skupnosti predlagala priznanje tistih nekdanjih jugoslovanskih republik, ki so to zahtevo izrazile. V začetku januarja je Slovenija zaprosila za članstvo v OZN in 22. maja 1992 je postala 176. njihova članica.

4.3 Gospodarska prenova Slovenije

4.3.1 Razpad jugoslovanskega gospodarskega sistema

Po drugi svetovni vojni je jugoslovansko socialistično gospodarstvo, ki se je opiralo na birokratsko planiranje in udarniške akcije, prispevalo k napredku Jugoslavije in s tem tudi Slovenije. Za v vojni uničeno državo je bilo ambiciozno postavljanje gospodarskih planov in široka prostovoljna vključenost državljanov v delovne akcije učinkovit mehanizem za obnovo države, vendar premalo za gospodarski preboj. Zanj bi v svetovnem merilu jugoslovanski gospodarski sistem potreboval kvalitativen napredek, v smislu večjega vlaganja v razvoj in konkurenčnost, a do tega ni prišlo. Posledica je bila vse večja neučinkovitost in na koncu dokončen razpad sistema.

Ko je svetu vladala hladna vojna, je Jugoslavija svetovne napetosti in interese velesil po ohranjanju svetovnega političnega ravnotežja izkoriščala v svoj prid. Pridobljeno finančno pomoč je uporabljala za financiranje neučinkovitega gospodarskega sistema. Vse dokler je v svetu vladalo obdobje vztrajne gospodarske rasti, je bila finančna pomoč Jugoslaviji, s strani svetovnih velesil, nizka cena za ohranjanje političnega ravnotežja v bipolarnem svetu. Naftna kriza sredi sedemdesetih let je prvič po drugi svetovni vojni resneje pretresla svetovno gospodarstvo in s tem zmanjšala možnost pridobivanja zunanjih virov za financiranje neučinkovitega jugoslovanskega gospodarskega sistema. Krizo so poglobili še Titova smrt, dolžniška kriza latinske Amerike v začetku osemdesetih in »črni ponedeljek«, ki se je zgodil konec 80. let. Jugoslovanski gospodarski sistem se brez zunanjih prilivov ni bil sposoben

vzdrževati sam, zato so v osemdesetih letih sledili poskusi reform sistema s strani predsednika zvezne vlade Anteja Markovića, vendar so bili razvojni koncepti jugoslovanskih republik preveč različni, da bi lahko zastavljene reformne uspele. Ključni protagonistki sta bili Slovenija in Srbija, Slovenija si je prizadevala za premik v smer tržnega gospodarstva, Srbija pa je še vedno vztrajala na prvinah dogovornega samoupravljanja.

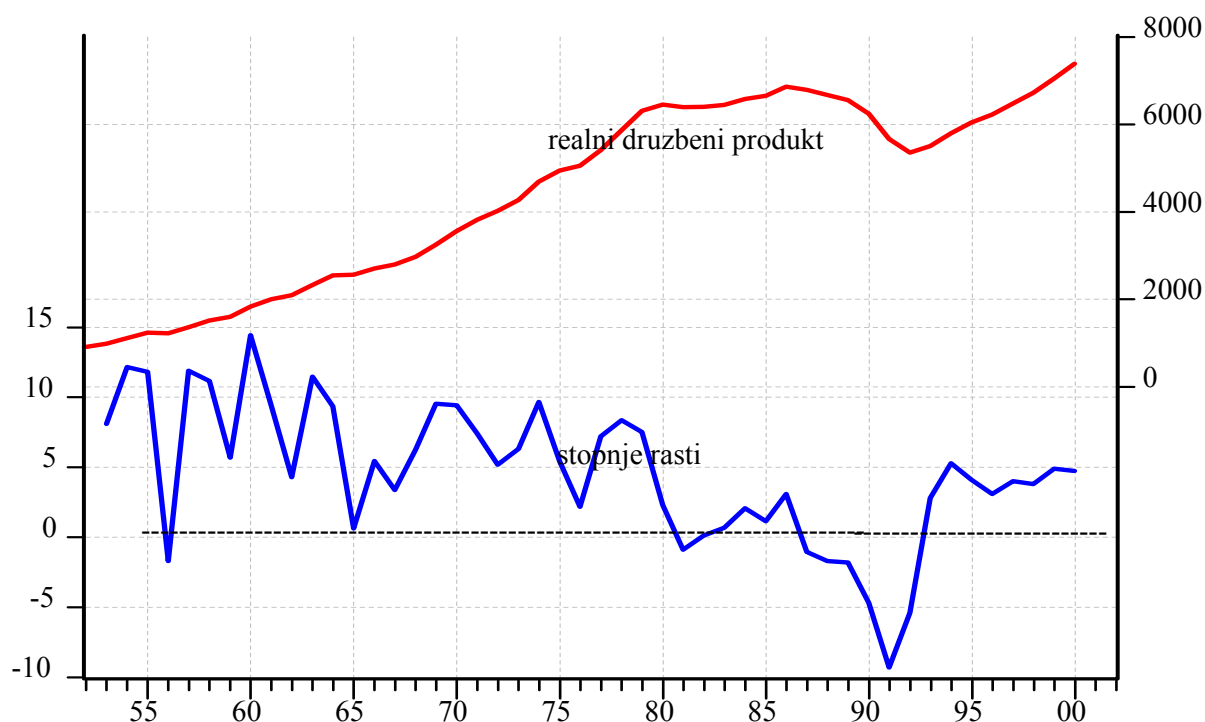
Znan slovenski ekonomist Janez Šušteršič (2003, 176) našteva nekaj tipičnih vzrokov za zastoj gospodarske rasti v socialističnih gospodarstvih, ki sta jih dognala Bleaney (1988) in Kornai (1992):

- a) Podjetja, ki so se potegovala za odobritev naložbenih projektov, so možnosti za uspeh skušala izboljšati z navajanjem podcenjenih stroškov. Zato je bilo odobrenih preveč projektov, ki jih ni bilo mogoče uresničiti, tudi zaradi pomanjkanja finančnih sredstev. Rezultat je bil zastoj v naložbenem ciklu.
- b) Ker je podjetniški presežek pripadal državi, podjetja niso imela spodbude za zmanjševanje stroškov in povečanje donosnosti. Namesto tega so kopičili odvečno delovno silo, zlasti na pomožnih in vzdrževalnih delovnih mestih, in tako doseči samozadostnost v proizvodnji. Posledično se je zmanjševala produktivnost, prav tako tehnična brezhibnost.
- c) Prikrito kopičenje vložkov v proizvodnjo (zaposlenih, materiala, rezervnih delov) in zalog že izdelanih proizvodov, oboje zato, da bi si podjetja olajšala izpolnitev planskih ciljev, je pripeljalo do ozkih grl v proizvodnih verigah, presežnega povpraševanja po inputih, proizvodih in delovni sili (polna zaposlenost), prisilnega varčevanja (presežnih blagajn) prebivalstva, prikrite inflacije ter razvoja sive ekonomije. Vse to je zmanjševalo dolgoročno uspešnost gospodarstva in je lahko v določenem trenutku sprožilo krizo.
- d) Iz enakih razlogov se je razvilo tudi presežno povpraševanje po uvozu. Zaradi tega je morala država omejiti uvoz in siliti podjetja v izvoz za vsako ceno, da bi zagotovila devize, potrebne za plačilo uvoza. Posledica takšnih odnosov so bile plačilnobilančne težave in zunanje zadolževanje.

Slovensko gospodarstvo je konec sedemdesetih, po naftni krizi, uspešno okrevalo, saj smo imeli skoraj 10%-letno gospodarsko rast, a v začetku osemdesetih let je bila gospodarska rast vse šibkejša, leta 1981 je Slovenija, prvič po petindvajsetih letih, zabeležila negativno gospodarsko rast (glej Graf 4.1). Do sredine osemdesetih je sledilo počasno okrevanje, nato

pa so slabe gospodarske razmere v Jugoslaviji tudi Slovenijo pahnile v globoko gospodarsko krizo. Leta 1986 je bankrotiral bančni sistem v Makedoniji, Črni Gori in na Kosovu, čemur so sledile še agresivnejše zahteve po solidarnostnem prelivanju sredstev, pokrivanju izgub in potreb gospodarstev v nerazvitih republikah (Prinčič 2008, 77). Pritiski neučinkovitega jugoslovanskega gospodarskega sistema so gospodarsko krizo v Sloveniji samo še poglobljali in povečevali željo državljanov, da Slovenija Jugoslavijo čim prej zapusti.

Graf 4.1: Realni BDP in stopnje gospodarske rasti v Sloveniji med letoma 1952–2000

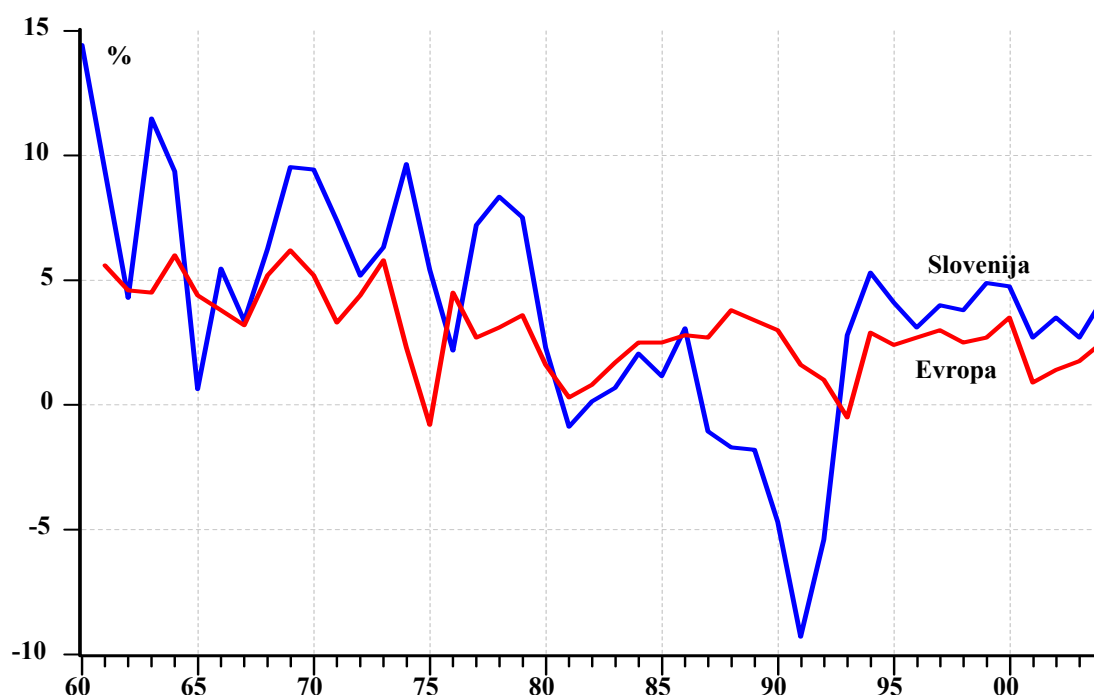
Vir: Mencinger, Jože. 2008. *BDP Slovenije in njegove strukture*. Dostopno na: <http://www.pf.uni-lj.si/media/mencinger.03.druzbeni.produkt.slovenije0809.ppt> (7. marec 2010)

Gospodarska kriza je spodbudila politične pritiske za preoblikovanje SFRJ, vendar so imele jugoslovanske republike diametralno nasprotne politične koncepte, s katerimi bi odpravili krizne povzročitelje. Slovenija se je zavzemala za preobrazbo SFRJ v konfederacijo, Srbija pa je zagovarjala nadaljnjo centralizacijo. Ker so republike vztrajale vsaka na svojem stališču, gospodarska kriza pa se je med tem še poglobljala, so državljani jugoslovanskih republik za slabe socialno-ekonomske razmere vse bolj krivili posamezno jugoslovansko republiko in hkrati videli rešitev krize v odhodu iz Jugoslavije ali pa v prisili »problematičnih« republik k njihovem konceptu rešitve krize. Razpad Jugoslavije je bil neizbežen.

4.3.2 Gospodarsko osamosvajanje Slovenije

Slovenija je v drugi polovici osemdesetih še opazneje začela gospodarsko zaostajati za Evropo. Nezadovoljstvo z gospodarskimi razmerami v Sloveniji je bilo konec osemdesetih let še toliko večje, ker je Evropa v tem obdobju ohranjala relativno stabilno gospodarsko rast, medtem ko se je v Sloveniji gospodarska kriza iz leta v leto poglobljala (glej Graf 4.2). Primerjava življenja v Zahodni Evropi z življenjem v Sloveniji je imela pomemben psihološki vpliv pri političnih in gospodarskih zahtevah državljanov, poleg tega pa je željo po samostojnosti spodbujal še politični konflikt med Slovenijo in Srbijo, ki je pripeljal do srbske gospodarske vojne proti slovenskim podjetjem. Ko je predsednik zvezne vlade Ante Marković Jugoslavijo začel poimenovati kot »konvoj, katerega hitrost mora biti prilagojena gospodarsko najpočasnejši republiki«, je bilo jasno, da se Slovenci želijo odklopiti od tega konvoja. Rezultati plebiscita so to tudi potrdili.

Graf 4.2: Dinamika gospodarske rasti v Sloveniji in v Evropi med letoma 1960–2004

Vir: Mencinger, Jože. 2008. *BDP Slovenije in njegove strukture*. Dostopno na: <http://www.pf.uni-lj.si/media/mencinger.03.druzbeni.produkt.slovenije0809.ppt> (7. marec 2010)

Prvi premik k gospodarskemu osamosvajanju Slovenije predstavljajo dopolnila k slovenski ustavi, ki jih je skupščina sprejela septembra 1989 in so Slovenji omogočili, da sama odloča o tem, katere zvezne zakone bo upoštevala in katere ne. S tem je Slovenija dobila veliko

manevrskega prostora pri upravljanju svojega gospodarskega sistema. Ključna za nadaljnje gospodarsko osamosvajanje Slovenije pa je zmaga Demosa na aprilskih volitvah 1990. Demos se je namreč že v predvolilni kampanji opredelil za gospodarsko samostojnost Slovenije. Lojze Peterle (v Marc 1999, 36), 16. maja 1990 še kandidat za predsednika vlade, je v svojem nastopu pred skupščino nakazal cilje njegove vlade pri gospodarski prenovi Slovenije, dejal je:

Glavna skrb vlade zadeva gospodarstvo, pri čemer njena naloga ni gospodarjenje, ampak vzpostavljanje in vzdrževanje ravnotežja v okviru danega gospodarskega sistema. V prehodnem obdobju bo vlada v povezavi s parlamentom skrbela za vzpostavitev gospodarskega sistema, ki bo ob trdnih pogojih gospodarjenja omogočal gospodarsko učinkovitost in blaginjo /.../ Oživitev gospodarstva je možna z odpravo ovir in podporo zasebni gospodarski aktivnosti, z zmanjšanjem davčnih obremenitev gospodarstva, s poenostavitvami, zmanjšanjem stroškov države, s prenosi davkov, z davčnimi olajšavami za investicije, z začasnim neposrednim posredovanjem v primeru stečajev, z obnavljanjem gospodarske infrastrukture, s pomočjo tujega kapitala – vendar brez razprodaje narodnega bogastva tujcem /.../ Naše gospodarske možnosti bistveno določajo pogoji za gospodarjenje znotraj Jugoslavije. Precenjeni dinar in vse večji obseg dajatev za federacijo vse bolj omejujejo možnosti slovenskega gospodarstva, njegovega prestrukturiranja kot tudi izvedbe socialnih in ekoloških programov. Ob veljavni ureditvi je večjo gospodarsko samostojnost mogoče dosegati z neposrednim zmanjševanjem pristojnosti federalne države.»

Peterle je tako že v svojem inovugoracijskem govoru jasno poudaril, da sta politično in gospodarsko osamosvajanje tesno povezana.

Demosova vlada je po prevzemu odgovornosti postopoma začela prevzemati posamezne vzvode ekonomske politike iz rok zvezne vlade. Najprej je bil spremenjen zakon o neposrednih davkih, ki je Sloveniji omogočil, da je samostojno odločala o davkih. Junija 1990 je bilo ukinjeno vplačevanje sredstev v nepriljubljen sklad za manj razvite jugoslovanske republike, oktobra 1990 je Slovenija zadržala del prometnega davka in tako na zelo konkreten način začela zmanjševati dajatve federaciji. V letu 1991 je najprej januarja sledil prevzem kontrole davčnega sistema, v februarju pa je bil parlamentu predložen prvi samostojni proračun Slovenije, ki je močno okrnil prispevek za delovanje JLA. Zakon o Narodni Banki Slovenije, ki je vzpostavil temelje prihodnje monetarne politike, je bil sprejet 4. maja 1991. Prevzem nadzora nad carinami je sovpadal z začetkom osamosvojitvene vojne.

Po osamosvojitveni vojni je Brionska deklaracija slovensko gospodarstvo postavila v zelo neugoden položaj, saj je od Slovenije zahtevala, da vztraja v jugoslovanskem gospodarskem sistemu, medtem ko je Svet guvernerjev Narodne banke Jugoslavije Slovenijo istočasno izključil iz jugoslovanskega monetarnega sistema. Ker Slovenija še ni bila mednarodno priznana so bili tuji investitorji zelo zadržani, prav tako bankirji, ki niso želeli odobriti posojil, ki jih je vlada potrebovala za ponoven zagon gospodarstva. Po preteku brionskega moratorija je Slovenija dobila svojo valuto, imenovano tolar, menjalno razmerje med nemško marko in tolarjem je bilo 1 proti 32. Sprva so bili v obtoku posebni boni, ki so nadomestili dinarje, leta 1992 pa se je začela postopna menjava bonov za prave bankovce in kovance tolarja. Mednarodno priznanje je bilo ključno za nadaljnje navezovanje Slovenije na zahodne trge, konec leta 1992 smo postali člani Evropske banke za obnovo in razvoj, leta 1993 pa še člani Mednarodnega denarnega sklada. Država je bila tako z varnostnimi pasovi pripeta na Zahod in s tem tudi zavarovana pred vojno, ki je potekala v delih nekdanje Jugoslavije (Prinčič 2008, 92).

Za popolno preobrazbo slovenskega gospodarskega sistema iz socialističnega v tržnega je bilo treba sprejeti še zakon o denacionalizaciji, ki je omogočil vračanje po drugi svetovni vojni podržavljenega premoženja, in zakon o privatizaciji, ki je omogočil lastninsko preoblikovanje družbenih podjetij. Zakon o denacionalizaciji je bil brez večjih zapletov sprejet 20. novembra 1991, veliko kontroverznejše je bilo sprejemanje zakona o privatizaciji, ta je bil po najrazličnejših zapletih sprejet šele konec leta 1992, ko je Demosova vlada že padla.

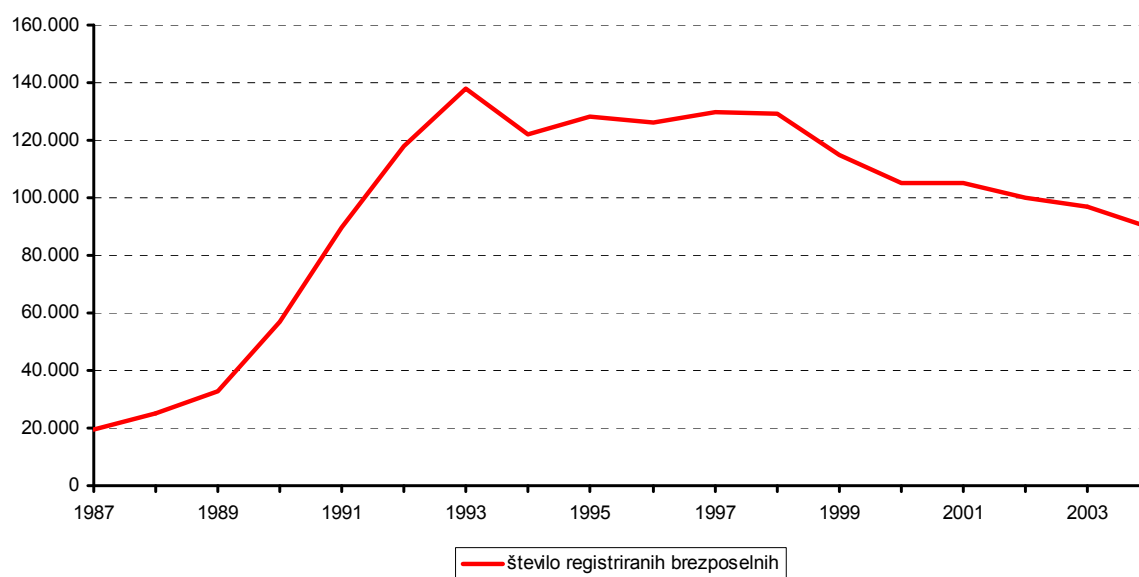
4.3.3 Gospodarski dosežki vlade

Jugoslavija in s tem tudi Slovenije je bila v drugi polovici osemdesetih let v globoki gospodarski krizi. Leta 1989 je razpadel jugoslovanski trg, konec leta 1990 še plačilni in fiskalni sistem. V najtežjih trenutkih poglobljajoče gospodarske krize so krmilo slovenske vlade prevzeli politični amaterji, ki so volitve dobili z obljubo o drugačni Sloveniji, tudi gospodarsko uspešnejši. Pričakovanja ljudi so bila velika, manevrskega prostora pa izjemno malo, saj sta reševanje gospodarskih težav obremenjevala jugoslovanska politična kriza in vojna.

Delo Demosove vlade bi z ozirom na gospodarsko situacijo v Sloveniji lahko razdelili na štiri obdobja, Prinčič (2008, 83–92) navaja tri, sam sem dodal še četrto obdobje:

- o **I. obdobje (maj 1990–december 1990):** Gospodarski trendi iz konca osemdesetih so se nadaljevali. Industrijska proizvodnja, izvoz in naložbe so upadali. Uvoz, cene in število brezposelnih pa raslo. Nova vlada v prvih šestih mesecih delovanja ni spreobrnila gospodarskih trendov, največje napore je vlagala v prizadevanja, da bi obdržala pri življenju čim več podjetij, ne glede na njihove izide poslovanja, hkrati pa je vse bolj pritiskala na zvezno vlado in si prizadevala za zmanjšanje dajatev federaciji.
- o **II. obdobje (januar 1991–junija 1991):** Gospodarska situacija se je tudi v prvi polovici leta 1991 poslabševala, boljše gospodarske klime niso spodbudili niti rezultati plebiscita. Industrijska proizvodnja je padla na raven iz leta 1980, veliko število podjetji se je znašlo v likvidnostnih težavah, število brezposelnih se je povečalo. Vlada je z državnimi pomočmi poskušala pomagati podjetjem, da so premostila likvidnostne težave. Pripravam na politično osamosvojitve so sledile priprave na gospodarsko osamosvojitve, sprejeta je bila konkretna zakonodaja.
- o **III. obdobje (julij 1991–december 1991):** Gospodarske razmere so se po osamosvojitvi najbolj zaostrole. Evropa je bila v tem obdobju do Slovenije zelo hladna in ji ni nudila nobene gospodarske pomoči, hkrati je imelo za gospodarstvo velike negativne učinke tudi pretrganja gospodarskih stikov z jugoslovanskimi republikami. Zmanjšalo se je povpraševanje, a so se s tem povečali inflacija, število stečajev in javna poraba. Osamosvojitvena vojna je spodbudila strah pri tujih investitorjih, ki so Sloveniji odtegnili že odobrena posojila. Vlada si je v tem obdobju najbolj prizadevala stabilizirati gospodarski sistem, za zagon domačega gospodarstva je začela investirati v elektroenergetski sistem, ob enem pa je nadaljevala s preobrazbo iz socialističnega v tržni gospodarski sistem, kjer sta bili ključni denacionalizacija in privatizacija.
- o **IV. obdobje (januar 1992–april 1992):** Mednarodno priznanje Slovenije je bil prvi korak k normalizaciji gospodarskih razmer v Sloveniji, tuji investitorji so znova dobili zaupanje v Slovenijo, prav tako je bil olajšan dostop do tujih posojil, ki jih je vlada nujno potrebovala za zagon gospodarstva. V letu 1992 se je število brezposelnih še vedno povečevalo (glej Graf 4.3), vendar pa so se gospodarske razmere začele stabilizirati, padanje BDP se je ustavilo.

Graf 4.3: Število registriranih brezposelnih v Slovenije med letoma 1987–2004

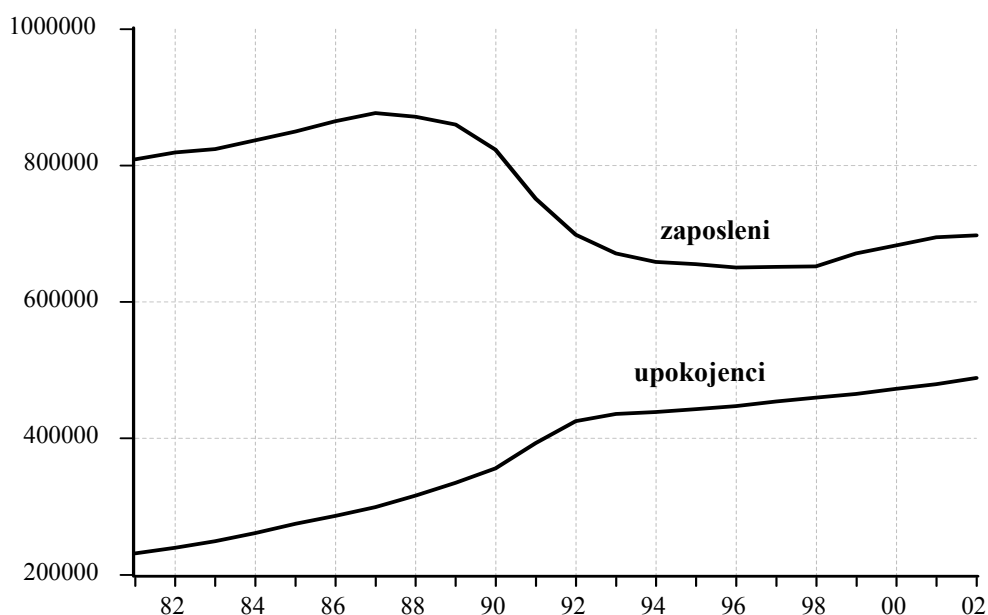
Vir: Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje. 2004. *Letno poročilo 2004 - Gibanja na področju zaposlovanja in brezposelnosti*. Dostopno na: <http://www.ess.gov.si/SLO/Predstavitev/LetnaPorocila/lp04/Slovenija/slo/Pogl03.htm> (8. marec 2010)

Ko ocenjujemo gospodarske dosežke Demosove vlade, moramo razumeti zgodovinski kontekst takratnega dogajanja. Demosova vlada je odgovornost prevzela v obdobju, ko je bila Slovenija še sestavni del Jugoslavije, ta pa v globoki gospodarski krizi. Učinkovito soočanje z jugoslovansko gospodarsko krizo je preprečevala konfliktnost političnega sistema in pomanjkanje politične volje. Med politične ovire, ki so bile ključne, pa lahko štejemo dejstvo, da je Jugoslavijo obvladovala ideološko zadržana politična nomenklatura, miselno in eksistenčno vezana na socializem enopartijskega tipa, ki je odločilno vplivala tudi na gospodarstvo, in ni želela reform (Repe 2002a, 50). Posledice jugoslovanske ujetosti v preživele politične koncepte in vsesplošno gospodarsko neučinkovitost je še posebej čutila Slovenija, ki je bila od vseh jugoslovanskih republik najbolj povezana z zahodnimi trgi. Slovensko gospodarstvo je konec osemdesetih let po tehnološki plati zaostajalo za najsodobnejšimi trendi, delež zastarelih osnovnih sredstev in iztrošene opreme je bil zelo velik, gospodarska infrastruktura zelo slabo razvita (Prinčič 2002, 76). Kljub naporom Šinigojeve vlade za ublažitev gospodarske krize in zmanjšanje razvojnega zaostanka za Evropo, je Demosova vlada maja 1990 dobila slabo popotnico. Podjetja so propadala, delež brezposelnih je naraščal, BDP je upadal.

Demosova vlada je v relativno kratkem obdobju, polnem političnih pretresov, od maja 1990 do aprila 1992, na gospodarskem področju uspela uresničiti naslednje:

o transformacija gospodarskega sistema iz socialističnega v tržnega: Z dopolnili slovenske ustave iz septembra 1989 se je začel proces prehoda iz socialističnega v tržno gospodarstvo. Čeprav je bila Slovenija do spremembe ustave uradno socialistična republika¹⁶¹, je imela v svojem gospodarskem sistemu že do takrat precej elementov tržnega gospodarstva. Ko je Demosova vlada prevzela odgovornosti, je zgolj nadaljevala s transformacijo gospodarskega sistema, pri čemer sta bila ključna dva zakona; o denacionalizaciji in privatizaciji¹⁶², ki sta v ospredje postavljala koncept zasebne lastnine. V času Demosove vlade je bila sprejeta še zakonodaja, ki je olajšala ustanavljanje zasebnih podjetji. Oblikovane so bile institucije značilne za delovanje tržnega gospodarstva (borza). Pri transformaciji gospodarstva se je vlada, poleg nepripravljenosti gospodarskih subjektov na močno tujo konkurenco, soočila tudi s problemom pre zaposlenosti v nekaterih državnih službah¹⁶³ kot tudi v posameznih gospodarskih panogah. V največji možni meri se je ta problem reševal s predčasnim upokojevanjem (glej Graf 4.4.), kar je bilo najugodnejše za državljane.

Graf 4.4: Gibanje števila zaposlenih in upokojenih v Sloveniji med letoma 1981–2002

Vir: Mencinger, Jože. 2004. *Srednjeročna javnofinančna vzdržnost Slovenije*. Dostopno na: www.pf.uni-lj.si/media/mencinger.joze.33fiskalnisistem.doc (8. marca 2010)

¹⁶¹ Slovenska skupščina je 8. marca 1990 sprejela še nekaj dodatnih dopolnil k slovenski ustavi iz leta 1974, med katerimi je bilo tudi to, da se iz naziva Slovenije in njenih organov črta izraz *socialistična*.

¹⁶² Zakon o privatizaciji je Demosova vlada pripravila, vendar ga je skupščina zavrnila. Spremenjena verzija privatizacijskega zakona je bila sprejeta šele po padcu vlade. Več v poglavju *Razhajanja pri privatizaciji*.

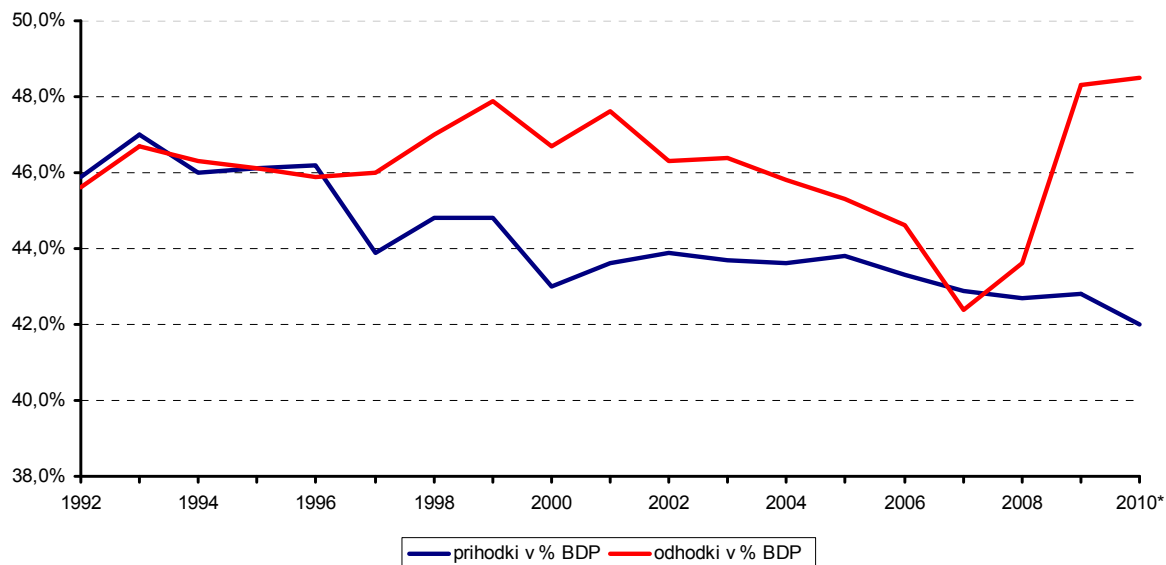
¹⁶³ Tajna politična policija – Služba državne varnosti – je imela veliko število zaposlenih operativcev in drugih tajnih sodelavcev, ki so bili na plačilni listi države.

- o **gospodarska osamosvojitve**¹⁶⁴: Po večstrankarskih volitvah leta 1990 in v času Demosove vlade je bilo vprašanje denarne suverenosti od vsega začetka v ospredju sprememb (Borak 1996, 181). Vlada je s postopnim spreminjanjem in z oblikovanjem nove zakonodaje oblikovala samostojen, slovenski, gospodarski sistem, z vsemi elementi gospodarske samostojnosti; monetarni sistem, davčni sistem, carino, lastno valuto ...
- o **stabilizacija gospodarskih razmer**: Po izračunu zavoda za družbeno planiranje bi se slovenska proizvodnja zaradi prekinitve gospodarskih stikov z drugimi jugoslovanskimi republikami zmanjšala za 37,25 % (Prinčič 2008, 83). To se je tudi zgodilo po osamosvojitvi Slovenije, vzrok za prekinitev gospodarskih stikov pa je bila vojna v Jugoslaviji. Poleg vsega so Slovenijo 1. novembra 1990 prizadele hude poplave, ki so povzročile škodo za kar 25 % BDP Slovenije v letu 1989. Vladi je uspelo, da je kljub gospodarski krizi, poplavi, vojni¹⁶⁵ in izgubi skoraj 40 % trga, stabilizirala gospodarske razmere. Do srede 1992 je vlada uspela znižati inflacijo z okrog 20 % mesečno na okrog 1–2 % mesečno (Marc 1999, 48). Leta 1992 se je gospodarsko nazadovanje ustavilo.
- o **vzdržnost javnih financ**: Osamosvojitve Slovenija je pomenila tudi izgradnjo lastne upravne infrastrukture. Naloge, ki jih je pred osamosvojitvijo opravljala federacija, je morala po osamosvojitvi Slovenija prevzeti sama. Oblikovati smo morali Slovensko vojsko, v tujini je bilo treba vzpostaviti diplomatska predstavništva, potrebovali smo lastno carino ... Neizogibno je bilo povečanje javne uprave, s tem pa tudi pritisk na javne finance. Vladi je kljub novim nalogam uspelo javnofinančne prihodke in odhodke uravnotežiti ter ustvariti javnofinančni presežek (glej Graf 4.5).

¹⁶⁴ Več o gospodarskem osamosvajanju si preberite v poglavju *Gospodarsko osamosvajanje Slovenije*.

¹⁶⁵ Osamosvojitvena vojna je povzročila za 2,7 milijarde dolarjev škode.

Graf 4.5: Javnofinančni prihodki in izdatki v odstotkih BDP v Sloveniji med letoma 1992–2010

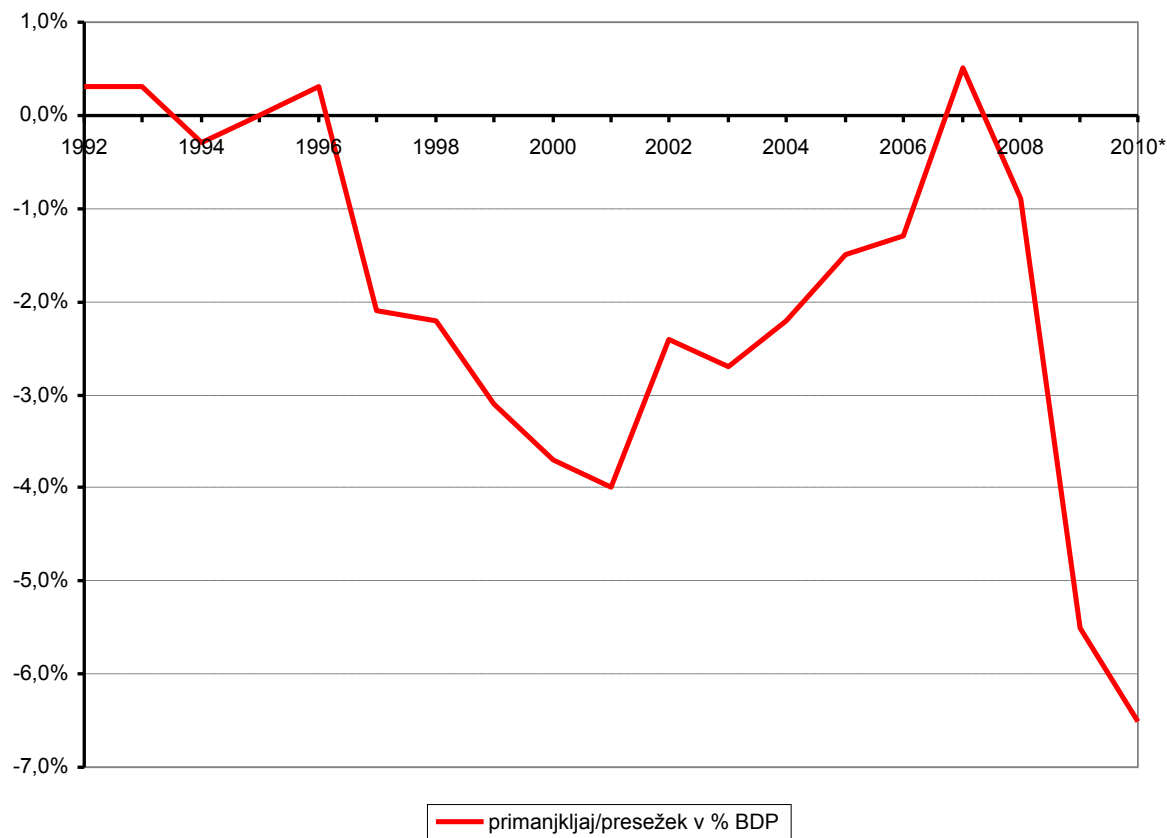

Vir: Kovač, Polonca. 2002. Podjetniška načela v upravljanju slovenske javne uprave V *Ekonomski vidiki javne uprave*, ur. Bogomil Ferfila, 144–272. Ljubljana: FDV; Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj. 2009. *Fiskalna gibanja in politika*. Dostopno na: http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/publikacije/izzivi/2009/II.pdf (8. marec 2010)

*OPOMBA: Za leto 2010 so navedene napovedi.

Gospodarski dosežki Demosove vlade so tesno povezani s političnimi dosežki. Osamosvojitve Slovenije je bila ključna za dokončno transformacijo socialističnega gospodarskega sistema v tržnega, prav tako brez politične osamosvojitve ne bi bilo gospodarske osamosvojitve. Za stabilizacijo negotovih in slabih gospodarskih razmere je bilo ključno mednarodno priznanje, ki nam je vtilo samozavest, tujim vlagateljem pa povrnilo zaupanje v slovenski trg. Oblikovanje lastne države je pomenilo tudi prevzemanje zunanje političnih in varnostno-obrambnih nalog, zato je bilo širjenje javne uprave neizogibno, a kot kažejo javnofinančni podatki, je vlada kljub temu v letu 1992 zagotovila vzdržnost javnih financ (glej Graf 4.6).

Graf 4.6: Javnofinančni primanjkljaj oziroma presežek v odstotkih BDP v Sloveniji med letoma 1992–2010

Vir: Kovač, Polonca. 2002. Podjetniška načela v upravljanju slovenske javne uprave V Ekonomski vidiki javne uprave, ur. Bogomil Ferfila, 144–272. Ljubljana: FDV; Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj. 2009. *Fiskalna gibanja in politika*. Dostopno na: http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/publikacije/izzivi/2009/II.pdf (8. marec 2010)

*OPOMBA: Za leto 2010 so navedene napovedi.

5 VPLIVI NA DELOVANJE PRVE VLADE REPUBLIKE SLOVENIJE

5.1 Posledice rezultatov volitev

Javnomnenjske raziskave so nekaj mesecev pred volitvami napovedovale zmago strank kontinuitete, med opozicijskimi strankami pa naj bi se dobro odrezala predvsem SDZ, katere člani so bili intelektualni motor procesa demokratizacije vse od srede osemdesetih let dalje. Volitve aprila 1990 so postregle z dvojnimi presenečenjem. Najprej je moč povezovanja dokazala koalicija opozicijskih strank Demos, ki je v skupščini zbrala večino, čeprav je na volitvah med strankami največ delegatov v skupščini dobila ZSMS. Kljub zgodovinskemu kontekstu takratnega obdobja, je bila zmaga Demosa, glede na materialno, kadrovsko in medijsko premoč strank kontinuitete, presenečenje. Še večje presenečenje kot zmaga Demosa pa je bila zmaga SKD med Demosovimi strankami v Družbenopolitičnem zboru skupščine.

Opozicijske stranke leta 1990 najverjetneje ne bi prevzele oblasti, če se ne bi povezale v predvolilno koalicijo. Če koalicija Demos ne bi nastala že pred volitvami, potem bi najbrž predsednik PRS Milan Kučan mandat za sestavo vlade podelil stranki, ki je imela največ delegatov v skupščini, to je bila ZSMS. Glede na to, da so bili Zeleni razdeljeni točno na polovico pri vprašanju vključevanja v Demos in so končno odločitev o vključitvi prepustili predsedniku Plutu, bi jih verjetno k morebitnemu sodelovanju v vladi nagovorila tudi ZSMS. Stranke kontinuitete bi imele skupaj z neodvisnimi delegati in Zelenimi večino v skupščini, zato bi lahko brez večjih težav sestavile vlado. Seveda pa ne bi bilo presenečenja, če bi se ZSMS-jevi vladi priključila tudi katera od drugih Demosovih strank. Kako velik je bil pomen predvolilnega povezovanja, se je dejansko pokazalo šele po volitvah, ko predsedniku PRS Kučanu ni preostalo drugega, kot da mandat za sestavo vlade podeli skupini strank, ki je imela na podlagi dogovora pred volitvami v skupščini zagotovljeno večino. Vse drugo, razen podelitve mandata za sestavo vlade Demosu, bi bil odmik od ustaljenih demokratičnih norm.

Slovenska demokratična zveza (SDZ) je bila prva formalno ustanovljena¹⁶⁶ opozicijska politična zveza, ki je združevala takratno opozicijsko družbeno inteligenco in je bila intelektualni motor slovenskega procesa demokratizacije. Člani SDZ so bili najbolj

¹⁶⁶ Pred ustanovitvijo SDZ je bil oblikovan še iniciativni odbor za SDZS, stranka oziroma zveza se je ustanovila kasneje, prav tako je bil pred SDZ ustanovljena SKZ, ki se je najprej oblikovala kot stanovsko društvo in se šele kasneje preoblikovala v stranko.

prepoznavni voditelji slovenske politične pomladi: Janša, Bavčar, Rupel, Bučar, Hribarjeva in drugi. Zaradi svoje prodornosti je SDZ dobila največ medijske pozornosti med vsemi opozicijskimi političnimi zvezami oziroma strankami, v medijih se je izoblikovala kot antipod stari komunistični oblasti. Logično pričakovanje politične javnosti je bilo, da bodo omenjene karakteristike SDZ zagotovile največjo podporo v skupščini in, v primeru zmage Demosa, tudi vodilno vlogo v vladi. To se ni zgodilo, boljši rezultat kot SDZ sta dosegli kar dve Demosovi stranki: SKD in SKZ. To sta bili stranki, ki nista imeli niti močnega intelektualnega jedra niti prepoznavnih posameznikov (če odmislimo Peterleta in Omana). Zmaga Demosa je omilila ali vsaj prikrila nezadovoljstvo nad volilnimi rezultati v SDZ, vendar je grenak priokus ostal in ves čas ustvarjal latentno napetost v vladi. V SDZ se nekateri nikakor niso mogli otresti občutka, da so za demokratizacijo Slovenije naredili največ, njihove sadove dela pa so želi drugi.

Lojze Peterle (2009) priznava, da so bili rezultati volitev za SKD veliko presenečenje, saj v stranki niso pričakovali tako velike podpore. Posledica dobrega rezultata je bila povečana samozavest SKD in njenega predsednik, kar je nekatere v SDZ motilo. Rupel je Peterletu večkrat očital, da želi »privatizirati« vlado in da se obnaša kot, da bi imel absolutno pravico nad urejanjem vladnih zadev. Po mnenju Rupla mandat za sestavo vlade ni pripadal Peterletu, ampak Demosu, Peterle naj bi zgolj, na podlagi dogovora znotraj Demosa, dobil mandat za tehnično vodenje vlade, medtem ko naj bi se vse vsebinske usmeritve vlade še vedno določale v okviru Demosa. Dober rezultat SKD je pomenil tudi to, da je stranka iz relativne anonimnosti¹⁶⁷ prišla v središče osamosvojitvenih procesov. Dr. France Bučar je povečano samozavest SKD in njeno središčno vlogo v procesu osamosvajanja nekoliko užaljeno ocenil s pripombo, češ, da so se kristjani, zbrani okrog SKD, v procese demokratizacije vključili šele »pet pred dvanajsto«. V Celovškem zvonu mu je marca 1991 odgovoril vidni član SKD in minister za kulturo dr. Andrej Capuder (1992, 78–79), zapisal je:

Skozi ves povojni čas smo bili kristjani, da strnem v enem izrazu, tiho ljudstvo. Z demokratičnimi volitvami v aprilu lanskega leta je to tiho ali bolje rečeno utišano ljudstvo dobilo možnost, da spregovori. /.../ Danes je v slovenski zgodovini napočil tak čas. Ki smo ga pomagali pripraviti tudi mi, slovenski krščanski demokrati. S svojo nevidno ali denimo manj vidno vlogo, ki ni tako na dlani, kot je denimo sloviti »proces proti četverici« ali nič manj slovita leva disidenca okoli Nove revije. Imeli pa smo tudi

¹⁶⁷ Lojze Peterle (2009) pojasnjuje, da je kot predsednik SKD priložnost za prvi krajši intervju na televiziji dobil šele marca 1990.

mi svojo disidenco, ko so nam zapirali revije in ljudi, preprečevali naše shode, našo govorjeno in tiskano besedo. Imelo smo »svoje« procese, proti katerim ni nihče nikdar protestiral, imeli smo svoje mučenike, o katerih še danes komajda lahko spregovorimo. Torej nam demokracija ni bila podarjena niti se v boj zanjo nismo vključili pet minut pred dvanajsto, kot bi nam nekateri radi pripisali.

Presenetljivo dober rezultat SKD in SKZ ima podlago v zgodovinskem odnosu komunističnih oblasti do kristjanov in kmetov po drugi svetovni vojni. Obe skupini državljanov, tako kristjani kot tudi kmetje, sta bili v komunističnih časih drugorazredni, osrednje mesto v novi družbeni ureditvi je pripadalo delavcem. Kmetje so postali žrtve novega, socialističnega, preurejanja družbenih razmerij, številni so bili razlaščeni, pridelke so jim odvzemali s prisilnimi oddajami in podobno. Ob enem je bila v povojni Jugoslaviji vera nepotreben in tudi nezaželen element družbe, »opij za ljudstvo«, so poudarjali partijski funkcionarji. Vera se je iz javne sfere popolnoma umaknila v zasebno sfero, javno izkazovanje vere je bilo družbeno kaznovano, Cerkev pa je postala notranja državna sovražnica številka ena. Izidi glasovanja aprila 1990 so v veliki meri odgovor na večletne krivice, ki so se dogajale slovenskim kristjanom in kmetom. V zavetju glasovalnih kabin so si oboji upali izraziti tisto, kar si še leta 1990 niso upali povedati v telefonskih anketah. Očitno je k dobremu volilnemu rezultatu SKD in SKZ prispevala tudi predvolilna povezava, saj so volivci vedeli, da bo šel njihov glas opozicijskemu Demosu ne glede na to, katero stranko koalicije bodo volili, zato so se odločali bolj na ideološki in ne toliko na personalni ravni. Pri vplivu na rezultate ne gre zanemariti »romantičnega duha« opozicijskega sodelovanja, ko so si opozicijske stranke medsebojno pomagale celo pri ustanavljanju lokalnih odborov.

V vsaki demokratični državi volitve določajo politična razmerja in posledično sestavo vlade. Zmaga koalicije Demos je za Slovenijo pomenila zamenjavo oblasti, vodenje vlade je prevzela dotedanja opozicija, ki si je za cilj postavila osamosvojitvev in gospodarsko prenovo Slovenije. Ko ocenjujemo delo prve vlade Republike Slovenije, moramo biti pozorni na relacije med Demosovimi strankami. Demosova koalicija je bila v sebi zelo krhka, posamezne stranke in politiki so imeli različne poglede na prioritete, povezane z osamosvojitvijo, zato je bil projekt kljub uspešnemu plebiscitu decembra 1990 še močno negotov, praktično neuresničljiv pa bi postal, če bi Demos razpadel (Repe 2002, 129). Demosovi vladi je, kljub notranjim pretresom, ki so imeli korenine v nepričakovanih volilnih rezultatih, uspelo

uresničiti osamosvojitvene težnje Slovenije in postaviti temelje za začetek gospodarske prenoje države.

5.2 Konflikti v vladi

Prva vlada Republike Slovenije je bila za današnje razmere izjemno velika, poleg predsednika vlade je imela še šestindvajset ministrov. Usklajevanje in koordiniranje tako velike vladne ekipe je bila zahtevna naloga. Za dobro delovanje vlade so bili zgledni odnosi med člani vlade osnovni predpogoj. Predsednik vlade Lojze Peterle (2009) pravi, da je poskušal dobre odnose v vladi vzdrževati s številnimi pogovori, timsko delo vlade pa je poskušal krepiti z različnimi metodami, omenja tudi skupinski pohod vlade v hribe. Kljub prizadevanjem Peterleta za zgledno vzdušje v vladni ekipi, ne moremo mimo napetosti med SKD in SDZ, ki sta jih poosebljala predsednika obeh strank; predsednik vlade Lojze Peterle in zunanji minister dr. Dimitrij Rupel. Konflikt Peterle-Rupel je zasenčil vsa druga nesoglasja znotraj vlade. Brez pretiranega obtoževanja in javnega obračunavanja je odšel podpredsednik vlade dr. Jože Mencinger, celo Janšev predlog po rekonstrukciji vlade ni v tolikšni meri zaostril odnosa med Peterletom in Janšo, kot so bili zaostreni odnosi med Peterletom in Ruplom.

Generalni sekretar Demosove vlade Aleš Čerin (1999, 253) je v svojih spominih nastavke konflikta med Peterletom in Ruplom videl takole:

Dr. Dimitrij Rupel, ki je na sejah zasedel mesto točno nasproti Peterleta, že na prvi seji ni mogel skriti globokega nezadovoljstva nad tem, kdo je predsednik. Njegova, meni sicer zelo simpatična intelektualna vzvišena ost, je tudi na večino drugih članov nove ekipe, sploh iz krščanskega dela, gledala zviška in skoraj prezirljivo. Dimitrij kot intelektualec, univerzitetni profesor in svetovljan s filozofskim pristopom do vodenja, organizacije in upravljanja, ni imel ravno idealnih predispozicij za ministra. Na nekaterih sejah vlade je prišlo do prav komičnih situacij, ki pa so bile, če pomislim, da so se dogajale v času, ko se je republika pripravljala za prehod v državo, prej tragične kot ne. Ker se Rupel s Peterletom pogosto ni strinjal, se je med njima vnel dialog, pri katerem je Dimitrij običajno potegnil krajši konec. Peterle se je ob svoji prislovični krščanski mirnosti ob še tako srditih Ruplovih traktatih in napadih ni pustil zmešati in je s spokojnim glasom vztrajal pri svojem. Rupel pa je postajal vse bolj razjarjen in

zaripel. In ker Peterleta ni mogel spraviti iz tira, je nemočno vrgel materiale na mizo, vstal in sredi seje zapustil dvorano.

Za razumevanje Ruplovega nezadovoljstva je potrebno vedeti, da je bilo maja 1990, ko je nova vlada prevzela odgovornost, za njim že dvoje volitev, s katerih je izšel kot poraženec. Dr. France Bučar (2009) pojasnjuje, da je Rupla neizvolitev v PRS zelo prizadela, hkrati pa je SDZ, katere predsednik je bil, dosegla relativno slab rezultat na volitvah v skupščino. Rupel je svoje frustracije v zvezi z volilnimi neuspehi vnesel v delo vlade, saj je težko sprejel dejstvo, da je predsednik vlade postal Lojze Peterle. Bučar (2009) pravi: *»Rupel je poznal samo eno stranko in ta stranka je Rupel. On je videl samo sebe.«* Pogoji za konflikte znotraj vlade so bili tako ustvarjeni že od samega začetka.

Ruplovo nezadovoljstvo s kadrovsko zasedbo vlade se je v prvih mesecih po prevzemu odgovornosti, zaradi novih delovnih nalog, nekoliko poglobilo. Septembra 1990 so bile stvari relativno mirne, Rupel je celo govoril na taboru SKD na Ptuj. Jeseni 1990 se je zdelo, da je konflikt Peterle-Rupel razrešen, saj je Rupel (v Lorenci 1990, 110) o Peterletu tudi javno govoril precej pozitivno, dejal je *»Zase moram reči, da ga spoštujem /.../ S svojim diskretnim načinom si je ustvaril avtoriteto, ki ni zgrajena na nasilju ali na položaju, ampak je tako rekoč nekaj naravnega. Tako, da ga pravzaprav še glasu nisem slišal povzdigniti /.../ Svoj poseben šarm ima. Veliko potujeva skupaj in – ne vem, kako bi to označil. V bistvu je svetel človek. Morda je nekoliko nagnjen h kompromisom in blaženju ostrin, h glajenju vogalov ...«*. Kot se je izkazalo kasneje, je bila omenjena umiritev konflikta le začasna in navidezna, saj so se odnosi med Peterletom in Ruplom zaostrili že konec leta 1990, ko je Rupel govoril vse več o klerikalizmu, Peterle pa je koalicijske partnerje opozarjal na slabo delo zunanjega ministra. Na dan razglasitve rezultatov plebiscita je Peterle poklical k sebi Rupla in mu očital premajhno angažiranost pri vključevanju Slovencev po svetu, zlasti Motzkina, v aktivnosti za samostojno Slovenijo, zlasti v prizadevanja za njeno mednarodno priznanje. Rupel (1992, 86) je poglobljanje konflikta med njim in Peterletom videl takole:

V vladi smo morali pripraviti poročila o tem, kaj še manjka do samostojnosti in kaj bi bilo potrebno storiti zanjo. Naše ministrstvo, poleg njega pa obrambno in notranje, je delovalo skladno, pravočasno in smiselno. Zato sem bil toliko bolj presenečen, ko je na neki vladni seji kulturni minister Andrej Capuder izrazil nezadovoljstvo s slovensko zunanjo politiko. »Iz tega našega ministrstva,« je rekel minister, »veje nekakšen esprit d'antichambre, duh predsodobne ponižnosti.« To je bila najava spora med dosedanjimi koalicijskimi partnerji. Peterle se je s pripombo strinjal /.../ SDZ je

začela iti SKD na živce, kot izvir zla pa so določili mene. Kritike na moj račun so do neke točke izražali med seboj, interno – pri čemer jih je motila uspešnost demokratskih ministrov in visok položaj predsednika skupščine.

Rupla je najbolj motilo poseganje Peterleta v »njegove« zunanje zadeve. Peterle je bil zaradi svojih mednarodnih strankarskih zvez na mednarodnem področju zelo aktiven, kar pa je v Ruplu še bolj vzbujalo občutek nezaupanja. Občutek ogroženosti Rupel (1992, 98) jasno opiše, ko pravi: *»Ne glede na rang, čeprav nas je sprejel le kak ministrov namestnik ali šef sektorja, je vsepovsod hotel imeti glavno in edino besedo Lojze, tako da sem se počutil precej odveč.«* S poglobljanjem konflikta med Peterletom in Ruplom je začel slednji tesneje sodelovati s predsednikom PRS Milanom Kučanom, kar je pri Peterletu še dodatno podžgalo nezaupanje v Rupla.

V začetku leta 1991 se je konflikt med Peterletom in Ruplom začel zaostroovati tudi na ravni koalicije. Na seji Sveta Demosa¹⁶⁸, ki se je sestal 4. januarja 1991 v Ljubljani, je Peterle predlagal zamenjavo Rupla. Med koalicijskimi strankami je Peterle pričakoval podporo za razrešitev Rupla, v zameno pa je dobil ostre kritike na račun lastnega dela. Nezadovoljstvo z delom vlade so krepile slabe gospodarske razmere in prepočasne priprave na osamosvojitve. Vrelo je v vseh strankah koalicije Demos. Zelo kritični so bili do vlade v SDZS. France Tomšič je napovedoval izstop stranke iz koalicije, če se ne bo popravila socialna politika. V SDZ so se pritoževali, da se utapljaajo v Demosu, vendar so zaradi svoje državotvorne drže napovedali, da bodo ostali v koaliciji. V dilemi so bili tudi krščanski demokrati. Njihov predsednik in hkrati predsednik vlade Peterle se je vse bolj soočal z delitvijo Demosa na dva bloka, vsakršna kadrovska menjava bi porušila ravnotežje, hkrati pa je moral poslušati kritike o neučinkovitosti posameznih ministrov in sebe (Repe 2002, 129). Vlada se je znašla v začaranem krogu, predsednik vlade Peterle ni bil zadovoljen z delom nekaterih ministrov, vendar jih zaradi koalicijskih razmerji ni mogel zamenjati, hkrati pa so bili nekateri ministri nezadovoljni s predsednikom vlade in njegovim vodenjem vlade. Ta ujetost je zgolj spodbujala konflikte in stopnjevala nezadovoljstvo v koaliciji, zato je v ves čas obstajala realna grožnja, da bi koalicija Demos razpadla že pred osamosvojitvijo.

Če so bile napetosti med Peterletom in Ruplom bolj osebne značaja, so se spomladi 1991 začele v vladi pojavljati tudi napetosti, ki so izhajale iz njenega dela. Janša in Bavčar sta

¹⁶⁸ Svet Demosa so sestavljali predsedniki koalicijskih strank, predsedniki delegatskih klubov koalicijskih strank, predsednik vlade in predsednik skupščine.

opozarjala na zamude pri operativnih pripravah na osamosvojitve. Rezultat je bil znameniti sestanek na Brdu, ki je pospešil delo vlade. Aprila 1991 se je v SKZ vse bolj širilo nezadovoljstvo z delom kmetijskega ministra Jožeta Osterca. Po mnenju Omana naj bi se položaj kmeta v času Osterca poslabšal, zato je od Peterleta zahteval zamenjavo kmetijskega ministra, Peterle jim je odgovoril, da bo do zamenjave prišlo takrat, ko bodo zrele še nekatere druge zamenjave. V mislih je seveda imel Rupla. Do zamenjav Rupla in Osterca, ki ga je Peterle za razliko od Rupla ocenjeval kot dobrega ministra, ni prišlo, je pa aprila 1991 prišlo do zamenjave Staneta Staniča, ministra za informiranje, ki ga je nadomestil Jelko Kacin. Za konec aprila sta odstopa napovedala še podpredsednik vlade dr. Jože Mencinger in minister za finance dr. Marko Kranjec ter jih v začetku maja 1991 tudi realizirala. Mencinger je odstopil zaradi nesoglasji glede privatizacije, poleg tega pa je dvomil v tako hitro osamosvojitve Slovenije, Kranjec pa je odstopil, ker se ni strinjal s stalnimi pritiski drugih ministrov po proračunskih sredstvih. Kranjčev naslednik Dušan Šešok je s svojim poročilom skupščini, v katerem je razkril površne priprave na osamosvojitve na finančnem področju in zanikal možnost, da se Slovenija s 25. junijem 1991 tudi efektivno osamosvoji, v vladni koaliciji, tik pred osamosvojitvijo, povzročil pravi mali pretres. Po Šešokovem nastopu so se napadi na predsednika vlade Lojzeta Peterleta zaradi dela vlade stopnjevali tudi med koalicijskimi partnerji. Sledila je osamosvojitvena vojna, ki je vlado povezala v največji možni meri. Vlada je takrat delovala složno, vse osebne in druge napetosti so bile postavljene na stranski tir, vlado in tudi celotno Slovenijo je povezal skupni zunanji sovražnik.

Vsega tri tedne po osamosvojitveni vojni je v vladi in vladni koaliciji prišlo do nove zaostritve. Janez Janša je 29. julija 1991 na Svetu Demosa predlagal rekonstrukcijo vlade. Po Janševem predlogu naj bi novi predsednik vlade postal Bavčar, Peterleta je predlagal za predsednika skupščine, Bučar pa naj bi odšel na ustavno sodišče. Janša (1992, 265–267) omenjenega predloga ni uskladil v svoji stranki, ampak, kot je rekel, naj bi bila to njegova osebna pobuda, ki jo je obrazložil takole:

Predsednik vlade je sicer pospešeno pridobival politične izkušnje, vendar ni imel nikoli tiste potrebne avtoritete, ki izhaja iz koncepta, iz vedenja in predvidevanja mogočega razpleta dogodkov, zato pravih vsebinskih razprav na sejah skoraj nismo imeli, razen, kadar smo tovrstno razpravljanje razvili iz posamičnih problemov /.../. Igor Bavčar je pred osamosvojitvijo dokazal svojo sposobnost vrhunskega menedžerja, zato bi bila koordinacija vladnih poslov nedvomno boljša. /.../ S tako reorganizacijo bi okrepili operativnost skupščine in predvsem vlade, novi predsednik skupščine Lojze

Peterle pa bi se lahko, razbremenjen vladnih poslov, bolj posvetil tudi mednarodnim stikom s strani krščanske demokracije po Evropi, ki so bile našemu osamosvajanju precej naklonjene.

Svet Demosa Janševe pobude ni sprejel¹⁶⁹, se je pa zavzel za delno rekonstrukcijo vlade, s katero naj bi okrepili predvsem gospodarski del vlade in zmanjšali vlado iz šestindvajset ministrov na štirinajst do deset ministrov. Vinko Vasle (v Marc 1999, 56) je 10. avgusta v *Delu* zapisal, da naj bi se v Demosu zavzemali za menjavo gospodarskega ministra Izidorja Rejca, ministra za trgovino Maksa Bastla, okoljskega ministra Miho Jazbinška, šolskega ministra dr. Petra Venclja, kulturnega ministra dr. Andreja Capudra in zdravstvene ministrice dr. Katje Boh. Do rekonstrukcije vlade leta 1991 ni prišlo.

Politična kriza v vladni koaliciji in s tem konflikti v vladi so se v drugi polovici leta 1991, ko so se zaostrovale tudi gospodarske razmere, še stopnjevali. Na gospodarskem področju je bilo izjemno pomembno sprejetje privatizacijske zakonodaje, za katero pa v koaliciji niso mogli doseči soglasja o konceptu izvedbe privatizacije. Stranka, ki je predstavljala glavni intelektualni motor Demosa – SDZ – je spričo nesoglasji v zvezi z odnosom do Peterleta 13. oktobra 1991 razpadla na Demokrate in Narodne demokrate. Mesec dni kasneje je Peterle zahteval glasovanje o zaupnici vlade, kar pa je Bučar iz proceduralnih razlogov zavrnil, ker je bilo v proceduro že vloženo LDS-ovo glasovanje o nezaupnici vlade. Decembra je Peterle na novinarski konferenci javno pozval Rupla, naj odstopi z mesta zunanjega ministra, kar je Rupel zavrnil. Konec leta, to je 30. decembra 1991, se je razpustila še koalicija Demos. Demosova vlada je tako v leto 1992 vstopila brez koalicije in brez zagotovljene večine v skupščini. Ker ni prišlo do oblikovanja nove koalicije, je bilo zgolj še vprašanje časa, kdaj bo Peterletova vlada padla.

Konflikti in napetosti so sestavni del vsakršne vladne koalicije, še posebej v političnem sistemu s proporcionalnim volilnim sistemom, kjer so si koalicijski partnerji zaradi programske sorodnosti največkrat tudi največji konkurenti. Določen del napetosti je med koalicijskimi strankami v prvi vladi Republike Slovenije izhajal iz občutka zapostavljenosti in premajhne opaznosti njihovega dela. Medijsko je bil vsekakor najbolj izpostavljen predsednik vlade, ki mu je javnost pripisovala zasluge za dobre kot tudi slabe stvari, ki so jih dejansko izpeljali in realizirali ministri drugih strank. Drugi del napetosti pa je izhajal iz konkretnih

¹⁶⁹ Janšev predlog za rekonstrukcijo so podprli v SDZ, ZS in SDZS, nasprotovali pa so mu v SKD, SKZ in SOS-LS.

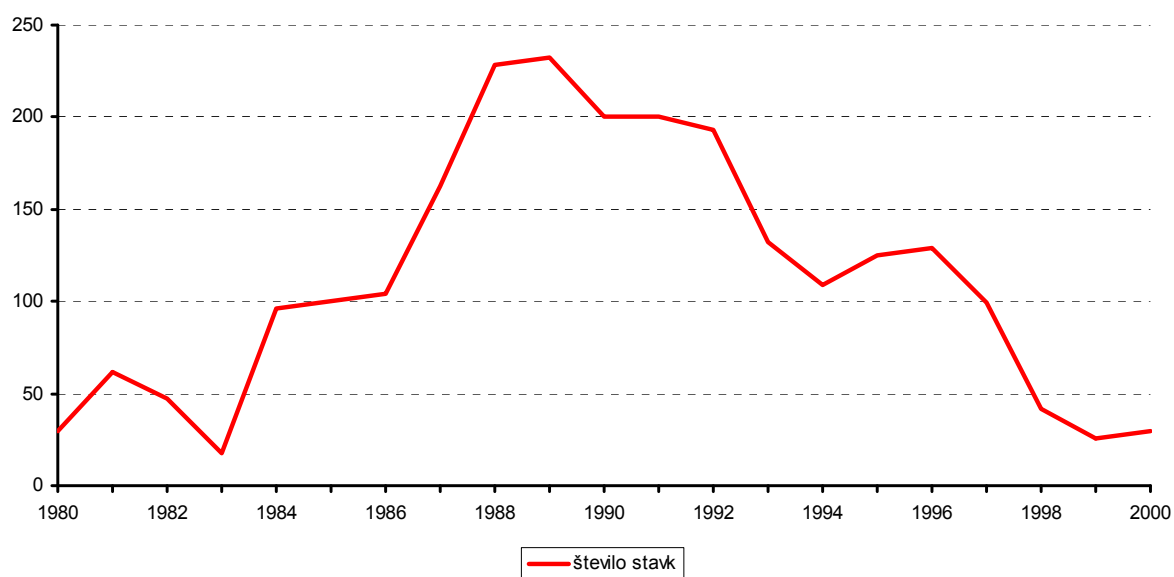
aktivnosti vlade, zlasti pri osamosvajanju in gospodarskem prenavljanju Slovenije. Do določene mere, zlasti pri osamosvajanju, so bile te napetosti koristne, saj so spodbudile delo vlade, vendar je imelo na drugi strani stopnjevanje napetosti in koalicijska kriza konec leta 1991 in začetek leta 1992 tudi negativne učinke, saj je onemogočala sprejem ključne zakonodaje za hitrejšo gospodarsko preobrazbo Slovenije.

5.3 Pritiski na vlado (koalicija, opozicija, predsedstvo, javnost)

Tako kot vsaka vlada v demokratičnem sistemu je bila tudi prva vlada Republike Slovenije deležna različnih oblik pritiskov s strani koalicije, opozicije, predsedstva in civilne javnosti. Najrazličnejše oblike javnega pritiska s strani političnih in civilnih skupin predstavljajo mehanizem za vplivanje na oblikovanje javnih politik. V začetku devetdesetih so se tovrstni pritiski najpogosteje nanašali na javne politike povezane z osamosvajanjem Slovenije in gospodarsko prenovo države. Na področju osamosvajanja so bili javni pritiski političnih skupin skoraj diametralno nasprotni, na eni strani so bili koalicijski delegati nezadovoljni s prepočasnim osamosvajanjem Slovenije, na drugi strani pa so opozicijski delegati svarili vlado pred prehitrim odklapljanjem od Jugoslavije. Pri soočanju z gospodarsko krizo so bile skoraj vse politične kot tudi civilne skupine pritiska nezadovoljne z ekonomskimi politikami, ki so po njihovem prepočasi izboljševale gospodarski položaj v državi.

Slovenija je bila konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let v globoki gospodarski krizi, ki se je odražala v poslabševanju delovnih razmer in zniževanju življenjskega standarda. Državljeni so svoje nezadovoljstvo z razmerami izražali s stavkami, ki jih je oblast v osemdesetih letih uradno poimenovala »*prekinitve dela*«. V socialistični državi, kjer naj bi imelo oblast v rokah ljudstvo, stavka ni bila mogoča, kajti ljudska oblast ni mogla delati drugače kot v interesu ljudstva. Če bi bila stavka uradno mogoča, potem bi to pomenilo, da ljudstvo ni zadovoljno s svojo »*ljudsko oblastjo*«. Ne glede na socialistično latovščino podatki Stanojeviča (2001, 7–8) kažejo, da se je število stavk v Sloveniji v drugi polovici osemdesetih let povečevalo (glej Graf 5.7). V nominalnem smislu smo v Sloveniji leta 1989 zabeležili največje število stavk, kar 232, vendar pa Stanojevič (2001, 7–8) ugotavlja, da so bile stavke najbolj množične, kar pomeni, da se jih je udeleževalo največje število delavcev, prav v letih 1990, 1991, 1992, torej v času Demosove vlade.

Graf 5.7: Število stavk v Slovenije med letoma 1980–2000

Vir: Phillips, Paul in Ferfila, Bogomil. 2006. Slovenia V *Japonska in Slovenija*, ur. Bogomil Ferfila, 427–626. Ljubljana: FDV.

Nezadovoljstvo z delovnimi razmerami in plačo je v začetku devetdesetih let v največji meri državljane spodbujalo k stavkami, vendar pa so, po besedah predsednik vlade Lojze Peterle (2009), težke gospodarske razmere še dodatno zaostrovali politično motivirani shodi sindikatov. Zveza svobodnih sindikatov Slovenije je na primer tik pred osamosvojitvijo, junija 1991, v Ljubljani organizirala velik protestni shod. *»Slabe gospodarske razmere, za katere ni bila odgovorna moja vlada, so opozicija in opoziciji naklonjeni sindikati izkoriščali za ustvarjanje politične napetosti in strahu. V medijskih hišah, ki so bile naklonjene opoziciji, so jutranje radijske oddaje začeli s pozdravom: »Dobro jutro revščina!« in nadaljevali, »če bo šlo tako naprej, bomo kmalu jedli travo!«, se spominja Peterle (2009) in nadaljuje, »komunistični prenovitelji, ki so bili najbolj odgovorni za slabe gospodarske razmere so tako že aprila 1991 zoper vlado vložili interpelacijo zaradi razvojne strategije vlade.«* Slabe gospodarske razmere so bile tiste, ki so v vsej politični in civilni javnosti sprožale največ nezadovoljstva z delom vlade, s tem pa tudi najmočnejše pritiske po rekonstrukciji in nenazadnje tudi po zamenjavi vlade.

Če so bili pritiski politične in civilne javnosti na vlado za gospodarsko področje usmerjeni v isto smer, to je k prizadevanjem za izboljšanje gospodarske situacije, so bili pritiski pri pripravah na osamosvojitve Slovenije usmerjeni v nasprotni smeri. Demosovi delegati so zahtevali čimprejšnjo osamosvojitve Slovenije, opozicijski delegati pa niso bili naklonjeni hitremu osamosvajanju in so opozarjali na gospodarske težave, ki naj bi jih prinesla osamosvojitve. Najbolj so bili glede osamosvajanja neučakani v SOS, kjer so že aprila 1990

pripravili prvi osnutek *Deklaracije o suverenosti države Republike Slovenije*, ki jo je kasneje dopolnila še SDZ in je bila julija 1990 v skupščini tudi sprejeta. Svoje nezadovoljstvo s prepočasnim osamosvajanjem so izkazovali tudi v SDZS, kjer je France Tomšič celo javno kritiziral vlado zaradi prepočasnega osamosvajanja in zahteval posebno sejo o pripravah na osamosvojitve, do katere je prišlo marca 1991. Delegat SDZS Ivan Vivod je na tej seji zahteval takojšnjo odcepitev Slovenije. Nenazadnje je bil pri osamosvajanju ključen pritisk dr. Jožeta Pučnika, ki je z neusklajeno javno izjavo nekoliko samovoljno postavil datuma plebiscita in tako nehote začrtal časovnico priprav na plebiscit, ki so se ji prilagodili tako v koaliciji Demos, v opoziciji kot tudi v predsedstvu. Rezultati plebiscita so dokončno začrtali smer razvoja Slovenije in hkrati zmanjšali prizadevanja opozicije, da do dokončnega preloma z Jugoslavijo vendarle ne bi prišlo.

Kljub jasnim rezultatom plebiscita se je vlada, vse do osamosvojitve, soočala z močnimi pritiski vodilnih politikov iz vrst strank kontinuitete, ki osamosvojitvi Slovenije, v smislu popolnega pretrganja stikov z Jugoslavijo, niso bili naklonjeni in so Slovenijo še vedno videli v okvirih Jugoslavije. Dr. Jože Pučnik (2002, 99) se spominja, da so se stranke kontinuitete posluževale najrazličnejših intrig, najbolj so bile nevarne procesu osamosvajanja javne izjave vplivnih politikov: tako naj bi Jožef Školč¹⁷⁰ spomladi 1991 na televiziji zatrjeval, da gre lahko slovenska zunanja politika le preko in skozi Beograd; Mile Šetinc¹⁷¹ je javno grozil državljanom, da bodo v primeru odcepitve od Jugoslavije jedli le travo; Janez Stanovnik¹⁷² je poudarjal, da bi bila ločitev Slovenije od Jugoslavije samomor za Slovenijo; dr. Aleksander Bajt¹⁷³ pa je v svoji ekonomski analizi ocenjeval, da bo Slovenija v primeru odcepitve od Jugoslavije postala enajsta provinca Avstrije; popolnoma neprimerna je bila takrat Deklaracija za mir, ki jo je podpisal sam predsednik PRS Milan Kučan, in je zahtevala, da se Slovenija odpove lastnim oboroženim silam. Nelagodje strank kontinuitete in njenih voditeljev je bilo pri odklapljanju od Jugoslavije izredno veliko, na kar nakazujejo tudi njihove odločitve v sklepnih pripravah na osamosvojitve. Pri dogovarjanju predsednikov političnih strank o vsebini akta o osamosvojitvi je takratni predsednik komunističnih prenoviteljev dr. Ciril Ribičič prebral »*včerajšnji sklep direkcije*« stranke, v katerem so zahtevali, da pravni akt, ki naj ga sprejme parlament 25. junija, vsebuje le formulacijo, da »*Slovenija z današnjim dnem začne proces osamosvajanja*« (Pučnik 2002, 100).

¹⁷⁰ Jožef Školč je bil predsednik ZSMS (kasneje LDS).

¹⁷¹ Mile Šetinc je bil delegat (poslanec) ZSMS (kasneje LDS).

¹⁷² Janez Stanovnik je bil nekdanji predsednik slovenskega predsedstva, predhodnik Milana Kučana.

¹⁷³ Dr. Aleksander Bajt je bil direktor Ekonomskega inštituta Pravne fakultete.

Poleg pritiskov na oblikovanje javnih politik na že omenjenih področjih, pa se je moral predsednik vlade Lojze Peterle zgodaj soočiti še s pritiski zaradi naraščajoče moči njegove SKD. Septembra 1990 je dr. Veljko Rus pisal javno pismo dr. Jožetu Pučniku, objavljeno je bilo v *Sobotni prilogi Dela*. V pismu je Rus opozoril Pučnika, da naj bi bili socialni demokrati prve žrtve »katoliške« demokracije. Svaril je pred klerikalizacijo demokracije in prevelikim vplivom politične emigracije na Svetovni slovenski kongres. Rus se prav tako ni strinjal z denacionalizacijo, s Peterletovim konceptom sprave in opozarjal na nezadostno delo v zunanji politiki. Pučnik je takrat Rusu v, prav tako javnem, pismu odgovoril, da večina stvari vendarle ni tako dramatičnih in slabih, kot jih je predstavil Rus. V članku (*Na slovenskem smo še vedno mi gospodar, Marka Pečauerja in Vesa Stojanova v Sobotni prilogi Dela, 27. oktober 1990, opomba M. T.*) je bila zapisana tudi trditev, ki se je v naslednjem letu ponavljala kot jara kača, korenine pa ima v Rusovem pismu Pučniku, namreč da »krščanski demokrati izrabljajo Demos za lastno promocijo« (Pesek 2007, 218). Rusovo pismo je imelo za obstoj Demosa daljnosežne posledice, saj so v večji izpostavljenosti SKD, ki jo je bila stranka deležna, ker je bil njen predsednik hkrati tudi predsednik vlade, številni videli nevarnost za prestrukturiranje slovenskega političnega prostora, v katerem bi SKD igrala pomembno vlogo.

V času nastajanja nove države in gospodarske krize ter v situaciji, ko medijski prostor ni bil naklonjen vladi in ko ta na trenutke ni mogla računati niti na oporo v lastni koaliciji, oblikovanje in uresničevanje javnih politik ni bilo lahko delo. Ob vsem tem pa je treba še izpostaviti, da so vlado sestavljali posamezniki, ki so v sfero politike komaj vstopali in so se političnih veščin šele učili, medtem ko so v opoziciji parirali politiki, z dolgoletnimi političnimi izkušnjami.

5.4 Profesionalizem oziroma amaterizem članov vlade

Zmaga Demosa na volitvah aprila 1990 je na vodilne položaje postavila ljudi brez dolgoletnih političnih izkušenj. Prve politične izkušnje vodilni v Demosu niso pridobivali zaradi udejstvovanja v organih uradne politiki, ampak zaradi njihovega disidentstva, ko so postali predmet obravnave s strani etabrirane politike. Medtem ko so imeli vodilni politiki strank kontinuitete pretežno pravniško in politološko izobrazbo, preizkušeno z dolgoletnim delom v politiki, so imeli vodilni Demosovi politiki, razen v SDZ in dr. Jožeta Pučnika, pretežno naravoslovno in ekonomsko izobrazbo, političnih veščin pa so se pospešeno učili šele v

procesu demokratizacije Slovenije. Najbolj očitna razlika med politično podkovanimi kadri strank kontinuitete in Demosovimi političnimi amaterji se je pokazala na predvolilnih soočenjih in prvih sejah skupščine. Vprašanje, ki se ob tem postavlja je: ali je bilo zaradi pomanjkanja političnih izkušenj članov vlade delo vlade slabše in neprofesionalno?

Spomladi 1990, ko je Demos že zmagal na volitvah, je v medijih tekla intenzivna razprava o tem, ali bo nova vlada v osnovi sestavljena bolj politično ali bolj strokovno. Ko je Peterle javno povedal, da bo nova vlada, tako kot v vsaki normalni demokraciji, v osnovi politična, so mediji, takrat še zelo naklonjeni poraženim političnim silam, poudarjali, da so bili nekdanji republiški sekretarji v prvi vrsti strokovnjaki in šele nato politiki, s čimer so želeli izpostaviti pomanjkanje strokovnih kompetenc nove vlade. Šlo je za klasično politično manipulacijo, saj je za demokratični sistem normalno, da je vsaka vlada v osnovi politična, razen v primeru začasne tehnične vlade. Ob vsakokratni zamenjavi vlade je normalno, da novi ministri ne morejo boljše poznati resorja, ki ga bodo vodili, kot ministri, ki mandat zaključujejo. Dilema o tem, ali naj ministrstva vodijo strokovnjaki ali politiki, ima svoje začetke v letu 1990 in slovensko politiko vztrajno spremlja vse do danes.

Izkušnje posameznika na področju, kjer deluje, pomembno prispevajo k razumevanju procesov, lažjemu predvidevanju in sprejemanju odločitev, vendar te izkušnje včasih predstavljajo tudi oviro. Ujetost v znane in preizkušene koncepte nekega sistema lahko predstavlja omejitev, ki zavira nekonvencionalne odločitve. Prav odločitve, ki največkrat odstopajo od znanih praks delovanja v nekem sistemu, predstavljajo temelj razvoja tega sistema. Dr. Jože Mencinger (2005, 188), podpredsednik vlade, to, da so prvo vlado Republike Slovenije sestavljali politični amaterji, vidi kot prednost: *»Peterletovo vlado smo sestavljali politični amaterji, kar ni mišljeno kot žalitev, prej kot pohvala. Amaterji, ki jim ni bilo treba ali sploh še niso znali razmišljati o politični karieri in ki jih ni brigalo, kaj so mislile njihove stranke, smo bili za takratno dogajanje preprosto koristnejši od političnih profesionalcev.«*

Čas osamosvajanja je bil čas, ko je bilo treba sprejemati odločitve znotraj jugoslovanskega okvira in hkrati razmišljati izven njega. Ker je imel Demos jasen cilj – samostojna in neodvisna Slovenija, so se Demosovi politiki dobro znašli v tej vlogi, na trenutke so bili nekateri celo preveč neučakani, kar bi lahko imelo negativne posledice. V tej situaciji je bila vloga predsednika skupščine dr. Franceta Bučarja ključna, saj je striktno vztrajal, da se mora

Slovenija osamosvojiti po legalni poti. Svoje je odigrala opozicija, ki je s stalnim opozarjanjem na nevarnosti osamosvajanja vlado silila, da je kvalitetnejše pripravila operativne in zakonodajne elemente osamosvajanja. Da so evropski voditelji razumeli položaj Slovencev v Jugoslaviji, je bilo strateško pomembno, da je predsednik vlade Lojze Peterle izhajal iz politične stranke, ki je imela v začetku devetdesetih let dobre povezave s strankami, katerih voditelji so v marsikaterih državah vodili vlade. Peterle se je že junija 1990 v Budimpešti sestal z Kohlom, julija 1990 se je v Casteljandolfu srečal s papežem Janezom Pavlom II., poleti 1990 še z avstrijskim zunanjim ministrom Mockom in z italijanskim predsednikom vlade Gulianom Andreottijem. Pri vseh teh srečanjih je šlo za neformalna srečanja, ki so potekala po strankarski plati ali drugih osebnih zvezah, po razglasitvi samostojnosti so se tovrstne povezave izkazale za izredno pomembne. Osamosvojitvena vojna je dokazala, da so bili v vladi in tudi na drugih visokih političnih položajih osebnosti, ki so jim bile takratne vloge pisane na kožo. Rupel (1992, 154) pravi: *»Imeli smo potrpežljivega koordinatorja v Kučanu, dva drzna in zvita operativca v Janši in Bavčarju, stratega Bučarja, Drnovšek in Peterle sta napela vse strankarske in osebne zveze, pri čemer je bil prvi dragocen informator o beograjskih razmerah; jaz sem skrbel za sistematično informiranje tuje javnosti in vzdrževal redne stike z več tujimi vladami; Kacin je masiral (domače in tuje) novinarje v Ljubljani.«* Vključitev predsednika PRS Milana Kučana v projekt osamosvojitve za vlado ni bila nepomembna, saj je Kučan s svojo avtoriteto na levici dosegel, da je celotna slovenska politika v času osamosvojitvene vojne ostala enotna. Brez njegove vključitve v proces osamosvajanja, bi se lahko zelo hitro zgodilo, da bi Demos v najtežjih časih ostal brez podpore opozicije.

Demosova vlada je bila številčna, nekateri ministri so svoje delo opravili zelo profesionalno, drugi nekoliko manj, prav tako so bili ministri zaradi vloge ministrstva, ki so ga vodili, v procesu osamosvajanja različno izpostavljeni. Med bolj izpostavljene ministre zagotovo spadata notranji minister Igor Bavčar in obrambni minister Janez Janša, njune odločitve so imele pomembno težo tudi na sejah vlade. Glede na marsikateri razplet se je bilo jasno, da so bile stvari dogovorjene in zlobirane že prej, pri tem je bilo zelo jasno, da nobena pomembnejša zadeva ne bo šla skozi vlado, če je ne bosta podprla Bavčar in Janša (Čerin 1999, 254). Bila sta med tistimi ministri, ki so imeli še največ političnih izkušenj. Bavčar se je izkazal z vodenjem Odbora za človekove pravice, Janša pa je bil pred sojenjem četverici aktiven v ZSMS in prodoren novinar *Mladine*. Izid osamosvojitvene vojne govori o tem, da

sta Janša in Bavčar priprave na obrambo Slovenije in nato samo izvedbo obrambe v okviru danih možnosti izpeljala profesionalno.

Kljub Peterletovim dobrim mednarodnim zvezam, je bil Rupel s svojo predrznostjo in samozavestjo točno tak zunanji minister, kot ga je država, ki si prizadeva za mednarodno priznanje, potrebovala. Bučar (2009) Ruplovo predrznost v mednarodnih odnosih opisuje z naslednjim dogodkom:

Neko nedeljo popoldne smo se pogovarjali v Ruplovi pisarni, kaj bomo naredili glede mednarodnega priznanja in Rupel povsem hladno reče: »Pokličimo in vprašajmo kaj o tem meni Genscher!« Rupel pokliče na nemško zunanje ministrstvo in zahteva Genscherja, kjer mu pojasnijo, da ga ni, nato pa Rupel vpraša: »Kje pa je?« in na ministrstvu mu odgovorijo, da je v Kijevu, na kar jim Rupel hitro zabrusi: »Ga pa v Kijev pokličite!« In res, čez dobrih 15 minut smo imeli na zvezi Genscherja.

Bučar (2009) sicer dodaja, da tovrstna predrznost v mednarodnih odnosih v normalnih okoliščinah ni nagrajena, vendar je v času osamosvajanja delovala.

Če se je politična neizkušenost Demosove vlade na začetku mandata številnim zdela njena največja hiba, je s svojim delom dokazala, da je bila njena neizkušenost prej prednost kot pa pomanjkljivost. Demosova vlada je pri svojem delovanju posegala izven utečenih praks slovenskega in jugoslovanskega političnega sistema. V odnosih do Jugoslavije kot tudi odnosih z drugimi državami si je upala več, kot bi se najverjetneje upala vlada prekaljenih politikov, in zato tudi dosegla več. Seveda pa politična neizkušenost ni bila v vseh pogledih pozitivna. Pomanjkanje političnih izkušenj se je v največji meri pokazalo prav pri ohranjanju stabilnosti vladne koalicije in to pomanjkanje stabilnosti je pripeljalo do padca prve vlade Republike Slovenije.

6 RAZLOGI ZA PADEC PRVE VLADE REPUBLIKE SLOVENIJE

6.1 Razhajanja pri privatizaciji

Pri transformaciji slovenskega gospodarskega sistema iz socialističnega v tržnega sta obstajali dve dilemi; o smeri in o hitrosti transformacije: 1. ali se bo slovenski tržni gospodarski sistem razvijal v smeri socialdemokratskega ali liberalnega koncepta in 2. ali se bo transformacija gospodarskega sistema izpeljala postopno ali hitro s t. i. *šok terapijo*. Za socialdemokratski koncept gospodarskega sistema je značilna poudarjena socialna nota, za liberalni koncept pa večja svoboda pri zasebnih gospodarskih pobudah in manjša davčna obremenitev gospodarstva. Tisti, ki so zagovarjali postopno transformacijo gospodarskega sistema so bili proti takojšnji uvedbi lastne valute, proti razbitju bank in njihovi hitri sanaciji ter proti hitri privatizaciji. Zagovorniki hitrega prehoda iz socialističnega v tržni gospodarski sistem pa so v postopnih spremembah videli coklo razvoja, zato so se zavzemali za hitre spremembe. Počasno transformacijo, s približevanjem socialdemokratskemu konceptu, gospodarskega sistema je zagovarjal podpredsednik vlade dr. Jože Mencinger, nasprotno opcijo pa ameriški ekonomist dr. Jeffery Sachs¹⁷⁴. Privatizacija in način njene izvedbe je v največji meri določala, kateri koncept transformacije bo uresničen. Ker soglasja o tem ni bilo, je prišlo do konflikta, ki je bil po mnenju predsednika vlade Lojzeta Peterleta tudi eden glavnih vzrokov za padec njegove vlade.

Slovenska posebnost je bila družbena lastnina, ki ni bila ne v zasebni niti državni lasti. Pri družbeni lastnini lastnika ni, ker družbena lastnina ni posebna oblika lastnine, ampak je nekakšna metafizična oblika lastnine delavskega razreda ter jo je težko primerjati z javnim dobrim, kjer kot lastnik nastopa država, lokalna skupnost ali posameznik (v primeru naravnega javnega dobra) in ima na teh stvareh – nepremičninah – vse lastninske pravice in dolžnosti (Vugrin 2005, 420). Pri privatizaciji slovenske družbene lastnine je bilo temeljno vprašanje, kdo bo postal njen lastnik – država ali državljani. Če bi lastnica postala država, bi morali družbena podjetja nacionalizirati, v tem primeru bi država s pridobljeno lastnino upravljala, lahko bi jo tudi prodala. Če bi lastniki družbene lastnine postali državljani, bi bilo treba najti formulo, po kateri bi lastnino razdelili neposredno med državljane.

¹⁷⁴ Jefferya Sachsa je v Slovenijo v začetku leta 1991 pripeljal dr. Janez Drnovšek. Spoznal ga je v Beogradu, kjer naj bi Sachs svetoval tudi predsedniku zvezne vlade Anteju Markoviću.

Prvi osnutek načina privatizacije je vlada pripravila že oktobra 1990. Ta predlog je upošteval Mencingerjeva prizadevanja za postopno transformacijo gospodarskega sistema. Njegovo bistvo je bilo, da so nosilci privatizacije in upravljaljskih funkcij v podjetju zaposleni delavci (Prinčič 2008, 87). Mencinger se je zavzemal za delavsko delničarstvo oziroma notranje odkupe podjetij, pri katerih bi zaposlenim omogočili popuste in odloženo plačilo. Tako bi dotedanji direktorji ohranili svoje pozicije in skupaj z delavci postali lastniki podjetij, v katerih delajo. Pozitivno plat tovrstne privatizacije je Mencinger videl v večji stabilnosti podjetij, saj bi bilo v interesu novih lastnikov, da podjetja še naprej delujejo uspešno, ker bi s tem zdržali svoj položaj oziroma zaposlitev. Poleg tega naj bi tovrstna privatizacija preprečila vtikanje nepoučenih zunanjih lastnikov, ki bi jih zanimale le dividende oziroma nepremičnine podjetij. Mencingerjev koncept lastninjenja je bil marca 1991 v skupščini zavržen, kar je predlagatelj razumel kot nezaupnico svojim prizadevanjem, zato je odstopil.

Koncept privatizacije, ki ga je zagovarjal dr. Jože Mencinger, ni dobil podpore v Demosovi koaliciji, ker je med Demosovimi politiki vzbujal strah, da bi t. i. *rdeči* direktorji, ki jih je na položaje nastavila prejšnja komunistična oblast, postali lastniki podjetji. Pod vtisom več kot štiridesetletnega političnega monopola, ki je bil tesno povezan tudi z monopolom ekonomske moči, je Demos zavrnil koncept privatizacije, ki bi po njihovem omogočil nadaljnje utrjevanje *komunistične* politične in ekonomske elite. Pri vprašanju privatizacije je šlo v veliki meri za vprašanje prihodnje porazdelitve ekonomske moči, zato se je Demosova večina zavzela za privatizacijo v obliki brezplačne razdelitve družbenega premoženja med vse slovenske državljane, kar je predlagal dr. Jeffrey Sachs.

Samo štiri mesece po zavrnitvi Mencingerjevega koncepta lastninjenja, to je julija 1991, je vlada v skupščino poslala nov privatizacijski zakon, imenovan Sachs-Umekov zakon. Temeljlil je na brezplačni razdelitvi delnic z lastniškimi certifikati, ki naj bi dolgoročno omogočili slovenskim državljanom naložbeno varčevanje prek investicijskih družb (Prinčič 2008, 90). Po Sachsovem predlogu naj bi 60 % družbene lastnine prešlo v last posameznikov, preostalih 40 % pa naj bi v lasti obdržala država. Tudi Sachs-Umekov zakon, kljub Demosovi podpori¹⁷⁵, v skupščini ni bil sprejet, tokrat je padel v Zboru združenega dela, kjer je imela večino opozicija.

¹⁷⁵ Do Sachs-Umekovega zakona so bili znotraj Demosove koalicije kritični v SDZ.

Razprava o privatizaciji je bila v slovenski javnosti v drugi polovici leta 1991 izjemno intenzivna, vsaka stran je navajala argumente dveh ključnih protagonistov privatizacijskih konceptov. Tisti, ki so se zavzemali za ohranjanje sedanjih razmerij ekonomske moči so uporabljali Mencingerjeve argumente, tisti, ki so si želeli novo porazdelitev ekonomske moči, so uporabljali Sachsove argumente. Sachsovo stališče je bilo, da imajo socialistične države le kratek čas po prevzemu oblasti ugodno priložnost, da izvedejo privatizacijo, zato je zagovarjal privatizacijo s šok terapijo ali privatizacijo v enem velikem skoku (Prinčič 2008, 87). Mencinger je nasprotovanje hitrim spremembam (v Pesek 2007, 307) obrazložil takole: *»Dejansko dvomim v naše administrativne sposobnosti, da obvladamo en velik paket naenkrat, zaradi tega mislim, se mi zdi postopen prehod boljši ...«*. Mencinger je opozarjal, da je hitra razdelitev družbene lastnine prek lastninskih certifikatov politična prevara, saj privatizacijo obravnava le kot delitev koristi in ne kot delitev odgovornosti.

V drugi polovici leta 1991 soglasja glede privatizacijske zakonodaje ni bilo več mogoče doseči niti znotraj Demosa, saj so Sachsovemu privatizacijskemu konceptu začeli nasprotovati tudi v SDZ. V tem vakuumskem obdobju pa je obstoječa zakonodaja omogočala številne divje privatizacije upravljavskih struktur podjetij, v stilu ustanavljanja svojih vzporednih zasebnih podjetij doma in v tujini ter poznejše prenose premoženja nanje (Lahajnar v Marc 1999, 50). Uradno je zakonodaja v tem vmesnem obdobju omogočala privatizacijo samo z dokapitalizacijo, pri kateri naj bi investitorji vlagali kapital v družbena podjetja in na takšen način v sorazmerju z vloženimi sredstvi postajali solastniki podjetja. Takšnih primerov je bilo izjemno malo, veliko več je bilo tistih, ko so posamezniki s pomočjo stečajev družbenih podjetij našli način za privatizacijo podjetja. Stečaj seveda ni bil mišljen kot postopek za privatizacijo družbene lastnine, ampak kot način, kako podjetje zapre finančne terjatve in začne znova. V postopku stečaja naj bi bili poplačani upnik posameznega podjetja, za poplačilo upnikov pa je bila dovoljena tudi prodaja podjetja. Veliko je bilo primerov, ko so vodstva družbenih podjetij namerno pripeljala podjetje do stečaja, pred tem ustanovila lastno privatno podjetje, nato pa v stečajnem postopku odkupila družbeno podjetje. Tako je menedžment nekdanj družbeno lastnino prenesel na svoja privatna podjetja.

Demosova vlada ni dočakala sprejetja privatizacijske zakonodaje. Zakon o lastninskem preoblikovanju podjetij (privatizacija) je bil sprejet šele 11. novembra 1992, pol leta po padcu Demosove vlade. Sprejeta privatizacijska zakonodaja je predstavljala kompromis med

Mencingerjevim in Sachsovim konceptom privatizacije. Vsi državljani Republike Slovenije so brezplačno v last dobili lastniške certifikate¹⁷⁶, ki so jih lahko vložili v delnice podjetij ali pooblaščenih investicijskih družb (PID). Državljanom je bilo na voljo 40 % družbene lastnine. Podjetja so pri lastninskem preoblikovanju 20 % delnic ponudila zaposlenim (tudi nekdanjim zaposlenim in ožjim družinskim članom zaposlenih), preostalih 20 % delnic pa so lahko zaposleni in nekdanji zaposleni odkupili po znižani ceni (–25 %). Največji delež preoblikovanega podjetja je ostal v državni lasti; 10 % delnic je bilo prenesenih na državni pokojninski sklad, 10 % na odškodninski sklad, 20 % pa na PID-e. Preostali delež delnic je bil namenjen za javno prodajo. Večinoma je bil interes državljanov po delnicah poslovno uspešnih podjetij zelo velik, zato je bila 40 % kvota hitro zapolnjena. Tisti, ki so priložnost za nakup delnic uspešnih podjetij zamudili, ali pa lastninskih certifikatov niso želeli vlagati v delnice podjetij, kjer so delali, so lahko lastninske certifikate vložili v PID-e, tem je bilo namenjenih 20 % delnic vseh podjetij, ki so jih ta v obliki navadnih delnic najprej prenesla na tedanji Sklad za razvoj, ta pa ga je nato prodal PID-om v zameno za zbrane lastniške certifikate. PID-i so z odpravo družbene lastnine postali pomembni lastniki podjetij¹⁷⁷ oziroma bivšega družbenega premoženja, trgovanje z njihovimi delnicami je predstavljalo večino prometa na prostem trgu Ljubljanske borze. Šele konec leta 2003 so se morali PID-i preoblikovati v klasične investicijske družbe oziroma finančne holdinge.

Slovenski proces privatizacije je državljanom ponudil možnost, da postanejo lastniki nekdanj družbene lastnine, vendar je hkrati tudi država postala lastnica dobršnega dela družbene lastnine. Ekonomist Jože P. Damijan (2008) o nedokončani privatizaciji in lastništvu države pravi: *»Državno lastništvo je neučinkovito, ker je a priori zacementirano in neprilagodljivo poslovnim strateškim izzivom in ker a priori manj učinkovito pri izbiri menedžerske ekipe. Državno lastništvo omogoča politično kadrovanje, je neusahljiv bazen privlačnih služb za strankarske in družinske člane in zlata jama za klientelistične posle. Državno lastništvo daje politikom moč. Zato je jasno, da se politiki tej moči nočejo odpovedati. /.../ Seveda pa je privatizacija fizičnim osebam daleč od optimalne metode privatizacije, ker proces iskanja »pravega« lastnika podaljša za nekaj let. Šele konsolidacija lastništva prek finančnega trga (borze) čez nekaj let na površje pripelje pravega lastnika.«* Strpnost države oziroma vlade do

¹⁷⁶ Državljeni z več kot 30 let delovne dobe so dobili lastniške certifikate v vrednosti 400.000 SIT, tisti od 20 do 30 let delovne dobe 350.000 sit, tisti od 10 do 20 let delovne dobe 300.000 SIT, tisti z do 10 let delovne dobe 250.000 SIT in tisti, ki še niso bili zaposleni 200.000 SIT.

¹⁷⁷ Ker so "morali" državljani vložiti svoj certifikat in ker je bilo v PID certifikate najlažje in najhitreje vložiti, so ta zbrala ogromno število lastninskih certifikatov. Uspeh PID je temeljil na tem, da so kot prvi v Sloveniji naredili obsežno medijsko kampanjo.

slabega upravljanja v družbah bo tudi v prihodnje pomenila hudo konkurenčno slabost v tekmi s podjetji v drugih državah, ki bodo imele boljše upravljanje (Mihelčič 1996, 238).

Proces privatizacije v Sloveniji še vedno ni zaključen, poskusi konsolidacije lastništva nekdanjih družbene lastnine so po petnajstih in več letih razkrili številne sporne načine privatizacije. Povprečni državljani privatizacijskega procesa in namenov lastninskih certifikatov niti niso dobro razumeli, še posebej so jih begale izjave Mencingerja, da so lastninski certifikati »nič vreden kos papirja«, zato številni lastninskih certifikatov sploh niso nikamor vložili, drugi so jih vložili, vendar od njih niso pričakovali nič, tretji pa so bili o novih razmerah dobro poučeni in so celo izkoristili nevednost drugih. Veliko ljudi je razočaranih nad procesom privatizacije in ga vidi kot veliko krajo nekdanjih družbene lastnine, vendar kljub temu številni ekonomisti priznavajo, da je Slovenija v primerjavi z drugimi postkomunističnimi državami solidno opravila svojo nalogo.

6.2 Razpust Demosa

Druga polovica leta 1991 je bila politično izjemno turbulentna. Osamosvojitve in kasnejša vojna sta pretrgali velik del gospodarskih povezav, mednarodno priznanje pa je bilo še v zraku, zato se je gospodarska kriza v Sloveniji poglobljala, nezadovoljstvo državljanov pa povečevalo. Družbena napetost se je prenašala tudi v politiko. Znotraj vladne koalicije je prihajalo do vse očitnejših konfliktov. Takoj po vojni je prišlo do prvih javnih in zelo konkretnih pobud za rekonstrukcijo vlade. Oktobra je razpadla SDZ, katere ministri so vodili ključna državotvorna ministrstva. V začetku decembra je bilo mogoče slišati javne pozive različnim ministrom k odstopu. Sredi decembra je sledila najsvetlejša točka druge polovice leta 1991 – to je napoved mednarodnega priznanja s strani Evropske skupnosti. Leto se je končalo z razpustom Demosa – vladne koalicije, ki je osamosvojila Slovenijo in dosegla mednarodno priznanje.

Demos je bil nosilec ideje o samostojni in neodvisni Sloveniji, bil je motor osamosvajanja. Brez vodilnih Demosovih politikov ne bi bilo tiste politične volje, ki je zbrala moč za razglasitev suverene neodvisnosti Republike Slovenije in nato za obrambo slovenske države pred invazijo JLA (Hribar 1995, 138). Demos je svoje delovanje podredil osamosvojitvi Slovenije in njenemu mednarodnemu priznanju. To je bila temeljna vez, ki je koalicijo šestih

strank držala skupaj. Ko sta bila ključna cilja Demosa realizirana, je vez med strankami začela popuščati. Pred Demosovimi strankami je bil naslednji večji cilj – gospodarska prenova države, vendar njihovi pogledi na ta cilj niso bili več enotni. Večina jih je vedela, česa noče, velike razlike pa so bile glede tega, kaj in kako v prihodnosti (Granda 2005, 41). Privatizacija je dokazala, da Demosove stranke na prihodnji razvoj slovenskega gospodarskega sistema gledajo različno, skupnega imenovalca, ki bi znova povezal stranke, ni bilo več, zato so v ospredje prišli ozki strankarski in osebni interesi. Začel se je razpad Demosa.

Napetosti in nekatera obtoževanja znotraj Demosa so bili decembra 1991 že prav tragikomični. Rupel (1992, 238) opisuje enega izmed tovrstnih konfliktov ob obisku italijanskega zunanjega ministra De Michelisa 21. decembra 1991: *»Tudi ta obisk je Peterle izrabil za svoje kritike na moj račun. Če se prav spominjam, sem se ob prihodu v vladno palačo prvi rokoval z italijanskim zunanjim ministrom, Peterle pa je stisk dobil iz druge roke. To naj bi bil strašanski prekršek v predsednikovih očeh. Toda takšni so bili vsi njegovi očitki: banalni, malenkostni, izmišljeni ...«*. Po drugi strani so iz Ruplovega kroga čedalje pogostejše prihajale izjave o krepitvi SKD, ki naj bi peljala v klerikalizacijo Slovenije. Glede na realno moč SKD so bile izjave pretirane in predvsem v funkciji političnega obračunavanja. Predsednik vlade Lojze Peterle je javno pozival dr. Dimitrija Rupla, naj odstopi z mesta zunanjega ministra, ta pa mu je pozive k odstopu vračal in ga opominjal, da bo vlada brez Demokratov v skupščini izgubila večino.

Oktobrski razpad SDZ na Demokrate¹⁷⁸ in Narodne demokrate¹⁷⁹ je imel pomembne posledice z vidika koalicijske matematike. Demosova vlada je za večino v skupščini potrebovala oboje. Tega so se zavedali predvsem Demokrati, ki so zelo hitro ocenili, da po razpadu SDZ predstavljajo jeziček na tehtnici pri morebitnem oblikovanju rekonstruirane Demosove vlade ali oblikovanju vlade s tedanjimi opozicijskimi strankami¹⁸⁰. Cilj Demokratov je bil zamenjava Peterleta, za predsednika vlade so ponudili Igorja Bavčarja. Glede na napet odnos med SKD in Demokrati ter glede na razmerje števila delegatov v skupščini, je bilo jasno, da SKD ne bo popustila v korist Demokratov. Edina realna opcija za oblikovanje nove vlade, ki bi jo ponovno sestavljale Demosove stranke, so bile predčasne volitve, ki bi spremenile razmerje sil. Tedanje javnomnenjske raziskave so nakazovale, da bi

¹⁷⁸ Demokratom so se priključili Rupel, Bavčar, Bučar, Hribarjeva in drugi.

¹⁷⁹ Narodne demokrate je vodil dr. Rajko Pirnat.

¹⁸⁰ ZSMS (LDS), SDP-ZKS (ZLSD) in SSS (socialisti).

utegnili Demokrati na predčasnih volitvah dobiti okrog 20 % glasov. Tovrstne politične kalkulacije so preprečile, da bi se 30. decembra 1991 v Dolskem vodilni Demosovi politiki resnično potrudili in zgladili nesporazume ter poskušali najti skupne točke za ohranitev koalicije. Namesto ureditve razmer v Demosu je bil rezultat srečanja v Dolskem podpis sporazuma o razpustitvi, v katerem so ugotavljali, da naj bi Demos izpolnil svoje poslanstvo (demokratizacija, osamosvojitve in mednarodno priznanje) in se zavzeli za predčasne volitve, ki naj bi bile do aprila 1992, do takrat naj bi na čelu Demosove vlade ostal Lojze Peterle.

Lojze Peterle (2009) se usodnih trenutkov v Dolskem spominja z mešanimi občutki, ko pravi:

Takrat so bile cele strokovne razprave o tem, kako je pomembno, da gre Demos narazen, saj smo zastavljene cilje uresničili. Razpust Demosa smo obeležili, kot da bi šlo za vesel dogodek. Predstavljali smo si, da bomo šli takoj na predčasne volitve, kjer bi se še enkrat pomerili, in nato osveženi sestavili vlado. Pričakovali smo, da bo to umirilo napetosti in konflikte, ki so obremenjevali delo vlade. Na žalost pa je »levi del Demosa« že pred predčasnimi volitvami potegnil na levo in tako je padla Demosova vlada.

Peterle (2009) še priznava, da se usodnosti razpusta Demosa za kasnejše pozicioniranje političnih strank takrat niso zavedali. Politična baza se je nagnila v levo, stranke, ki so izhajale iz Demosa, pa v devetdesetih letih niso nikoli več vodile vlado. Edini, ki se je že takrat zavedal, da je do razpusta Demosa prišlo prezgodaj, je bil dr. France Bučar (2009), dejal je: »Sestanka v Dolskem se nisem udeležil, se pa spominjam, da me je takoj po sestanku ves vzhičen klical Rupel in mi hitel zadovoljno razlagati, da se je Demos razpustil. Vem, da sem ga nadrl kot cucka.« Bučar (2009) je prepričan, da je bil razpust Demosa nespametna poteza, po njegovem mnenju bi morala koalicija ostati skupaj in izpeljati še več reform na gospodarskem področju, saj so bila pričakovanja Demosovih politikov, ki so za rok predčasnih volitev določili april 1992, popolnoma nerealna, saj je bilo v tehničnem smislu predčasne volitve, v najbolj optimistični varianti, možno izpeljati šele junija 1992. Poleg proceduralnih omejitev so se morale stranke o volilni zakonodaji še dogovoriti.

Ocene o tem, kdo je kriv za razpust in kasnejši razpad Demosa, so različne. Danilo Slivnik (1996) vzroke za razpad Demosa vidi v neformalnih omrežjih predsednik PRS Milana Kučana, ta naj bi na svojo stran dobil pomembne ljudi iz SDZ (Rupla, Bavčarja, Bučarja, oba Hribarja in druge) in tako Demos razbil od znotraj. Lojze Peterle (2009) razlaga, da so takoj po osamosvojitveni vojni nekaterim v SDZ zrasli veliki apetiti po delitvi »vojnega plena«,

zato so si na vsak način prizadevali zrušiti njega kot predsednika vlade, ker pa jim to ni uspelo, naj bi spodkopavali Demos. Vodilni v SDZ (Rupel, Bučar, Hribar ...) ugotavljajo nasprotno, da so si Peterle in SKD želeli polastiti Demos in uveljavljati politične cilje iz časov pred drugo svetovno vojno. Kaj je bilo odločujoče, je težko oceniti, jasno pa je, da sta bila Peterle in njegova stranka zaradi narave Peterletove funkcije deležna večje medijske pozornosti kot druge stranke v koaliciji. To je najbolj motilo vodilne v SDZ, zaradi česar so se v SDZ počutili ogrožene ter nekoliko bolj dramatično slikali vlogo SKD v slovenskem političnem prostoru. Zagotovo tudi opozicija razprti je znotraj Demosa ni gledala križem rok, ampak jih je politično poskušala obrniti v svoj prid. Razpust Demosa je pomenil razpad koalicije, ki je sestavljala prvo vlado Republike Slovenije.

6.3 Konstruktivna nezaupnica

Temelj dogovora o razpustu Demosa iz Dolskega so bile predčasne volitve, ki naj bi se zgodile do aprila 1992. Tega dogovora tehnično ni bilo mogoče uresničiti in do predčasnih volitev, zaradi usklajevanja volilne zakonodaje, ni prišlo niti v prvi polovici leta 1992, kar so Ruplovi Demokrati razumeli kot prelomitev dogovora iz Dolskega. Zato so začeli z intenzivnim iskanjem partnerjev, s katerimi bi oblikovali večino v skupščini ter Peterletovi vladi izglasovali konstruktivno nezaupnico¹⁸¹ in postavila novo vlado. Politične kalkulacije se Ruplovim Demokratom niso izšle, saj je imela svojo računico tudi največja opozicijska stranka – nekdanja ZSMS oziroma LDS. Konstruktivna nezaupnica Peterletovi vladi je bila izglasovana v tretjem poskusu, ko je bil za novega mandatarja izvoljen dr. Janez Drnovšek.

Predčasnih volitev ni bilo mogoče izpeljati na podlagi odločitve oziroma sklepa Demosa. Potrebna je bila formalna procedura, ki po besedah predsednika skupščine dr. Franceta Bučarja ni omogočala izpeljave predčasnih volitev pred junijem 1992. Poleg tega je bilo pred predčasnimi volitvami nujno sprejeti še celotno volilno zakonodajo. Nova Ustava Republike Slovenije, ki je bila sprejeta 23. decembra 1991, je namreč predvidevala preoblikovanje trodomne socialistične skupščine v dvodomni parlament – Državni zbor in Državni svet. Najpomembnejši je bil Državni zbor, saj je v njegovi pristojnosti izvolitev vlade. Stranke so

¹⁸¹ Konstruktivno nezaupnico opredeljuje 116. člen slovenske ustave, ki pravi: »Državni zbor lahko izglasuje nezaupnico vladi le tako, da na predlog najmanj desetih poslancev z večino glasov vseh poslancev izvoli novega predsednika vlade. S tem je dotedanji predsednik vlade razrešen, mora pa skupaj s svojimi ministri opravljati tekoče posle do prisege nove vlade.«

se razhajale pri vprašanju volilnega sistema za volitve v Državni zbor. V SKD, SKZ in Narodnih demokratih so se nagibali k večinskemu volilnemu sistemu, v preostalih Demosovih strankah in v opoziciji pa k proporcionalnemu volilnemu sistemu. Ker predčasnih volitev ni bilo mogoče sklicati skladno z dogovorom Demosa v Dolskem in ker je razhajanje pri sprejetju volilne zakonodaje predčasne volitve pomikalo globoko v drugo polovico leta 1992, so med tedanjo opozicijo in delom Demosa (Ruplovi Demokrati, SDZS in ZS) stekli pogovori o novi vladni koaliciji. Zagotovo pa bi bilo tako za stranke Demosove koalicije kot za ves politični prostor bolje, da bi se njegovo obdobje končalo s predčasnimi volitvami, saj bi bilo prihranjene mnogo energije, ki bi jo lahko namesto za vmesne spore porabili za odpravljanje preostalih sistemskih in gospodarskih problemov (Janša 1992, 269). Koalicija Demosa tako ni zdržala skupaj do predčasnih volitev, ampak je razpadla dobrega pol leta pred predčasnimi volitvami, ki so bile sklicane za 6. december 1992. Če bi do sporazuma o volilni zakonodaji prišlo prej, potem Peterletova vlada najbrž ne bi bila deležna konstruktivne nezaupnice, saj ne bi nihče prevzemal vlade samo za nekaj mesecev.

Prvi so konstruktivno nezaupnico zoper Peterletovo vlado vložili neodvisni delegati. Za novega predsednika vlade so predlagali Marka Voljča. Predlagateljem je komaj uspelo, da je Voljč, ki je opravljal delo za Svetovno banko v Mehiki, pravočasno priletel v Slovenijo, da je mogel na zasedanju skupščine predstaviti svoj zveneči program, v katerem je bil izjemno kritičen do dela Peterletove vlade na gospodarskem področju in stanje opisal kot katastrofalno (Marc 1999, 62). Prvo glasovanje o konstruktivni nezaupnici Peterletovi vladi je potekalo 13. februarja 1992, predlagateljem pa ni uspelo zbrati zadostne večine¹⁸², da bi za novega mandatarja izvolili Marka Voljča. Februarja se je Peterle v imenu SKD pogovarjal z ZSMS (LDS) o oblikovanju morebitne velike koalicije. Pogovori so bili neuspešni. Marca so se sestali Ruplovi demokrati, SDZS, ZS in opozicijski SSS ter začeli iskati podporo za Igorja Bavčarja, dr. Jožeta Pučnika oziroma dr. Petra Tanciga. Poskusili so z Igorjem Bavčarjem. Glasovanje o konstruktivni nezaupnici je potekalo 8. aprila 1992. Tudi Bavčar ni dobil zadostne podpore in tako je propadel še drugi poskus zamenjave Peterletove vlade.

Konflikti znotraj vlade, razhajanja glede volilne zakonodaje in nenazadnje tudi nenehna pogajanja o novi vladni koaliciji so ustvarjala napeto politično ozračje, v katerem so bila

¹⁸² Pri glasovanju o prvi konstruktivni nezaupnici Peterletovi vladi so vlado podpirale še vse Demosove stranke, razen Ruplovih Demokratov, ki pa Voljča niso podprli, saj so imeli svojega kandidata Igorja Bavčarja. Prav tako Voljča niso podprli v ZSMS, ker so imeli že pripravljenega svojega kandidata dr. Janeza Drnovška.

uporabljena najrazličnejša sredstva za doseg političnih ciljev. Zelo je odmeval znameniti članek Spomenke Hribar *Zaustavite desnico!*, ki je izšel 18. aprila 1991 v *Delu*, to je tik pred tretjim poskusom glasovanja o konstruktivni nezaupnici Peterletovi vladi. V članku je Hribarjeva (1994, 188–194) med drugim zapisala: »*Gospod Peterle je svoj položaj, ki mu ga je Demos dodelil, vzel kot pravico in kot osebno zaslugo*¹⁸³ /.../ *Odtlej je začel sam diktirati politiko Demosa; Demos mu je nenadoma postal sredstvo lastne moči /.../ Zato pravim: ustavite desnico! Ne z ognjem in mečem, ampak z uporabo ustavnega instituta konstruktivne nezaupnice ...*« Pisatelj Drago Jančar (v Marc 1999, 68) je mesec dni kasneje o pozivih Hribarjeve v *Slovincu* dejal: »*Ne vem, kje so ljudje, ki naj bi bili desnica. Če sta odšla Peterle, Capuder in še dva ministra, ne vem katera, saj natančneje ne poznam politike, kje je zdaj desnica? Delam v kulturi in se nikakor nimam za desničarja, prej za zelo liberalno usmerjeno osebnost. V hiši, kjer sem zaposlen, ne vidim kaj dosti desničarjev, v drugih založbah še manj. Ne vidim jih ne v gledališčih, ne v časopisnih hišah, ne na TV, ne v bankah, ne v gospodarstvu. Kje je torej, desnica, ki jo je treba zaustaviti? Če se vse skupaj dogaja v ideološkem ozračju, je to zelo slabo in bo sloj prebivalstva, ki se bo počutil odrinjen, znova postavljen na stranski tir, kar za družbo ne more biti produktivno.*« Ideološki boj se je v slovenskem političnem prostoru v prvi polovici leta 1992 razplamtel in kulminiral 7. julija 1992, ko je bil v Jurovskem Dolu pri Lenartu umorjen znan slovenski politik in nekdanji predsedniški kandidat Ivan Kramberger.

V tretjem poskusu glasovanja o konstruktivni nezaupnici Peterletovi vladi, ki je potekal 22. aprila 1992, je bil za novega mandatarja izvoljen dr. Janez Drnovšek. Podprli so ga v opoziciji in v delu Demosa (Demokrati, SDZS in ZS). S tem je prva vlada Republike Slovenije, dve leti po izvolitvi, slabo leto po osamosvojitvi, tri mesece po mednarodnem priznanju in en mesec pred sprejetjem Slovenije v OZN, zaključila svoj mandat. Za nekatere prekmalu, za druge prepozno. Nesporno pa je vladala v obdobju, ko smo Slovenci dočakali *nasmeh zgodovine*, kot je rekel Lojze Peterle, in ko so bile *dovoljene sanje*, kot je rekel Milan Kučan.

¹⁸³ Ko je Demos prevzemal oblast, je bilo načrtovano, da naj bi Lojze Peterle zgolj tehnično vodil vlado in vsebinsko uresničeval tisto, kar naj bi se dogovorili na Demosu. Peterle je vaje kmalu prevzel v svoje roke in celo prenehal obveščati Pučnika kot vodjo Demosa o zadevah, ki jih je vlada obravnavala na svojih sejah.

7 SKLEP

»S Peterletom sva bila na obisku pri madžarskih sosedih v županijah Zala in Vas. Na poti je bilo tudi nekaj turistični atrakcij. Pokazali so nama park, v katerem so postavili posnetke starih kmečkih bivališč. Bile so tudi s slamo krite hiše, ki so imele črne kuhinje in tla iz steptane zemlje. »No, vidiš,« mi je rekel Lojze, »v takšnih sem se pa jaz rodil.« Malo mi je bilo nerodno, vendar sem dolgo premišljeval, kaj pomeni priti iz take hiše do vladne palače.«
Rupel (1992, 80)

Spomini dr. Dimitrija Rupla na konkreten dogodek, ki je opisan v zgornjem citatu, mi pomenijo dvoje – prispodobo o nastajanju neodvisne države in prispodobo o procesu demokratizacije. Slovenija je v 20. stoletju prehodila neverjetno pot: od avstroogrške province, jugoslovanske banovine in socialistične republike, vse do mednarodno priznane, samostojne in neodvisne države. Malo je bilo tistih, ki so verjeli, da je kaj takega mogoče, več je bilo tistih, ki so nas prepričevali, da nas je premalo in da samo premajhni za lastno državo. Svobodne in demokratične volitve so se še v osemdesetih zdele utopija, komunistična oblast pa nezlomljiva. Pot od *»s slamo krite hiše do vladne palače«* so utirale zgodovinske okoliščine. Zlom socialističnega bloka konec osemdesetih nam je *»odprl vrata vladne palače«*. Če pred njimi ne bi čakali pogumni in odločni posamezniki, najverjetneje ne bi bilo nič s svobodnimi in demokratičnimi volitvami, še manj pa z lastno državo.

Socialistična federativna republika Jugoslavija je začela razpadati s Titovo smrtjo. Njenega dokončnega razpada nista mogla preprečiti niti preostala dva vezna člena: Zveza komunistov in JLA. Jugoslavija je razpadla zaradi nevzdržnega ekonomskega sistema. Bila je preveč heterogena, da bi bilo mogoče doseči soglasje o gospodarskem razvoju federacije, ki bi pomiril politične napetosti. Jugoslovanska gospodarska kriza in s tem povezani poglobljajoči politični konflikti med jugoslovanskimi republikami so Slovence spodbujali v prepričanju, da je za izboljšanje splošnih življenjskih razmer potreben čimprejšnji odhod iz Jugoslavije. Vzporedno s poglobljanjem gospodarske krize se je zmanjševala politična moč slovenskih komunistov, ki so se morali, ob vse bolj organizirani civilni družbi, za voljo lastnega političnega preživetja, odpovedati političnemu monopolu. Pritisk civilne družbe in pripravljenost komunistov na sestop z oblasti so ustvarili podlago za prve poveljne demokratične in svobodne volitve. Kljub številnim prednostim, ki so jih imele

družbenopolitične organizacije, preoblikovane v stranke, pred novonastalimi opozicijskimi strankami, je zmago na volitvah aprila 1990 slavila opozicija, povezana v koalicijo Demos.

Demosovo vlado oziroma prvo vlado Republike Slovenije je sestavljala koalicija šestih strank, ki so se iz najrazličnejših civilno-družbenih gibanj preoblikovale v stranke šele v letu pred volitvami. Nova vlada je odgovornosti prevzela brez predhodnih političnih izkušenj, v težkih gospodarskih razmerah in napeti politični situaciji v Jugoslaviji. Poleg vsega pa si je zastavila še visoke cilje: 1. politična in ekonomska osamosvojitve ter 2. gospodarsko okrevanje nove države. Na voljo so imeli socialistično indoktrinirano javno upravo in mednarodno skupnost, ki, razen redkih izjem (Nemčija, Vatikan), ni bila naklonjena prizadevanjem vlade. Po dveh letih vladanja so bili dosežki Demosove vlade naslednji: osamosvojitve, mednarodno priznanje in stabilizacija gospodarskih razmer. Demosova vlada je uresničila naše tisočletne sanje, s čimer je naš narod postal nacija. Kljub vsemu pa je morala vlada, ki je v zgodovinskem smislu ne bo mogla preseči nobena vlada več, predčasno zaključiti svoj mandat.

V začetku magistrskega dela sem postavil naslednjo hipotezo: *Prva vlada Republike Slovenije je predčasno zaključila svoj mandat, ker ni v celoti uresničila programskih ciljev, zastavljenih v začetku mandata.* Cilje, ki si jih je Demosova vlada zastavila 26. junija 1990, bi lahko povzeli v dve točki: 1. politična in ekonomska osamosvojitve ter 2. gospodarsko okrevanje. Vlada je do 22. aprila 1992, ko ji je bila izglasovana konstruktivna nezaupnica, uresničila politično in ekonomsko osamosvojitve. Slovenija je bila samostojna in mednarodno priznana država z lastnim gospodarskim sistemom in vsemi potrebnimi ekonomskimi institucijami, ki so za samostojen gospodarski sistem potrebne. Pri uresničevanju druge točke – gospodarsko okrevanje – pa je vlada ostala na pol poti. Vladi je sicer uspelo stabilizirati gospodarske razmere (zaustaviti rast inflacije in nadaljnje padanje gospodarske rasti), ni pa ji uspelo v polnosti uresničiti gospodarskega okrevanja Slovenije (pozitivna gospodarska rast, zmanjšanje števila brezposelnih), zato lahko postavljeno hipotezo potrdim.

Če je morala prva vlada Republike Slovenije predčasno zaključiti svoj mandat, ker ni v celoti uresničila zastavljenih ciljev, se postavlja ključno vprašanje; kaj je bilo tisto, kar ji je uresničitev ciljev preprečevalo in zakaj je imela za uresničitev ciljev na voljo zgolj polovico normalnega mandata. Na začetku sem postavil nekaj delovnih hipotez, s katerimi sem lažje

identificiral objektivne in subjektivne dejavnike, ki so zmanjševali učinkovitost vlade in preprečevali realizacijo zastavljenih ciljev.

Eden izmed subjektivnih dejavnikov, ki bi lahko prispeval k manjši učinkovitosti vlade, je pomanjkanje političnih izkušenj predsednika vlade, kar na nek način potrjuje Janša, ko pravi, da je Peterle sicer pospešeno pridobival politične izkušnje, da pa ni imel potrebne avtoritete, s katero bi lahko učinkoviteje vodil seje vlade. Z več političnih izkušenj bi predsednik vlade najverjetneje lažje upravljal s konflikti v vladni ekipi kot tudi s konflikti v koaliciji Demos, kar bi povečalo učinkovitost vlade. Razumljivo pa je, da opozicijski voditelji zaradi enostrankarskega sistema niso imeli priložnosti, da bi si politične izkušnje nabirali, tako kot bi si jih lahko s političnim delom v normalni demokratični družbi. Demosovi politiki so s prevzemom političnih funkcij na najvišji ravni politične izkušnje šele pridobivali. Dr. Jože Mencinger je prepričan, da so bili politični amaterji za čas nastajanja države veliko koristnejši kot izkušeni politični profesionalci, ker so prvi brez nepotrebnih političnih kalkulacij sledili zastavljenim ciljem. Vseeno je imelo pomanjkanje političnih izkušenj dve plati, pozitivno in negativno.

Učinkovitost vlade bi lahko zmanjšala tudi nekompetentna vladna ekipa. Tovrstni očitki so se pojavljali v javnosti, zlasti ob oblikovanju Demosove vlade, ko so se pojavljala vprašanja o tem, ali bo vlada bolj politična ali bolj strokovna. Po moji oceni je šlo za izrazito politično manipulacijo, ki je v največji meri služila političnemu obračunavanju z novo vlado. Ministri so v vsakršni normalni demokratični vladi politični funkcionarji, ki s svojo politično avtoriteto in vodstvenimi spodobnostmi zagotavljajo, da delo na resorju, ki ga vodijo, teče nemoteno in strokovno. Za Demosovo vlado ne moremo trditi, da so jo sestavljali nekompetentni posamezniki, nenazadnje je v vladi sodelovalo kar štirinajst doktorjev znanosti, hkrati je predsednik vlade za področja, na katerih je bil Demos strokovno šibak, v vlado povabil tudi strokovnjake iz drugih strank. Težko bi očitali Demosovi vladi zmanjšano učinkovitost delovanja zaradi nekompetentnosti vladne ekipe.

Gospodarska situacija v državi je bila tista, ki je bila najpogosteje očitana Demosovi vladi in največkrat navedena kot razlog za rekonstrukcijo ali zamenjavo vlade. Tako kot so slabe gospodarske razmere v Jugoslaviji ustvarjale politične konflikte med njenimi republikami, tako so tudi gospodarske razmere v Sloveniji netile politične konflikte v Demosovi koaliciji. Popolnoma logično je, da so si vsi, tako v koaliciji Demos kot tudi v opoziciji, želeli

izboljšanja gospodarskega položaja Slovenije. Še več, pričakovanja državljanov so bila po spremembi političnega in ekonomskega sistema velika, vendar, ko pogledamo objektivne možnosti vlade v takratnem obdobju, postane jasno, da so nekatere stranke velika pričakovanja ljudi uporabljala za politično obračunavanje z vlado, zlasti njenim predsednikom in njegovo stranko. Vsakršna gospodarska reforma, še posebej tako drastična, kot se je zgodila v začetku devetdesetih v Sloveniji, potrebuje svoj čas preden so vidni konkretni rezultati. Demosova vlada časa ni imela, saj so se zelo hitro pojavili pozivi po rekonstrukciji oziroma zamenjavi vlade. Ko sta bila za nami osamosvojitve in mednarodno priznanje ter bi se vlada lahko v polnosti osredotočila na gospodarska vprašanja, bila je namreč šele na polovici normalnega mandata, je bila najprej razpuščena vladna koalicija, nato pa je padla še vlada. Vzroki za takšen razvoj so, da so imeli nekateri v Demosu: 1. popolnoma nerealna pričakovanja o hitrem gospodarskem okrevanju Slovenije ali 2. so želeli slabe gospodarske razmere izkoristiti za politično obračunavanje ter dosego lastnih osebnih in strankarskih interesov. Možno je tudi oboje skupaj. Glede na to, da je bil večji del konfliktov v vladi posledica osebne nekompatibilnosti med člani vlade, se sam najbolj nagibam k drugi možnosti, s čimer pa se pravi vzroki za predčasen padec Demosove vlade skrivajo v politikantskem obnašanju nekaterih v Demosu in ne v slabih gospodarskih razmerah v državi. Ali drugače povedano – za padec vlade uresničevanje zastavljenih ciljev sploh ni bilo bistveno, ampak so se pravi razlogi skrivali v osebnih in strankarskih interesih koalicijskih partnerjev.

Objektivne gospodarske okoliščine v Sloveniji med leti 1990 in 1992 so bile takšne, da je bilo kratkoročno težko pričakovati opaznejše izboljšanje gospodarskih razmer. Ne glede na to, da je bil gospodarski sistem na normativni ravni transformiran iz socialističnega v tržnega, se slovenska podjetja niso mogla čez noč preoblikovati iz neučinkovitih socialističnih podjetij v visokotehnološka in konkurenčna podjetja, ki bi lahko takoj 40 % izgubljenega jugoslovanskega trga nadomestila z zahodnimi trgi. Pomemben notranji vzvod vlade pri zagonu gospodarstva, kjer je ključno povečanje povpraševanja in trošenja, so vlaganja v javno infrastrukturo (ceste, vodovod, kanalizacija, energetika ...). Demosova vlada se je z vlaganjem v izgradnjo energetske infrastrukture tega vzvoda poslužila, vendar so bile njene možnosti omejene z razpoložljivimi finančnimi viri. Katera koli vlada bi želela zagotoviti vzdržnost javnih financ, tako kot jih je Demosova, potem bistveno več manevrskega prostora ne bi imela. Očitki opozicije, zlasti SDP-ZKS, glede gospodarske situacije so bili v veliki meri dvolični, saj so Demosovi vladi očitali tisto, kar pred tem ni mogla urediti njihova

(Šinigojeva) vlada. Prav tako gospodarski rezultati ne bi bili bistveno drugačni, če bi Demosovo vlado vodila SDZ.

Kljub temu da je Demosova vlada vladala zgolj dve leti, ji lahko pripišemo nekaj pomembnih gospodarskih dosežkov. Prva dva dosežka, to sta gospodarska osamosvojitvev in transformacija gospodarskega sistema iz socialističnega v tržnega, sta tesno povezana s politično osamosvojitvijo. Šele v kasnejših letih se je pokazalo, kako pomembno je bilo, da smo se odklopili od »jugoslovanskega konvoja«. Druga dva dosežka, to sta stabilizacija gospodarskih razmer in vzdržnost javnih financ, pa sta rezultat preudarne ekonomske politike. Lahko bi se zgodilo, da bi vlada za potrebe stabilizacije gospodarskih razmer ogrozila prav vzdržnost javnih financ, na srečo jih ni, kar je pomenilo, da je Demosova vlada postavila dobre temelje za gospodarsko okrevanje države v naslednjih letih.

Ob koncu umeščanja dosežkov prve vlade Republike Slovenije se moram ozreti še po nekaterih tezah, ki se pojavljajo v slovenski javnosti. Teza, ki jo bom sam poimenoval *osvoboditev za osamosvojitvev* pravi, da je bila osvoboditev izpod nacistične in fašistične okupacije leta 1945 ključni korak na poti k osamosvojitvi Slovenije, Demosova vlada pa je kasneje izpeljala zgolj tisto, za kar so si prizadevali¹⁸⁴ in nekatere stvari tudi uresničili¹⁸⁵ reformni komunisti, celoten proces slovenske demokratizacije pa naj bi bil zavarovan z Akcijo Sever¹⁸⁶. Osvoboditev izpod nacistične in fašistične okupacije zagotovo predstavlja enega izmed pomembnih zgodovinskih dogodkov na poti k nastanku samostojne Slovenije, ne moremo pa trditi, da je to za osamosvojitvev edini ključen zgodovinski dogodek, saj s tem odrečemo prav tako pomemben prispevek številnim drugim zgodovinskim dogodkom 20. stoletja. Eden izmed takih je zagotovo razpad Avstro-Ogrske leta 1918, ki je Slovencem omogočil priključitev k državi, ki nam je nekoliko olajšala udejanjanje naše narodne identitete. Zelo pomembna so bila dejanja generala Rudolfa Maistra, ki nam je izbral severno mejo. Ne smemo pozabiti na dejanja civilne družbe v osemdesetih letih, ki so povezala naša stoletna prizadevanja in usmerila narodno energijo k oblikovanju lastne države. Teza »*osvoboditev za osamosvojitvev*« spregleda tudi dejstvo, da so se slovenski reformirani

¹⁸⁴ Nasprotovali so srbskemu unitarizmu.

¹⁸⁵ Spremembe republiške ustave iz septembra 1989, ki so omogočile demokratične in svobodne volitve.

¹⁸⁶ *Akcija Sever* je bila serija ukrepov in dogodkov, s katerimi je slovenska policija preprečila organizacijo srbskega *mitinga resnice* v Ljubljani. Cilj *mitingašev* je bil podoben kot v drugih jugoslovanskih republikah – zrušitev slovenskega političnega vodstva. Z *Akcijo Sever* si je slovensko politično vodstvo v prvi vrsti zagotovilo lastno varnost. Gledano v luči procesa demokratizacije pa se je s tem preprečilo, da bi jugoslovanski komunistični jastrebi nastavili novo slovensko politično vodstvo, ki bi nasprotovalo procesu demokratizacije.

komunisti še leta 1990 v predvolilni kampanji zavzemali za preoblikovano Jugoslavijo, medtem ko so se stranke koalicije Demos na volitve podale z jasnim ciljem – zahtevo po samostojni in neodvisni Slovenija. Brez zmage koalicije Demos in brez Demosove vlade se Slovenija leta 1991 ne bi osamosvojila, kljub pomembnim zgodovinskim prispevkom, ki so jih na poti k osamosvojitvi dodali Korošec, Maister, NOB in reformni slovenski komunisti. Demos je prispeval odločnost in pogum, da je Slovenija v začetku devetdesetih izkoristila priložnost, ki jo je dal razpad komunističnega bloka.

Teza *osvoboditev za osamosvojitve* je izrazito ideološka. Zagovorniki te teze posledice družbenih procesov v osemdesetih letih predstavljajo kot vzroke za demokratizacijo in osamosvojitve. Gre za očitno mešanje posledic z vzroki, saj se komunisti niso reformirali zato, ker bi si želeli demokracije, ampak zato, ker so jih v to prisilila nova družbena gibanja. Brez civilne družbe, ki je v osemdesetih poleg ekonomskih zahtevala tudi politične pravice, demokratičnih in svobodnih volitev ne bi bilo. Čeprav je bila za osamosvojitve Slovenije odločujoča zmaga Demosa, njegova vloga v procesu osamosvajanja ni bila izključna. Ne glede na vse, slovenskim komunistom ni mogoče odreči njihovega deleža v procesu demokratizacije in osamosvajanja. Komunisti so pomembno prispevali k mirnemu prehodu iz enostrankarskega političnega sistema v večstrankarskega, ker se družbenim spremembam niso agresivno postavili po robu, kar bi lahko sprožilo prelivanje krvi. Z izražanjem skepse in opozarjanjem na pasti osamosvojitve pa so Demos prisilili, da se je projekta osamosvojitve lotil bolj premišljeno.

V Sloveniji procesi demokratizacije niso v ničemer zamujali. Padec berlinskega zidu so nova opozicijska politična gibanja pričakala pripravljena, da v naslednjih mesecih prevzamejo odgovornost za vodenje države, čeprav kaj tega niti sama niso pričakovala. Ničesar nam ni bilo podarjeno, osamosvojitveno vojno smo morali izbojevati sami, pri mednarodnem priznanju smo se bojevali zoper nenaklonjenost svetovnih velesil. Naša edina sreča je bila ta, da smo v ključnih trenutkih kot narod ostali enotni in da smo imeli na vodilnih položajih ljudi, ki so politiki šele postajali in so si upali več kot prekaljeni politični mački. Rezultati volitev, deloma pa tudi naključje, so hoteli, da so v ključnih zgodovinskih trenutkih državotvorne resorje vodili ljudje, ki so jim bile dane funkcije pisane na kožo.

Ker je Demosovo vlado sestavljalo kar šest strank, torej kar šestindvajset ministric in ministrov različnih karakterjev, se zdi *krščanska mirnost*, o kateri je govoril generalni sekretar

vlade Čerin, idealna lastnost predsednika vlada, s katero je lažje koordiniral interese in blažil napetosti v tako heterogeni vladi. Izvolitev Lojzeta Peterleta za predsednika vlade je bila glede na takratno politično sliko Evrope posrečena poteza, saj je imel Peterle po strankarski liniji dostop do pomembnih evropskih voditeljev, kar se je izkazalo za ključno v iskanju podpore za mednarodno priznanje Slovenije. Peterletova izvolitev na mesto predsednika vlade je predstavljala pomembno simbolno dejanje v luči poprave krivic, ki so bile v času komunizma storjene slovenskim kristjanom. Številni so Peterletu zamerili, ker po prevzemu oblasti ni temeljito pometel z vsemi visokimi kadri nekdanje oblasti, vendar se je prav to kasneje izkazalo za pomembno pri ohranjanju enotnosti v času osamosvajanja.

Slovenija je v času osamosvajanja potrebovala predrznega zunanjega ministra in ga z dr. Dimitrijem Ruplom tudi dobila. Takrat je bilo za zaščito interesov nastajajoče države v nenaklonjeni mednarodni skupnosti potrebno storiti tudi kakšno nediplomatsko dejanje, treba je bilo iti preko jugoslovanskih okvirjev. Ruplova intelektualna vzvišenost in nagnjenost k materialnemu ugodju, ki ga prinaša zunanjepolitični parket, sta prispevali, da se je ves čas obnašal kot zunanji minister države, ki bi bila že mednarodno priznana, v interakciji z ostalimi zunanjimi ministri ni nikoli izžareval skromnosti ali manjvrednosti, s svojim vznesenim nastopom je ustvarjal vtis odločnosti, ki jo je Slovenija za dosego svoji zunanjepolitičnih ciljev potrebovala.

Da smo lahko uresničili naš najpomembnejši zunanjepolitični cilj – to je mednarodno priznanje – je bilo ključno dobro opravljeno delo na varnostno-obrambnem področju. Janez Janša se je izkazal za strokovno podkovanega, analitičnega, osredotočenega in ambicioznega obrambnega ministra, ki je, v navezavi z organizacijsko izjemno sposobnim notranjim ministrom Igorjem Bavčarjem, vztrajal na oblikovanju lastnih oboroženih sil takrat, ko so se jim drugi želeli odpovedati. Janša in Bavčar, sicer tudi osebna prijatelja, sta se v času osamosvojitvene vojne odlično ujela in z dobro načrtovano strategijo obrambe dosegla, da sta TO in policija izničila tehnično prednost JLA.

Čeprav dr. Jože Pučnik in Milan Kučan nista bila člana prve vlade Republike Slovenije, sta pomembno sooblikovala njeno delo. Za splošne demokratične standarde je bilo nenavadno, da predsednik koalicije, ki je sestavila vlado, ni bil član vlade. Vendar kot ugotavlja Rosvita Pesek (2007, 169) se je to kasneje izkazalo kot prednost, saj bi bil Pučnik z vključitvijo v vlado obremenjen z drobnimi problemi vladanja, s čimer bi izgubil velik del tiste jasnosti in

distance, s katerima je večkrat izvajal pritisk na vlado, naj z odklapanjem od Jugoslavije pohiti. Na drugi strani, torej na opozicijski strani, je Milan Kučan predstavljal nesporno moralno avtoriteto. Kučan je bil preračunljiv in politično spreten, imel je izjemen občutek za politično preživetje, zato se je zavedal, da bi izrazito nasprotovanje osamosvajanju Slovenije strankam kontinuitete povzročilo nepopravljivo politično škodo. Ko je vlada pri sklepni koordinaciji operativnih priprav k sodelovanju povabila še Kučana, je ta povabilo sprejel in postavil temelje politične enotnosti Slovenije v času osamosvojitvene vojne. Brez vključenosti Kučana bi se zelo lahko zgodilo, da bi v ključnih trenutkih osamosvojitvene vojne stranke kontinuitete odpovedale podporo vladi, politična neenotnost pa bi ogrozila osamosvojitvev.

Konec osemdesetih in začetek devetdesetih so bila za slovenski narod prelomna leta. Ob zgolj nekaterih drugačnih potezah, bi bil lahko tok zgodovinskih dogodkov popolnoma drugačen. V najbolj usodnih trenutkih so slovensko vlado vodili politični amaterji, ki so iz svojega amaterizma potegnili najboljše lastnosti in dosegli tisto, o čemer so naši predniki zgolj sanjali – samostojno in neodvisno Slovenijo. Z osamosvojitvijo so bili postavljeni temelji za gospodarski razvoj Slovenije in njeno uveljavitev v mednarodni skupnosti. Postali smo člani Evropske unije, zaenkrat edini med nekdanjimi jugoslovanskimi republikami. Smo člani NATA, sprejeli smo evro. Kot prva država iz nekdanjega socialističnega bloka smo predsedovali Evropski uniji. Zgodovina kaže, da smo pri velikih projektih vedno uspešni in med prvimi, se pa težko najdemo pri vsakdanjih vprašanjih, ki zadevajo razvoj države. Mogoče je sedanji čas globoke moralne in politične krize priložnost, da znova obudimo duh odločnosti, osredotočenosti in enotnosti iz časov nastajanja naše države.

8 LITERATURA

- Arko, Jože. 2010. Prispevek pripadnikov teritorialne obrambe v občini Kamnik v času osamosvajanja V *Kamniški zbornik XX*, ur. Marjeta Humar. Kamnik: Studio Dataprint.
- Bavčar, Igor. 2002. Slovenska policija in osamosvojitve V *Slovenska osamosvojitve 1991: pričevanja in analize*, ur. Janez Pezelj, 153–158. Ljubljana: DZRS in Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Beznik, Vinko. 1992. V *Ustanavljanje manevrske strukture narodne zaščite Slovenije*. Ljubljana: Televizija Slovenija.
- Bleaney, Michael. 1988. *Do Socialist Economies Work?*. Oxford: Basil Blackwell.
- Borak, Neven. 1996. Načrti za zamenjavo denarja in denarne reforme v prevratnih obdobjih V *Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju: 1918-1945-1991*, ur. Neven Borak in Žarko Lazarevič, 161–192. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Brejc, Miha. 2002. Vloga varnostno informativne službe v času osamosvajanja Slovenije V *Slovenska osamosvojitve 1991: pričevanja in analize*, ur. Janez Pezelj, 281–285. Ljubljana: DZRS in Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Brezovšek, Marjan in Haček, Miro. 2004. *Upravna kultura*. Ljubljana: FDV.
- *Brionska deklaracija*. 1991. Dostopno prek: http://www.uradni-list.si/dl/vip_akti/1991-02-0001.pdf (6. februar 2010).
- Bučar, France. 2002. Ustavnopravni vidiki slovenskega osamosvajanja V *Slovenska osamosvojitve 1991: pričevanja in analize*, ur. Janez Pezelj, 117–127. Ljubljana: DZRS in Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Bučar, France. 2009. Intervju (opravi Matej Tonin). Ljubljana, 2. november 2009.
- Bukovec, Tomaž. 2010. Odhod Slovenije iz Jugoslavije (3): Podnevi teritorialci, ponoči MSNZ-jevci. *Nedeljski dnevnik*, št. 1 XLVIII (3. januar).
- Bukovnik, Anton. 2006. *Slovenija – koraki v samostojnost – pregled dogodkov 1990-1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Capuder, Andrej. 1992. *Mozaik svobode*. Ljubljana: Mihelač.
- Čerin, Aleš. 1999. *Vsi moji predsedniki*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- P. Damijan, Jože. 2008. Privatizacija, politični proces in evolucija k normalnosti. *Spletne Finance*. Dostopno prek: http://www.finance.si/203655/J_P_Damijan_Privatizacija_politi%88ni_proces_in_evolucija_k_normalnosti (10. marec 2010).
- Drnovšek, Janez. 1996. *Moja resnica. Jugoslavija 1989 – Slovenija 1991*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Fink-Hafner, Danica. 1992. Transformacija intermediacijskega prostora in nastajanje novih vzorcev oblikovanja politik na Slovenskem V *Nastajanje slovenske državnosti*, ur. Danica Fink-Hafner in Berni Strmčnik, 177–194. Ljubljana: Slovensko politološko društvo.
- Fink – Hafner, Danica. 2001. *Politične stranke*. Ljubljana: FDV.
- Gabrič, Aleš. 2008. Pot v demokracijo in samostojnost V *Osamosvojitve Slovenije – priročnik za učitelje osnovnih in srednjih šol*, ur. Damijan Guštin in Vladimir Prebilič, 11-42. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Granda, Stane. 2005. Stopinje na poti v slovensko samostojnost V *Živeti hočemo v suvereni državi slovenskega naroda*, ur. Tadeja Petrovčič Jerina, 15–42. Ljubljana: Mohorjeva družba.
- Hribar, Spomenka. 1994. *Svitanja*. Ljubljana: ČZP Enotnost.

- Hribar, Tine. 1995. *Slovenci kot nacija*. Ljubljana: ČZP Enotnost.
- Jambreč, Peter. 1992. *Ustavna demokracija. Graditev slovenske demokracije, države in ustave*. Ljubljana: DZS.
- Janša, Janez. 1992. *Premiki. Nastajanje in obramba slovenske države 1988 – 1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Jovič, Borisav. 1996. *Zadnji dnevi SFRJ. Odlomki iz dnevnika*. Ljubljana: Slovenska knjiga.
- Kladnik, Tomaž. 2006. Teritorialna obramba RS in slovenska osamosvojitev – april 1990 – maj 1992 V *Enotni v zmagi: osamosvojitev Slovenije*, ur. Nataša Urbanc, 133–154. Ljubljana: Nova revija.
- Kohl, Helmunt. 2001. V *Priznanje Slovenije*. Ljubljana: Televizija Slovenija.
- Kolšek, Konrad. 2001. *Spomini na začetek oboroženega spopada v Jugoslaviji 1991*. Maribor: Obzorja.
- Kornai, Janos. 1992. *The Socialist System. The Political Economy of Communism*. Oxford: Clarendon.
- Kovač, Polonca. 2002. Podjetniška načela v upravljanju slovenske javne uprave V *Ekonomski vidiki javne uprave*, ur. Bogomil Ferfila, 144–272. Ljubljana: FDV.
- Krkovič, Tone. 1992. V *Ustanavljanje manevrske strukture narodne zaščite Slovenije*. Ljubljana: Televizija Slovenija.
- Lorenci, Janko. 1990. *Dimitrij Rupel*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Lovšin, Andrej. 2001. *Skrita vojna: spopad varnostno-obveščevalnih služb 1990 – 1991*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- *Majniška deklaracija 1989*. 1989. Dostopno prek: <http://www.slovenskapomlad.si/1?id=134> (19. oktober 2009).
- Mamula, Branko. 2000. *Slučaj Jugoslavija*. Podgorica: CID.
- Marc, Leon. 1999. *Kristjani za demokracijo – Deset let slovenskih krščanskih demokratov*. Ljubljana: SKD.
- Mazower, Mark. 2002. *Temna celina: dvajseto stoletje v Evropi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Mencinger, Jože. 2004. *Srednjeročna javnofinančna vzdržnost Slovenije*. Dostopno prek: www.pf.uni-lj.si/media/mencinger.joze.33fiskalnisistem.doc (8. marca 2010).
- Mencinger, Jože. 2005. Tekst iz računalnika amaterskega podpredsednika vlade V *Živeti hočemo v suvereni državi slovenskega naroda*, ur. Tadeja Petrovič Jerina, 187–193. Ljubljana: Mohorjeva družba.
- Mencinger, Jože. 2008. *BDP Slovenije in njegove strukture*. Dostopno prek: <http://www.pf.uni-lj.si/media/mencinger.03.druzbeni.produkt.slovenije0809.ppt> (7. marec 2010).
- Mihelčič, Miran. 1996. Upravljanje in ravnateljstvo na slovenskih tleh V *Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. Stoletju: 1918-1945-1991*, ur. Neven Borak in Žarko Lazarevič, 217–238. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Nanut, Karlo. 2002. Struktura in notranja dinamika osamosvojitvene vojne V *Slovenska osamosvojitev 1991: pričevanja in analize*, ur. Janez Pezelj, 233–268. Ljubljana: DZRS in Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Nova revija. 1987. Letnik VI. Številka 57. Ljubljana: Tiskarna Tone Tomšič.
- Pesek, Rosvita. 2007. *Osamosvojitev Slovenije: Ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?* Ljubljana: Nova revija.

- Peterle, Lojze. 2005. Ob petnajstletnici vlade slovenske pomladi V *Živeti hočemo v suvereni državi slovenskega naroda*, ur. Tadeja Petrovčič Jerina, 7–13. Ljubljana: Mohorjeva družba.
- Peterle, Lojze. 2009. Intervju (opravił Matej Tonin). Ljubljana, 26. september 2009.
- Petrovčič Jeretina, Tadeja, ur. 2005. *Živeti hočemo v suvereni državi slovenskega naroda, 15. obletnica izvolitve Demosove vlade*. Celje: Mohorjeva družba.
- Phillips, Paul in Ferfila, Bogomil. 2006. Slovenia V *Japonska in Slovenija*, ur. Bogomil Ferfila, 427 – 626. Ljubljana: FDV.
- Prinčič, Jože. 2002. Temeljne dileme in problemi modernizacije slovenskega gospodarstva V *Modernizacijski procesi v slovenskem gospodarstvu v 20. stoletju*, ur. Žarko Lazarevič in Neven Borak, 65–76. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Prinčič, Jože. 2008. Gospodarsko in finančno osamosvajanje Slovenije V *Osamosvojitve Slovenije – priročnik za učitelje osnovnih in srednjih šol*, ur. Damijan Guštin in Vladimir Prebilič, 77–94. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Prunk, Janko. 2002. *Kratka zgodovina Slovenija*. Ljubljana: Grad.
- Pučnik, Jože. 1996. V *Dosje – projekt osamosvojitve*. Ljubljana: Televizija Slovenija.
- Pučnik, Jože. 2002. Politične priprave na osamosvojitve V *Slovenska osamosvojitve 1991: pričevanja in analize*, ur. Janez Pezelj, 77–116. Ljubljana: DZRS in Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Repe, Božo. 2002. *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana: Modrijan.
- Repe, Božo. 2002a. Vpliv politike na ekonomski položaj Slovenije v Jugoslaviji V *Modernizacijski procesi v slovenskem gospodarstvu v 20. stoletju*, ur. Žarko Lazarevič in Neven Borak, 43–50. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Rupel, Dimitrij. 1992. *Skrivnost države. Spomini na domače in zunanje zadeve 1989 – 1992*. Ljubljana: Delo.
- *Shema premikov JLA v času osamosvojitvene vojne*. 2010. Dostopno prek: <http://vedez.dzs.si/dslike/631/osamosvojitve%20slovenije1.JPG> (16. februar 2010).
- Silber, Laura, Little, Allan. 1996. *Smrt Jugoslavije*. Ljubljana: Colibri.
- Slivnik, Danilo. 1991. *Sto osamosvojitvenih dni*. Ljubljana: Delo.
- Slivnik, Danilo. 1996. *Kučanov klan*. Ljubljana: Promag.
- Stanojevič, Miroslav. 2001. *Strike Wave in Slovenia (1985-1997): The Traditional and Neo-liberal Revolution*. Ljubljana: FDV.
- Špegelj, Martin. 2002. Slovensko-hrvatske veze u vrijeme osamostaljivanja V *Slovenska osamosvojitve 1991: pričevanja in analize*, ur. Janez Pezelj, 269–274. Ljubljana: DZRS in Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Šušteršič, Janez. 2003. *Tranzicija kot politično gospodarski cikel*. Ljubljana: FDV.
- Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj. 2009. *Fiskalna gibanja in politika*. Dostopno prek: http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/publikacije/izzivi/2009/II.pdf (8. marec 2010).
- Urbanc, Nataša, ur. 2006. *Enotni v zmagi: osamosvojitve Slovenije*. Ljubljana: Nova revija.

- Valič, Andreja. 2008. Demos v procesu demokratizacije in osamosvojitve V *Osamosvojitve Slovenije – priročnik za učitelje osnovnih in srednjih šol*, ur. Damijan Guštin in Vladimir Prebilič, 55-77. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Van den Broek, Hans. 2001. V *Priznanje Slovenije*. Ljubljana: Televizija Slovenija.
- Vugrin, Marijana. 2005. Definiranje pojma javno dobro. *Geodetski vestnik* 49/2005-3: 416 – 423.
- Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje. 2004. *Letno poročilo 2004 - Gibanja na področju zaposlovanja in brezposelnosti*. Dostopno prek: <http://www.ess.gov.si/SLO/Predstavitev/LetnaPorocila/lp04/Slovenija/slo/Pogl03.htm> (8. marec 2010).

9 PRILOGE

PRILOGA A: Intervju z Lojzetom Peterletom

OPOMBA: Intervju z Lojzetom Peterletom sem opravil v Ljubljani 26. septembra 2009. Intervju je trajal 174 minut. V celoti je zvočni zapis intervjuja objavljen na www.tonin.si. V nadaljevanju bom objavil le izseke iz intervjuja, ki sem jih uporabil v magistrskem delu.

Ali sta na volitvah aprila 1990 pričakovali tako dober rezultat?

Javnomnenjske raziskave v takratnem času so SKD komaj zaznavale. Dali so nam kakšen odstotek, to je pa tudi vse. Da bomo prva stranka v Demosu zagotovo nismo pričakovali, saj se je zdelo, da je to mesto rezervirano za SDZ.

Kje vidite vzroke in razloge za takšen uspeh SKD?

Slovenski kristjani so v času komunizma zelo trpeli. Vsi verni ljudje so bili notranji državni sovražniki, številne je UDBA stalno nadzorovala. Če so svojo versko pripadnost javno izkazovali, so bili šikanirani na delovnem mestu, visokih položajev niso mogli zasesti. Ko smo ustanavljali SKD, se je jasno videlo, da je na slovenskih kristjanih komunistični teror pustil globoke posledice. Vključevanja v politiko so se bali, bili so zelo zadržani, včasih tudi prestrašeni. Spominjam se primerov, ko smo še pred volitvami v SKD po Sloveniji pripravili različna srečanja volivcev. Na nekaterih shodih so bili prisotni tako prestrašeni, da se niso upali zaploskati govorniku. Ko smo kristjane vabili na kandidatne liste, so se na vse načine otepali vsakršnih kandidatur in drugega političnega dela. Govorili so: »*Mi vas podpiramo, vendar zaenkrat si več ne upamo*«. Strah je bil prisoten vsepovsod, tragični dogodki iz konca druge svetovne vojne so bili še zelo živi. Kristjani si svoje politične preference niso upali povedati niti v telefonskih anketah, kar je eden izmed razlogov, zakaj so se ankete tako zelo motile. Nezaupljivi kristjani so svojo pravo politično preferenco upali povedati šele v zavetju anonimnosti glasovalnih kabin.

Ste kdaj razmišljali, da bo SKD dosegla tako dober rezultat, vi pa boste postali predsednik vlade?

Nikoli. O tem, da bom kadar koli predsednik vlade nisem nikoli razmišljal. Glede na velik strah kristjanov pred lovskami komunistične tajne policije in glede na takratne javnomnenjske raziskave, razlogov za kaj takega niti nisem imel. Prav tako so nas v precejšnji meri ignorirali

tudi mediji. Prvo priložnost za javni nastop na televiziji, šlo je za krajši intervju, se dobil šele marca 1990, ko je bila volilna kampanja že v teku.

Glede na dogovor v Demosu je mandatarstvo pripadlo vam, zakaj ste ga najprej ponudili Pučniku?

Po eni strani so bila pričakovanja ljudi od nove vlade zelo velika, po drugi strani pa je bilo veliko število razočaranih nekdanjih funkcionarjev, ki se jim je zdela izvolitev kristjana na mesto predsednika vlade nepredstavljiva. Obstajala je nevarnost, da bi moja izvolitev ideološko polarizacijo še dodatno zaostriilo, kar bi v največji meri škodilo prav delu vlade, tudi zato sem vodenje vlade najprej ponudil Pučniku. Pučnik je živel na Zahodu v demokraciji, za seboj je imel akademsko kariero, z demokracijo je imel enostavno več izkušenj kot mi, ki smo živeli doma. Po tesnem porazu v tekmi za predsednika PRS se mi je zdelo pravilno, da bi Pučnik prevzel vlado. Odšla sva na daljši sprehod v ljubljanski Tivoli, ker sem mu razložil vse razloge, zakaj bi moral on postati predsednik vlade. Zahvalil se je za izkazano pozornost in me prosil, da mu dam 24 ur časa za razmislek. Kot mi je znano se je vmes posvetoval z zakoncema Hribar, ki sta mu prevzem vlade odsvetovala zaradi zdravstvenih razlogov in zaradi obljube, ki jo je dal v predsedniški tekmi, da se ne bo potegoval za predsednika vlade. Pučnik je dan po pogovoru v Tivoliju prijazno zavrnil mojo ponudbo. Odšel sem še do pravnika Marjana Majcna, ki je delal v Metalki, in tudi njemu ponudil mandatarstvo, vendar me je takoj zavrnil. Po vseh zavrnitvah sem moral sam skočiti v vodo. Nisem se bal mandatarstva, sem pa želel, da bi za vodenje vlade glede na takratne politične in ekonomske razmere dobil kar najboljšega človeka.

Kako ste sestavili vlado?

Iskal sem posameznike, ki bi bili sposobni opraviti svoj del posla v projektu osamosvojitve Slovenije. Pomembna je bila pripadnost ideji o samostojni Sloveniji. Sposobnost posameznika je imela prednost pred njegovo strankarsko pripadnostjo. Gledal sem na to, da je imel kandidat za ministra dobre organizacijske sposobnosti in da je poznal resor, ki naj bi ga prevzel. Vlado ni sestavljal samo Demos, ampak sem vanjo povabil tudi posameznike, ki so bili člani opozicijskih strank. Ti ministri v vladi niso zastopali stranke iz katere so izhajali, ampak so v vladi sodelovali na moje osebno povabilo. Vsi ministri, ki so bili člani opozicijskih strank, so bili trdno zavezani programu Demosa in bili so eni izmed najbolj lojalnih ministrov.

Je bilo težko uskladiti interese vseh koalicijskih strank?

Pogajanja o sestavi vlade so bila kar naporna. Imel sem nekaj favoritov, ki sem jih želel na točno določenih mestih, tako sta bila že od samega začetka favorita za obrambni in notranji resor Janez Janša in Igor Bavčar. Zardi njih je kasneje nastalo tudi nekaj zapletov pri primopredaji poslov, še pred tem pa pri Kučanu, ko sem čakal na podelitev mandata za sestavo vlade. Kučan je na vsak način pred podelitvijo mandata hotel videti spisek ministrov, ki pa mu ga nisem želel pokazati. Za Kučana sta bila sporna Janša in Bavčar. Kučanu sem dejal, da mu spiska ministrov ne morem pokazati, ker še nimam mandata za sestavo vlade in je zato moj spisek brezpredmeten, da pa mu ga lahko pokažem takoj, ko mi bo podelil mandat za sestavo vlade. Na koncu Kučan druge možnosti ni imel kot, da mi podeli mandat za sestavo vlade, jaz pa sem mu spisek pokazal šele potem, ko sem mandat za sestavo vlade tudi formalno imel. Glede Janše, Bavčarja, dr. Mencingerja in dr. Kranjec ni bilo velikih dilem, zanje sem bil zelo hitro prepričan in odločen, da bodo prava izbira. Najdlje sem razmišljal o dr. Ruplu kot zunanjem ministru. Zanj sem se odločil povsem na koncu. Na splošno so v SDZ zahtevali veliko več kot pa bi jim dovoljeval njihov volilni rezultat, vendar pa se pri sestavi vladi nismo strogo držali volilnih rezultatov. Za nekatere resorje so se zanimale vse stranke, za druge resorje ni bilo nobenega zanimanja. Ker resorja, ki se je ukvarjal z borci, v Demosu ni želel nihče prevzeti, sem odšel k predsedniku Zveze borcev Ivanu Dolničarju, če mi lahko pomaga poiskati primerno ime za to mesto. Predlagal mi je človeka, ki je delal kot pravnik v Kučanovem kabinetu, to je bil Franc Godeša. Nekateri so me svarili, da naj bi bil Godeša tisti, ki je v času predvolilne kampanje trgal Demosove plakate iz oglasnih panojev v Ljubljani. Ne glede na vse, pa se je Godeša izkazal za enega najboljših ministrov, ki je bil izjemno lojalen vladi. Ker je imel nekoliko več časa kot drugi ministri, je posamezne predloge zakonov bral zelo pozorno in nas marsikdaj reševal na sejah vlade, ko nas je opozarjal na posamezne napake v predlogih zakonov. Godeša je bil tisti minister, ki je dal denar za zagon *Slovenca*. Pomembno se mi zdi, da se takrat nismo poslužili prakse kasnejših vlad, ki so si po vsakih volitvah resorje prilagodile glede na trenutne potrebe. Če bi takrat odpravili resor za borce, bi javnosti zgolj vrgli kost za nove politične delitve, ki pa si jih zaradi nalog, ki so bile pred nami, nismo smeli privoščiti. Zavestno smo obuli stare škornje, vendar smo z njimi odkorakali v drugo smer. Da smo vlado sestavili relativno hitro sta bila pomembna osredotočenost na cilj, to je osamosvojitve Slovenije, in pripravljenost SKZ, da se je odpovedala številnim položajem, ki bi ji na podlagi volitev pripadali.

Kako ste usklajevali delo v sedemindvajsetčlanski vladi?

Predvsem smo se veliko pogovarjali. Posluževal sem se tudi skupinskih pohodov v hribe, na katerih smo z ministri več časa preživeli skupaj in imeli priložnost za bolj sproščene pogovore.

Kakšni so bili odzivi javne uprave na novo vlado?

Pred volitvami strah pred zamenjavo oblasti ni bil velik samo na strani političnih elit, ampak tudi na strani javnih uslužbencev, ki so bili odvisni od politične elite. Komunisti so ljudi nenehno strašili z revanšizmom, ki naj bi se ga poslužil Demos v primeru zmage. Šlo je zgolj za propagandno vojno, v kateri je komunistična oblast poskušala preprečiti spremembe. Jasno je bilo, da nismo načrtovali nobenega revanšizma. Če bi o tem razmišljali, potem ne bi bili v ničemer drugačni od poveljnih oblasti, ki so pobile na tisoče Slovencev. Na nekaterih ministrstvih je v kabinetih ministrov ostal večji del uslužbencev prejšnje vladne ekipe. Sam sem celo obdržal generalnega sekretarja vlade Aleša Čerina, ki je služboval v predhodni socialistični vladi. Nove revolucije leta 1990 nismo potrebovali. Ena revolucija je bila dovolj, da smo izgubili številne ugledne intelektualce, znanstvenike, kulturnike in druge posameznike, ki bi lahko v drugi polovici dvajsetega stoletja pomembno prispevali k razvoju naše domovine. Če smo želeli doseči naš cilj, to je samostojno in neodvisno Slovenija, potem smo se morali izogniti novim delitvam in povezati vse pozitivne sile v korist domovine. Uporabiti smo morali tisto, kar smo imeli.

Ste se lahko zanesli na javno upravo?

Nekateri javni uslužbenci so se po zamenjavi vlade obnašali tako, kot da volitev ne bi bilo in da je Demosova vlada le začasna in prehodna vlada. Največji problem je bila socialistična miselnost, ki je bila še globoko zasidrana v glavah javnih uslužbencev. Pri nekaterih stvareh so se pojavili tudi konceptualni problemi, želeli smo premik od oblastnega obnašanja k servisnemu obnašanju. Obstajali pa so tudi primeri, ko ministri enostavno niso znali izkoristiti svojega kabineta oziroma služb, ki so jim bili nadrejeni. Dr. Mencinger je bil eden takšnih, ki je večino gradiv pripravil kar sam, uporabljal ni niti svojega kabineta.

S kakšnimi pritiski se je vlada soočala?

Slabe gospodarske razmere, za katere ni bila odgovorna moja vlada, so opozicija in opoziciji naklonjeni sindikati izkoriščali za ustvarjanje politične napetosti in strahu. V medijskih hišah, ki so bile naklonjene opoziciji, so jutranje radijske oddaje začeli s pozdravom; »*Dobro jutro revščina!*« in nadaljevali, »*če bo šlo tako naprej, bomo kmalu jedli travo*«. Komunistični prenovitelji, ki so bili najbolj odgovorni za slabe gospodarske razmere so tako že aprila 1991 zoper vlado vložili interpelacijo zaradi razvojne strategije vlade.

Zakaj so se začeli konflikti v Demosu, ki so privedli do razpada koalicije?

V delu SDZ-ja nastajal vtis, da je na volitvah zmagala napačna stranka. Pričakovali so, da bodo prva stranka Demosa, vendar to niso bili. Bili so prepričani, da bodo vodili vlado, vendar je tudi niso. To je bilo bistvo problema v vladi. Prepričan sem, če bi zmagala SDZ, da bi Demosov vlada zdržala do konca mandata. Prehitro so se pojavile želje po delitvi vojnega plena.

Zakaj je prišlo do razpusta Demosa?

Takrat so bile cele strokovne razprave o tem, kako je pomembno, da gre Demos narazen, saj smo zastavljene cilje uresničili. Razpust Demosa smo obeležili kot da bi šlo za vesel dogodek. Predstavljali smo si, da bomo šli takoj na predčasne volitve, kjer bi se še enkrat pomerili in nato osveženi sestavili vlado. Pričakovali smo, da bo to umirilo napetosti in konflikte, ki so obremenjevali delo vlade. Na žalost pa je »*levi del Demosa*« že pred predčasnimi volitvami potegnil na levo in tako je padla Demosova vlada. Takrat se ni nihče zavedal političnih posledic. Potrebni so bili kar dvanajst let, da so vlado znova vodile stranke, ki so izšle iz Demosa.

PRILOGA B: Intervju z dr. Francetom Bučarjem

OPOMBA: Intervju z dr. Francetom Bučarjem sem opravil v Ljubljani 2. novembra 2009. Intervju je trajal 96 minut. V celoti je zvočni zapis intervjuja objavljen na www.tonin.si. V nadaljevanju bom objavil le izseke iz intervjuja, ki sem jih uporabil v magistrskem delu.

Kako je Rupel sprejel poraz na volitvah v predsedstvo RS?

Neizvolitev v PRS je Rupla zelo prizadela, še bolj pa je bil razočaran nad slabim rezultatom SDZ.

Kako je Ruplov neuspeh vplival na delo vlade?

Rupel je poznal samo eno stranko in ta stranka je Rupel. On je videl samo sebe. Popolnoma logično je, da so zaradi tega nastajali konflikti v vladi.

Kako se je Rupel znašel na zunanjepolitičnem parketu?

Rupel je bil predrzen zunanji minister. Neko nedeljo popoldne smo se pogovarjali v Ruplovi pisarni, kaj bomo naredili glede mednarodnega priznanja, in Rupel povsem hladno reče: *»Pokličimo in vprašajmo kaj o tem meni Genscher!«* Rupel pokliče na nemško zunanje ministrstvo in zahteva Genscherja, kjer mu pojasnijo, da ga ni, nato pa Rupel vpraša: *»Kje pa je?«* in na ministrstvu mu odgovorijo, da je v Kijevu, nakar jim Rupel hitro zabrusi: *»Ga pa v Kijev pokličite!«*. In res, čez dobrih 15 minut smo imeli na zvezi Genscherja. Takšen predrzen pristop je bil v času osamosvajanja koristen, vendar pa v normalnih okoliščinah mednarodna skupnost tovrstnih pristopov ne nagraduje.

Ali ste bili naklonjeni samorazpustu Demosa?

Sestanka v Dolskem se nisem udeležil, se pa spominjam, da me je takoj po sestanku ves vzhičen klical Rupel in mi hitel zadovoljno razlagati, da se je Demos razpustil. Vem, da sem ga nadrl kot cucka. Razpust Demosa je bila napačna poteza, saj je bilo še veliko dela na gospodarskem področju. Prav tako je bila glavna predpostavka za razpust Demosa, to so bile predčasne volitve aprila 1992, popolnoma neuresničljiva. Ni mi jasno, kako so lahko sploh prišli na idejo, da bi bilo mogoče predčasne volitve sklicati aprila, saj je bilo to s proceduralnega vidika nemogoče. Predčasne volitve bi bile lahko šele junija 1992, pod pogojem, da bi vse teklo brez vsakršnih zapletov in s skrajno napetimi roki.